राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्

पाठ्यविवरणम्

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
शिक्षा-समाज-कल्याण-मन्त्रालयः, नई दिल्ली

16

पाठ्यविवरणम्

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya
592

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्
२२१२, गुरुद्वारा रोड, करौल बाग,
नई दिल्ली-११०००५

मूल्यम् : रूप्यकद्वयम्

Bhawan's Sri Sankaracharya
592

मुद्रक : निरुपमा प्रिंटर्स, ५३३९, लड्डूघाटी, पहाड़गंज, नई दिल्ली-५५

विषयानुक्रमणिका

अध्याय : १ (Chapter : 1)	पृष्ठांकाः Page
1. General	2
सामान्यः	२
2. Definitions	2
परिभाषाः	३
3. Examinations	4ff.
परीक्षाः	४
1. Names of examinations	4
परीक्षाणां नामानि	५
2. Date and place of examinations	6
परीक्षातिथयः परीक्षास्थानानि च	७
3. Eligibility and mode of examinations	6
परीक्षाणां स्वरूपम्	७
4. Admission to Examinations	6
परीक्षायां प्रवेशार्थं पात्रता	९
5. Medium of Paper-setting and Examinations	8
परीक्षासु प्रयोज्या भाषा	१०
6. Examination Fee	10
प्रदेयशुल्कम्	११
7. Refund of Fees	13
परीक्षाशुकस्य प्रत्यावर्तनम्	१३
8. Mode of application for admission to examinations	12
परीक्षावेदनपत्रप्राप्तिपूरण नियमः	१३
9. Admit cards	14
परीक्षायै प्रवेशपत्रम्	१५
10. Private candidates	14
स्वतन्त्र परीक्षार्थिनः	१७

11.	Condition for private candidates	16
	स्वतन्त्र परीक्षार्थिन: कृते नियमा:	१७
12.	Centre of Examination	16
	परीक्षाकेन्द्रस्थिति:	१७
13.	Change of Centre of Examination	18
	परीक्षाकेन्द्रपरिवर्तनम्	१९
14.	Centre Superintendent	18
	केन्द्राध्यक्ष:	१९
15.	Penalties for using unfair means	20
	अवैधसाधनोपयोग संबद्धा दण्डविधय:	२१
16.	Examination results	22
	परीक्षाफलम्	२३
17.	Marks sheet	24
	लब्धांकपत्रप्राप्ति:	२५
18.	Original certificates	24
	मूल प्रमाणपत्रप्राप्तिविधि:	१५
19.	Duplicate copy of Original certificate	26
	नष्ट प्रमाणपत्र प्रतिलिपि प्राप्तिविधि:	२७
20.	Scrutiny of Answer books	26
	अंकानुसंधाननियम:	२७
21.	Provision of writer to blind and permanently handicapped candidates	26
	अन्धपरीक्षार्थिनां, विकलांगपरीक्षार्थिनां च कृते लेखकानां व्यवस्था	२७
22.	Change of name or surname	28
	नाम/कुलनाम परिवर्तनम्	२९
23.	Cancellation of Examination	28
	परीक्षाणां स्थगनम्	२९
24.	Scope of Examinations	28
	परीक्षाणां परिसीमा	२९
25.	Savings	28
	निदेशकस्य निर्णय:	२९

अध्याय: २ :

१. प्रथमापरीक्षा ३०

२. मध्यमापरीक्षा ३१

३. प्राक्शास्त्रिपरीक्षा ३२
४. शास्त्रिपरीक्षा
५. आचार्यपरीक्षा ३६
६. शिक्षाशास्त्रिपरीक्षा ३९
७. प्रक्रिया ४०

अध्यायः ३ :

प्रथमापरीक्षा

अनिवार्यविषयाः	प्र० व०	द्वि० व०	तृ० व०
१. प्रथमपत्रम्—व्याकरणम्	४१	४५	४८
२. द्वितीयपत्रम्-गद्यम्	४१	४५	४८
३. तृतीयपत्रम्—पद्यम्	४१	४५	४८
४. चतुर्थपत्रम्—कोशानुवादौ	४१	४५	४८
५. पञ्चमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः	४२	४५	४९
६. षष्ठपत्रम्—अंग्रेजी	४३	४७	५०
७. सप्तमपत्रम्—सामाजिकमध्ययनम्	४४	४७	५०
८. अष्टमपत्रम्—गणितम्	४४	४७	५०
९. नवमपत्रम्—ऐच्छिकविषयाः अन्यतमः, एकं पत्रम्			
१. दर्शनम्	४१	४७	५०
२. ज्यौतिषम्	४४	४७	५१
३. चित्रकला	४४	४७	५१
४. गृहविज्ञानम्	४४	४७	५१

मध्यमापरीक्षा

अनिवार्यविषयाः			
१. प्रथमपत्रम्—सामान्यव्याकरणम्	५२	६०	६९
२. द्वितीयपत्रम्—संस्कृतसाहित्यम्	५२	६०	६९
३. तृतीयपत्रम्--आधुनिकभारतीयभाषाः	५२	६०	६९
४. चतुर्थपत्रम्—अंग्रेजी	५३	६३	७१

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (अन्यतमः पत्रद्वयम्)

	प्र० व०	द्वि० व०	तृ० व०
शक्लयजुर्वेदः	५४	६२	७१
सामान्यदर्शनम्	५४	६२	७१
व्याकरणम्	५४	६२	७२
साहित्यम्	५४	६३	७२
ज्यौतिषम्	५४	६३	७२
ऋग्वेदः	५५	६३	

ऐच्छिकाधुनिकविषयः (अन्यतमः, एकं पत्रम्)

नागरिकशास्त्रम्	५५	६३	७२
अर्थशास्त्रम्	५५	६४	७३
इतिहासः	५६	६५	७४
गृहविज्ञानम्	५७	६६	७४
हिन्दीसाहित्यम्	५८	६७	७६
अंग्रेजीसाहित्यम्	४६	६७	७६
संगीतम्	५६	६८	७७

प्राक्शास्त्रिपरीक्षा

१. प्रथमपत्रम्—व्याकरणम्	७८
२. द्वितीयपत्रम्—काव्यम्	७८
३. तृतीयपत्रम्—गद्यम्	७८
४. चतुर्थपत्रम्	७८
५. पञ्चमपत्रम् – निबन्धानुवादौ	७६

शास्त्रिपरीक्षा

अनिवार्यविषयाः	प्र० व०	द्वि० व०	तृ० व०
१. प्रथमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः	८०	६४	१०७
२. द्वितीयपत्रम्—अंग्रेजी	८१	६६	१०८
३. तृतीयपत्रम्—संस्कृतवाङ्मयस्येतिहासः	८२	—	—
,, साहित्यसंग्रहः	—	६६	—

	प्र० व०	द्वि० व०	तृ० व०
,, सामान्यदर्शनम्	—	—	१०८
४. चतुर्थपत्रम् — सामान्यव्याकरणम्	८२	९६	१०९
५. पञ्चमपत्रम्-अनुवादो वाक्यशुद्धिप्रदर्शनं च	८२		
,, छन्दोऽलङ्काराः	—	९६	—
,, संस्कृतनिबन्धः,	—	—	१०९

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः	८२	९७	११०
धर्मशास्त्रम्	८३	९७	११०
पौरोहित्यम्	८३	९७	११०
सर्वदर्शनम्	८३	९७	१११
साङ्ख्ययोगम्	८३	९४	१११
मीमांसा	८३	९४	१११
अद्वैतवेदान्तः	८४	९४	१११
प्राचीनन्यायवैशेषिकम्	८४	९८	११२
नव्यन्यायः	८४	९४	११२
जैनदर्शनम्	८४	९४	११२
प्राचीनव्याकरणम्	८४	९८	११२
नव्यव्याकरणम्	८४	९९	११२
फलितज्यौतिषम्	८४	९९	११२
सिद्धान्तज्यौतिषम्	८५	९९	११३
पुराणेतिहासम्	८५	९९	११४
साहित्यम्	८५	९९	११३
पालिः	८५	१००	११३

ऐच्छिकाधुनिकविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

समाजशास्त्रम्	८६	१००	११४
राजनीतिविज्ञानम्	८७	१०१	११५
इतिहासः	८८	१०१	११६
अर्थशास्त्रम्	८८	१०२	११६
वाणिज्यशास्त्रम्	८९	१०३	११७

मनोविज्ञानम्	९०	१०३	११७
संगीतम्	९०	१०४	११८
हिन्दीसाहित्यम्	९२	१०५	११८
भाषाविज्ञानम्	९३	१०५	१२०
अंग्रेज़ीसाहित्यम्	९३	१०६	१२१

आचार्यपरीक्षा

	प्र० व०	द्वि० व०
१. शुक्लयजुर्वेदः	१२३	१३९
२. धर्मशास्त्रम्	१२३	१३९
३. सर्वदर्शनम्	१२४	१४०
४. पौरोहित्यम	१२४	१४१
५. साङ्ख्ययोगम्	१२५	१४१
६. मीमांसा	१४५	१४२
७. अद्वैतवेदान्तः	१२६	१४२
८. प्राचीनन्यायवैशेषिकम्	१२७	१४३
९. नव्यन्यायः	१२७	१४३
१०. जैनदर्शनम्	१२७	१४३
११. प्राचीनव्याकरणम्	१२८	१४४
१२. नव्यव्याकरणम्	१२८	१४४
१३. फलितज्यौतिषम्	१२९	१४४
१४. सिद्धान्तज्यौतिषम्	१२९	१४६
१५. पुराणेतिहासम्	१३०	१४६
१६. साहित्यम्	१३०	१४१
१७. पालिः	१३१	१४७
१८. प्राकृतम्	१३१	१४८
१९. भाषाविज्ञानम्	१३१	१४९

शिक्षाशास्त्रिपरीक्षा

	पृष्ठानि
१. प्रथमपत्रम्—शिक्षासिद्धान्ताः सामान्यशिक्षणविधयश्च	१५४
२. द्वितीयपत्रम्—शिक्षामनोविज्ञानम् (सैद्धान्तिकं प्रायोगिकं च)	१५६

पृष्ठांकाः

३. तृतीयपत्रम्—संस्कृतशिक्षणविधिः १५९

४. चतुर्थपत्रम्—सामान्यविषयाणां शिक्षणविधयः—

साहित्यम् १६२

व्याकरणम् १६२

पुराणेतिहासम् १६३

दर्शनम् १६४

वेदाः १६५

ज्यौतिषम् १६६

कर्मकाण्डम् १६६

धर्मशास्त्रम् १६७

अंग्रेजी १६७

इतिहासः १६८

कला १६८

भूगोलः १६९

गणितम् १६९

हिन्दी १६९

नागरिकशास्त्रम् १७१

अर्थशास्त्रम् १७१

सामाजिकविज्ञानम् १७२

मातृभाषा (तेलगु-डोगरी-उड़िया-भाषास्वन्यतमा) १७२

५. पञ्चमपत्रम्—विद्यालयव्यवस्था आधुनिकाशिक्षासमस्याः

स्वास्थ्यविज्ञानञ्च १७३

१. वाचस्पतिः १७५

२. विद्यावारिधिः १८१

परीक्षाणां मान्यता १८८

सामान्यनियमाः

CHAPTER 1

I. General

Consistent with the requirements of Article (3) of the 'Memorandum of Association' of Rashtriya Sanskrit Sansthan, these regulations have been framed by the Shasi Parishad of the Rashtriya Sanskrit Sansthan in exercise of the powers conferred by Rule 17 B(i) of the rules of the Rashtriya Sanskrit Sansthan.

These regulations are effective from the academic year 1975-1976.

II. Definition

In these regulations unless there is anything repugnant to the subject or context,

(a) 'Sansthan' means the 'Rashtriya Sanskrit Sansthan' established under the auspices of the Ministry of Education and Social Welfare.

(b) 'Parishad' means the 'Shasi Parishad' (Governing Council) of the Rashtriya Sanskrit Sansthan,

(c) 'Examination Board' means the Board set up by the competent authority for conduct of examinations.

(d) 'Academic Council' means the Council constituted by the Rashtriya Sanskrit Sansthan under article 5 of its Memorandum of Association.

(e) 'Course of study' means a course of study prescribed for examination/examinations of the Rashtriya Sanskrit Sansthan.

(f) 'Board of Studies' means a body/bodies of scholars/teachers/other specialists constituted by the Academic Council for drawing up the curriculum in different subjects for recommending suitable text-books to be used

अध्यायः I

१. सामान्यः

राष्ट्रिय संस्कृतसंस्थानस्य नियमेषु १७ बी (i)—संख्याकेन नियमेन दत्ताधिकारा शासिपरिषद् राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य संघटन ज्ञापनस्य तृतीयां धारामनुसृत्येमान्नियमानरचयत् । एते विनियमाः १९७५-७६ शिक्षावर्षात् प्रभान्विता वर्तन्ते ।

२. परिभाषाः

एतेषु विनियमेषु कञ्चित् बाधकं विशेषविषयं संदर्भं वा विहाय सामान्यतो निम्नाङ्किताः शब्दास्तेषां पुरतः समुल्लिखितानाम् अर्थानां वाचकाः भविष्यन्ति ।

(क) संस्थानम्— भारतसर्वकारस्य शिक्षासमाजकल्याणमन्त्रालयान्तर्गतं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम् ।

(ख) परिषद्— राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य शासि-परिषद्

(ग) परीक्षासमितिः— सक्षमप्राधिकृतैः संस्थानस्य परीक्षाणां संचालनाय स्थापिता समितिः

(घ) शैक्षणिक परिषद्— राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानद्वारा 'मेमोरैन्डम आफ एसोसियेशन्स' (संघटन ज्ञापनम्) इत्याख्यस्य ज्ञापनस्य पञ्चमानुच्छेदस्याधीने निर्मिता समितिः ।

(ङ) पाठ्यक्रमः— राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य परीक्षासु निर्धारिताः पाठ्यविषयाः पाठ्यपुस्तकानि च

(च) अध्ययनमण्डलम्— संस्थानस्य विभिन्नपरीक्षाणां विभिन्नेषु विषयेषु पत्रेषु च पाठ्यचर्याया निर्धारणाय समुपयुक्त पाठ्यग्रन्थानां संस्तुत्यर्थं परीक्षाणां पाठ्यक्रमाणां निर्धारणाय च विदुषां शिक्षकाणां विशेषज्ञानां च समितिः ।

and for suggesting courses of studies connected with Examinations.

(g) 'Director' means the Director of the Rashtriya Sanskrit Sansthan.

(h) 'Controller/Deputy Controller' means the officer appointed by the Sansthan to regulate the conduct of the Examinations.

(i) 'Principal' or 'Pracharya' means the Head of a Vidyapeetha.

(j) 'Vidyapeetha' 'Mahavidyalaya' 'Vidyalaya' means an institution established or taken over by or affiliated to the Sansthan.

(k) 'Session' means an academic period or time to be declared by the Director as such,

(l) 'Regular student' means a student who has pursued a course of study prescribed by the Sansthan in a Vidyapeetha.

(m) 'Ex-student' means a student who having pursued a course of study at a Vidyapeetha as a regular student, fails to appear or having appeared has failed at the examination and wishes to appear again.

(n) 'Private candidate' means a candidate, other than a regular student/ex-student considered eligible by the Director.

(o) 'Centre' means an institution or a place selected by the Director for the purpose of holding the examination of the Sansthan.

(p) 'Form' means a form prescribed under these regulations.

4. Words and expressions used in these regulations but not defined herein shall have meaning assigned to them in similar rules, regulations or as are generally accepted.

III. Examinations

1. *Nomenclature of Examinations*

The Sansthan holds the following examinations :—

(a) Prathama
(b) Madhyama
(c) Prak Shastri

(छ) निदेशकः— राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य निदेशकः

(ज) नियन्त्रकः/उपनियन्त्रकः—संस्थानद्वारा परीक्षाणां संचालनाय नियमनाय च नियुक्तोऽधिकारी ।

(झ) प्राचार्यः— विद्यापीठस्य प्रधानः शिक्षकः

(ञ) विद्यापीठम्— महाविद्यालयो विद्यालयो वा—संस्थानद्वारा संस्थापिता, अधिगृहीता संबद्धा वा शिक्षासंस्था

(ट) नियमितच्छात्रः— संस्थानद्वारानिर्धारितपाठ्यक्रमानुसारेण कस्मिंश्चिद् विद्यापीठे अधीयानो जनः ।

(ठ) भूतपूर्वच्छात्रः— नियमितच्छात्ररूपेण कस्मिंश्चिद् विद्यापीठे नियमितरूपेण अधीत्य संबद्धपरीक्षायाम् अनुत्तीर्णः, (अस्वस्थतादिकारणवशात्) परीक्षां दातुम् असमर्थो वा स छात्रः यः पुनरपि परीक्षां दातुम् इच्छति ।

(ड) स्वतन्त्र परीक्षार्थी—संस्थानस्य परीक्षां दातुं निदेशकद्वारा अनुज्ञातः सः परीक्षार्थी यः नियमितच्छात्रः भूतपूर्वच्छात्रो वा नास्ति, तथापि परीक्षां दातुं वाञ्छति ।

(ढ) केन्द्रम्— संस्थानस्य परीक्षाणां संचालनाय निदेशकद्वारा निश्चितं स्थानम् अथवा संस्था ।

(ण) आवेदनपत्रम्— उपर्यक्तोपनियमाधीनतया विहितं पत्रकम् ।

एतेषु नियमेषु प्रयुक्ता ये शब्दाः वाक्यांशाः वा अपरिभाषिता वर्तन्ते, तेषाम् अर्थाः सदृशनियमेषु विनियमेषु वा सामान्यतया यथा गृह्यन्ते तथैव अत्रापि ग्रहीतव्याः ।

३. परीक्षाः

१. परीक्षाणां नामानि

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानं विभिन्नेषु विषयेषु प्रतिवर्षं निम्नलिखितानां परीक्षाणां सञ्चालनं करोति—

(क) प्रथमा,

(d) Shastri
(e) Acharya
(g) Vachaspati
(h) Vidyavaridhi
(i) Sanskrit Pravesh (Correspondence Course)
(j) Any other examination

These examinations have been recognised by various Universities/Examining Bodies/State Governments as in Appendix I.

2. *Dates and place of examination*

The annual examination of the Sansthan shall be held at such centres and on such dates and at such times as may be decided by the Examination Board.

3. *Eligibility and mode of examinations.*

(i) A candidate other than a candidate entitled to reappear is eligible to appear at only one of the annual examinations of the Sansthan at a time.

(ii) Students coming from other Universities/Examining Bodies will be required to produce a proper migration certificate.

(iii) The examinations of the Sansthan will consist of written examination and/or Viva-Voce. In case of Vachaspati/Vidyavaridhi degree besides the presentation of thesis, there will be a Viva-voce.

4. *Admission to Examinations*

The examinations of the Sansthan referred to in para (1) above shall be open to eligible students of Vidyapeethas whose names are duly forwarded to the Sansthan by the Head of a Vidyapeetha and who are certified by him :

(i) to have completed the prescribed course of study leading to the examinations.

(ii) to be of good character.

(iii) to have completed at least 70% attendance in the class concerned.

(ख) मध्यमा,

(ग) प्राक्शास्त्री,

(घ) शास्त्री,

(ङ) आचार्य,

(च) शिक्षाशास्त्री,

(छ) वाचस्पतिः (शोधकार्ये)

(ज) विद्यावारिधिः (शोधकार्ये)

(झ) प्रवेशपाठ्यक्रमः (पत्राचारद्वारा)।

(ञ) अन्या काऽपि परीक्षा

२. परीक्षातिथयः केन्द्राश्च

सर्वाः परीक्षा वर्षान्ते घोषितासु तिथिषु निर्धारितेषु केन्द्रेषु च सम्पत्स्यन्ते।

३. परीक्षाणां स्वरूपम्

(i) एकस्मिन् शैक्षणिकवर्षे परीक्षार्थी उपरिलिखितासु परीक्षासु कस्याञ्चिदेकस्यामेव परीक्षायां प्रवेष्टुमर्हति। पुनः परीक्षार्हाःछात्राः एकस्मिन् शैक्षणिकवर्षे एकाधिकपरीक्षायां प्रवेष्टुं शक्नुवन्ति।

(ii) कस्मादपि विश्वविद्यालयान्तरात् परीक्षासमितेर्वा आगताश्छात्रा विद्यापीठे यथोचितं निष्क्रमणप्रमाणपत्रं प्रस्तोष्यन्ति।

(iii) परीक्षाणां स्वरूपं लिखित-मौखिक-परीक्षारूपेण द्विधा विभक्तम्। लिखितपरीक्षाः संस्थानेन नियुक्तैः प्राश्निकैर्निर्मितानि प्रश्नपत्राण्याश्रित्य भविष्यन्ति परं यथानिर्दिष्टं सर्वा मौखिकपरीक्षाः संस्थानेन नियुक्ताः परीक्षका विधास्यन्ति।

'वाचस्पतिः' इत्युपाधिप्राप्तये 'विद्यावारिधिः' इत्युपाधिप्राप्तये च शोधकर्ता सर्वप्रथमं स्वलिखितशोधप्रबन्धं प्रस्तोष्यति। अनन्तरं संस्थानेन नियुक्तैः परीक्षकैः शोधप्रबन्धे स्वीकृते सति तस्य शोधकर्तुर्मौखिकी परीक्षा सम्पत्स्यते।

(iv) to have paid the prescribed fees.

NOTES :

(i) The Head of the Vidyapeetha may condone shortage of attendance to the extent of 5% for reasons to be recorded in writing and reported to the Sansthan. Beyond that matter will be referred to the Director whose decision will be final. Director may condone upto 10% of shortage in all on merit of each case.

(ii) In the case of migration of a candidate, attendance at previous institution recognised by the Sansthan from which the candidate migrated shall be taken into account in calculating the required percentage of attendance. The students of the introductory course through correspondence will however be governed by such rules as may be framed from time to time.

(iii) Notwithstanding anything contained in these regulations no candidate who has been expelled or is still undergoing rustication or who has been debarred for a specific period from taking an examination of the Sansthan and disqualified for having used unfairmeans, shall be admitted to any examination of the Sansthan.

5. *Medium of paper setting and Examinations*

For traditional Sanskrit subjects the medium of paper setting as well as Examination will be Sanskrit. For language paper the medium of examination will be language concerned.

For modern subjects the medium of examination will be the language approved for the purpose by the Principal in consultation with the Sansthan but the papers will be set in Sanskrit language only. Under special circumstances the Director of the Sansthan may however, for reasons to be recorded permit the use of any other medium for setting papers and answering questions in any examinations of the Sansthan.

४. परीक्षायां प्रवेशार्थं पात्रता

उपर्युक्तपरीक्षासु (पत्राचारपाठ्यक्रम भिन्नासु) संस्थानेन सह सम्वद्धस्य कस्यापि विद्यापीठस्य प्राचार्येण निम्नाङ्कितकतथ्यानां प्रमाणीकरणपूर्वकम् अनुमोदितः कोऽपि छात्रः (द्वितीयाध्याये निर्देशानुसारेण) कस्यामपि परीक्षायां प्रवेष्टुमर्हति ।

(i) एषः परीक्षार्थी आवेदनपत्रे-उल्लिखितायां परीक्षायां अपेक्षितपूर्व-परीक्षोत्तीर्णः सन्नेव प्रवेशार्होऽस्ति।

(ii) एषः सदाचारसम्पन्नोऽस्ति ।

(iii) सम्बद्धकक्षायाम् अस्य न्यूनतमं ७० प्रतिशतं उपस्थितिरस्ति (उपस्थिति-गणना संबद्धशैक्षिकवर्षस्य प्रथमदिवसादारभ्य तन्मासपर्यन्तं भविष्यति यस्मिन् मासे छात्रस्य नाम परीक्षाप्रवेशार्थं सम्बद्धविद्यापीठप्राचार्येण संस्थाने प्रस्तुतं स्यात्) ।

(iv) एतेन निर्धारितशुल्कं प्रदत्तम् ।

टिप्पणी :—

(i) यदि कस्यापि छात्रस्य कक्षोपस्थितिः ५ प्रतिशतं न्यूना वर्तते, प्राचार्यस्तं परीक्षाप्रवेशार्थं क्षन्तुं शक्नोति, क्षमाधारमूलानि कारणानि प्राचार्येण संस्थाने सूचनीयानि स्युः । इतोऽधिका न्यूनता निदेशकेन विचारणीया । निदेशकः विचार्य १० प्रतिशतं यावत् न्यूनतां क्षन्तुमर्हति ।

(ii) कस्यापि छात्रस्य संस्थानसम्बद्धात् एकस्मात् विद्यापीठात् निष्क्रमणे सति पूर्वस्मिन् या उपस्थितिः सा अन्यस्मिन्नपि उपस्थितियोगे परिगणनीया ।
पत्राचारद्वारा प्रवेशपाठ्यक्रमार्थं पृथक्तया निर्धारिता नियमाः शिक्षार्थिभिः पालनीयाः स्युः ।

(iii) सत्स्वपि उपर्युक्तेषु नियमेषु एतादृशः कोऽपि छात्रः संस्थानस्य कामपि परीक्षां दातुं न प्रभविष्यति, यः संस्थानस्य कस्याऽपि परीक्षाया वहिष्कृतः निर्धारितसमयाय अवैधसाधनोपयोगकारणाद् वा प्रतिवन्धितः अथवा वारितः स्यात्, यस्य च वारणावधिः/दण्डावधिः समाप्ति न गतः ।

6. *Examination Fee*

The following shall be the rates of fees prescribed for the annual examinatio n of each course :—

(i) Prathama (Final year)	Rs. 10/-
(ii) Madhyama	Rs. 15/-
(iii) Prak-Shastri	Rs. 15/-
(iv) Shastri	Rs. 20/-
(v) Shiksha Shastri	Rs. 50/-
(vi) Acharya	Rs. 50/-
(vii) Sanskrit Pravesh (Correspondence Course)	Rs. 5/- (Besides examination fee Rs. 20/- will be charged as registration and tuition fees.)
(viii) Vachaspati	Rs. 100/-
(ix) Vidyavaridhi	Rs. 200/-
(x) Fee for additional subject and supplementary examination	Half of the prescribed rate of the examination fee of a particular examination.
(xi) Enrolment fee	Rs. 2/- To be paid once by a student at the time of first enrolment to the examination of Sansthan.
(xii) Migration certificate	Rs. 5/-
(xiii) Duplicate migration certificate	Rs. 5/-
(xiv) Mark Sheet	Rs. 5/-

५. परीक्षासु प्रयोज्या भाषा

संस्कृतशास्त्रीयविषयाणां प्रश्नपत्राणि संस्कृतभाषयैव निर्मितानि भविष्यन्ति परीक्षामाध्यमः चापि संस्कृतभाषैव भविष्यति। भाषाविशेषस्य परीक्षा तस्यामेव भाषायां भविष्यति। आधुनिकविषयाणां प्रश्नपत्राण्यपि संस्कृतभाषयैव निर्मितानि भविष्यन्ति परं संस्थानेन सह परामर्शपूर्वकं तत्तद्विद्यापीठप्राचार्यानुमोदितया कयाचिदपि भाषया उत्तराणि दातुं प्रभविष्यन्ति परीक्षार्थिनः। परिस्थितिविशेषे स्तरविशेषे च प्रश्नपत्राणामुत्तराणि दातुं भाषाविशेषस्य प्रयोगे संस्थानस्य निर्देशः प्रचलिष्यति।

६. प्रदेयशुल्कम्

परीक्षार्थिभिर्निम्नलिखितं परीक्षादिशुल्कं प्रदास्यते—

(i) प्रथमा — १० रूप्यकाणि (अन्तिमे वर्षे)
(ii) मध्यमा — १५ रूप्यकाणि प्रतिवर्षम्
(iii) प्राक्शास्त्री — १५ रूप्यकाणि
(iv) शास्त्री — २० रूप्यकाणि प्रतिवर्षम्
(v) शिक्षाशास्त्री — ५० रूप्यकाणि
(vi) आचार्यः — ५० रूप्यकाणि प्रतिवर्षम्
(vii) संस्कृतप्रवेशः — ५ रूप्यकाणि (विंशति रूप्यकाणि शिक्षण शुल्क-(पत्राचार पाठ्यक्रमः) रूपेण देयानि स्युः)
(viii) वाचस्पतिः — १०० रूप्यकाणि
(ix) विद्यावारिधिः — २०० रूप्यकाणि
(x) अतिरिक्तविषयस्य परीक्षा/पुनः परीक्षा (तदर्थं अर्हेभ्यः छात्रेभ्यः)-सम्बद्ध-परीक्षायै निर्धारितशुल्कस्य अर्द्धम्।
(xi) नामाभिलेखनशुल्कम् २ रूप्यके (संस्थानस्य परीक्षासु प्रथमवारमेव प्रवेशकाले)
वाचस्पति-विद्या-वारिधि नामाभिलेखनम् — १० रूप्यकाणि
(xii) निष्क्रमणप्रमाणपत्रम्
(xiii) निष्क्रमणप्रमाणपत्रप्रतिलिपिः
(xiv) लब्धाङ्कपत्रम्
(xv) लब्धाङ्कपत्रप्रतिलिपिः
} प्रत्येकं ५ रूप्यकाणि
(xiv) उत्तरपुस्तिकानां पुनरङ्कानुसन्धानम् (लब्धाङ्कानां योगस्य पुनर्गणनम्) — ५ रूप्यकाणि

(xv)	Duplicate Mark Sheet	Rs. 5/-
(xvi)	Rechecking of Answer books. (Rechecking of total marks of Answer script)	Rs. 5/- per answer book.
(xvii)	Fee for change of Centre	Rs. 10/-
(xviii)	Late fee for submission of application form for the examination.	Rs. 5/- upto a date to be notified by the Sansthan.
(xix)	Fee to be paid for providing assistance to the blind	Rs. 5/-
(xx)	Issue of Duplicate Certificate	Rs. 15/-

7. *Refund of Fees*

(a) The fees paid to the Sansthan shall not be refunded except in the following cases.

(i) Fees paid in excess of the prescribed fee.

(ii) Fees paid by a candidate who has died before commencement of the examination provided the application for the same is made by his/her parents/guardians within three months of the date of commencement of the examination.

(b) Fees paid by a candidate who is disabled and prevented from taking the examination may be preserved and carried over to the next examination on the production of a medical certificate from a Government Doctor not below the rank of Civil Surgeon.

(c) No refund will be admissible of a candidate whose form of application has been rejected on account of the candidate producing false certificate or making false statement in the application or for having used unfair means in the examination.

Notes :—(i) In case the last date fixed for receiving the fees and forms of application is notified a holiday by the Government, the next working day will be considered as the last date for the purpose.

(ii) Blind students and the students belonging to Scheduled Castes and Scheduled tribes may, however be exempted from payment of examination fees.

8. *Mode of application for admission to examinations*

(a) The prescribed application form for the examination of the Sansthan may be obtained from the Principal of the Vidyapeetha.

(xvii)	केन्द्रपरिवर्तन शुल्कम्	१० रूप्यकाणि
(xviii)	परीक्षावेदनपत्रप्रेषणे विलम्बशुल्कम्	५ रूप्यकाणि
(xix)	अन्धपरीक्षार्थी सहायकशुल्कम्	५ रूप्यकाणि
		प्रतिसत्रम्
(xx)	प्रमाणपत्रप्रतिलिपिः	१५ रूप्यकाणि

७. **परीक्षाशुल्कस्य प्रत्यावर्तनम्**

(अ) परीक्षार्थिना प्रदत्तं परीक्षाशुल्कं न प्रत्यावर्तयिष्यते । अत्र निम्न-लिखिता अपवादाः सन्ति ।

(क) यदि केनचित् परीक्षार्थिना प्रमादात् निर्धारितशुल्काद् अधिकं प्रदत्तं, तस्य अतिरिक्तं तादृक् धनं प्रत्यावर्तयिष्यते ।

(ख) परीक्ष्यच्छात्रे मृते सति तस्य परीक्षार्थिनः पिता/माता कोऽपि वैधः अभिभावको वा तदीयमृत्युप्रमाणपत्रं निर्धारितपरीक्षा-दिनाद् मासत्रयाभ्यन्तरमेव प्रस्तुत्य तत्परीक्षासम्वन्धिशुल्कं संस्थानात् प्राप्तुं शक्नोति ।

(व) अस्वस्थेन केनापि परीक्षार्थिना स्वपरीक्षाशुल्कमग्रिमपरीक्षार्थं तदैव सुरक्षितं कारयितुं शक्यते यदा तेन परीक्षाप्रारम्भदिनात् पंचदशदिना-भ्यन्तरं विद्यापीठप्राचार्येण अग्रसारितं पंजीकृतचिकित्सकप्रमाणपत्रेण प्रमाणितं तदाशयकमावेदनपत्रं प्रस्तूयेत ।

(स) यस्य परीक्षार्थिन आवेदनपत्रम् असत्यकथनानाम् अथवा असत्य-प्रमाणपत्राणां कारणात् अवैधसाधनोपयोगाद् वा अस्वीकरिष्यते, तस्य परीक्षाशुल्कं न प्रत्यावर्तयिष्यते ।

टिप्पणी—(i) शुल्कप्राप्त्यर्थं घोषितायाम् अन्तिमतिथौ अवकाशे सति तदनुवर्ति दिवस एव तदर्थम् अन्तिम तिथित्वेन स्वीकरिष्यते ।

(ii) अन्धच्छात्राणाम् अनुसूचितजातीय-परिगणित-जातीयच्छात्राणां च कृते नास्ति किमपि परीक्षाशुल्कम् ।

८. **परीक्षावेदनपत्र प्राप्ति पूरणनियमः**

(क) परीक्षार्थं निर्धारितम् आवेदनपत्रं केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठानां सम्बद्धसंस्थानां वा प्राचार्येभ्यो यथाकालं प्राप्तुं शक्यते ।

(b) The application form should be filled in by the candidate himself in his own hand writing. In the case of blind students the application form may be got completed by any other person and instead of candidate's signature, his left hand thumb impression may be obtained which will be duly attested by the Principal. The application form duly filled in and certified by the Principal shall be sent to the Sansthan so as to reach the office by the prescribed date for the year.

(c) All fees shall be paid to the credit of the Rashtriya Sanskrit Sansthan through A/o payee Bank Draft drawn on the State Bank of India' Karol Bagh, New Delhi or through a crossed Indian Postal Order. No cash payment will ordinarily be accepted. Fees remitted by money order shall not be accepted unless full particulars with regard to the name of the candidate for whom the fee is being sent and the name of the examination for which the fee is being remitted are given thereon.

9. *Admission tickets or hall tickets*

The Director/Controller or an officer authorised on his behalf, after satisfying himself that the candidete has complied with all the requirements for admission to an examination of the Sansthan shall furnish the candidate with a card of admission (hall-ticket) on the presentation of which the Superintendent of the Examination Centre shall permit him to sit for the examination. If a candidate happens to loss his hall/admission ticket and if the Centre Superintendent is satisfied, he may issue a duplicate admission ticket on payment of Rs. 2/- and subject to ratification by the Controller.

10. *Private Candidates*

The following categories of candidates may be allowed to appear as private candidates at the different examinations of the Sansthan with the approval of Director to be subsequently confirmed by the Examination Board if they are otherwise eligible for appearing at the respective examinations.

(ख) परीक्षार्थी आवेदनपत्रं विधिवत् पूरयित्वा निर्धारितशुल्केन सार्धं विद्यापीठस्य सम्बद्धसंस्थाया वा कार्यालये प्रस्तोष्यति । तद् आवेदनपत्रं प्राचार्यो विधिवत्परीक्ष्य प्रमाणीकृत्य च निर्धारितशुल्केन सार्धं निर्धारितदिनाङ्काद् पूर्वमेव संस्थाने प्रेषयिष्यति ।

अन्धच्छात्रस्य आवेदनपत्रं केनापि पूरयितुं शक्यते । परीक्षार्थिनो हस्ताक्षरस्य स्थले स स्ववामहस्ताङ्गुष्ठचिह्नं प्राचार्यस्योपस्थितौ निदध्यात् प्राचार्यश्च तत् प्रमाणीकुर्यात् ।

सर्वविधं धनं 'स्टेट-बैंक आफ इन्डिया, 'करौल बाग, नई दिल्ली' इत्याख्यस्य कोषागारस्य ड्राफ्टद्वारा अथवा भारतीयडाकतारविभागस्य पत्रादेशद्वारा (Postal-order) नई दिल्लीस्थ राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थाननिदेशकस्य नाम्ना प्रदेयेन तत्तद्-विद्यापीठप्राचार्यैर्युगपत् प्रेषणीयम् । सामान्यतया साक्षात् प्रदत्ता मुद्राः (Cash) न स्वीकरिष्यन्ते । धनादेशद्वारा प्रेषितं धनमपि तावत् न स्वीकरिष्यते यावत् परीक्षार्थी स्वकीयं विवरणं अधोलिखितरूपेण न प्रेषयेत्—

(१) परीक्षार्थिनो नाम (२) सम्बद्धपरीक्षाया नाम

९. परीक्षार्थं प्रवेशपत्रम्

परीक्षार्थिना संस्थानस्य परीक्षायाः सर्वमावश्यकं परीक्षाविषयकं विवरणं सम्यग् यथानियमञ्चोपस्थापितमिति निरीक्ष्य निदेशकः/परीक्षानियन्त्रकः परीक्षार्थिने परीक्षाप्रवेशपत्रं प्रदास्यति तत्प्रवेशपत्रमवलोक्य परीक्षाकेन्द्राध्यक्षस्तं परीक्षार्थिनं परीक्षायां प्रवेष्टुमाज्ञापयेत् । केनापि कारणेनतद् विनष्टं चेत्तर्हि केन्द्राध्यक्षः सन्तुष्टः सन् परीक्षाप्रवेशपत्रस्य प्रतिलिपिं दातुमर्हति, परमस्य कृते रूप्यकद्वयं शुल्कत्वेन प्रदेयं स्यात् । अस्य कृते परीक्षानियन्त्रकस्य सत्यापनमपि आवश्यकम् ।

१०. स्वतन्त्र परीक्षार्थिनः

संस्थानस्य निदेशकस्य अनुमत्या परीक्षासमितेः स्वीकृतिप्राप्तेरनन्तरमधोलिखिता जनाः स्वतन्त्रछात्ररूपेण परीक्षां दातुं प्रभवेयुः —

(क) केन्द्रीयसर्वकारस्य राज्यसर्वकारस्य वा मान्यताप्राप्तेषु शिक्षासंस्थानेषु अध्यापनकार्यतत्परा अध्यापकाः (यदि तेषामध्यापनकार्यानुभवः

(i) Bonafide teachers of educational Institutions run/recognised by the Central/State Governments or by different Boards, autonomous organisations. Such eligible teachers must have put in at least one year of continuous service.

(ii) Women candidates.

(iii) Employees of the Sansthan.

(iv) Any other categories to be declared by the Academic Council.

11. *Conditions for private candidates*

(i) All applications for appearing at the examination as private candidates will be received through the Principal of the Vidyapeetha of the area in which the candidate normally resides.

(ii) Every application shall be supported with a certificate of good character from a gazetted officer.

(iii) The Director may for reasons to be recorded in writing reject any application from a private candidate seeking permission to appear at an examination of the Sansthan.

(iv) Alongwith the application the candidate shall attach two copies of passport size photograph duly attested by a Gazetted officer.

12. *Centre of Examination*

(i) The examination shall commence from a date to be decided by the Examination Board and notified by the Director of the Sansthan or any officer authorised on his behalf.

(ii) The examinations of the Sansthan shall be held at such centres as may be decided by the Examination Board and the authorities of the Centre so selected shall make available the services of their staff, buildings, furniture, laboratories and all other facilities required for the conduct of the examination subject to payment of such charges as may be decided by the Sansthan.

परीक्षावेदनपत्रप्रपूर्तिसमये न्यूनातिन्यूनतया अव्यवधानरूपेणैकवार्षिको भवेत् ।)

(ख) बालिका: महिलाश्च ।

(ग) राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन जातसम्बन्धानां विद्यापीठानाम् अध्यापका: कर्मचारिणश्च, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य कर्मचारिणो वा ।

(घ) शैक्षणिकपरिषदा घोषितोऽन्य: कोऽपि वर्ग: ।

११. स्वतन्त्रपरीक्षार्थिन: कृते नियमा:

स्वतन्त्ररूपेण संस्थानस्य परीक्षां दातुकामा: परीक्षार्थिन: संस्थानसम्बन्धितस्य स्वनिकटस्थस्य विद्यापीठस्य प्राचार्यस्य माध्यमेन परीक्षावेदनपत्राणि प्रेषयेयु: ।

स्वतन्त्रपरीक्षार्थिना परीक्षावेदनपत्रेण सह केनचित् राजपत्रिताधिकारिणा प्रदत्तं सच्चरित्रता प्रमाणपत्रमपि प्रेषणीयम् ।

संस्थानस्य निदेशक: संस्थानस्य परीक्षां दातुकामस्य कस्यापि स्वतन्त्र-परीक्षार्थिन: आवेदनपत्रं कारणोल्लेखपूर्वकम् अस्वीकर्तुं प्रभविष्यति ।

आवेदनपत्रेण सह स्वतन्त्रपरीक्षार्थिन: पासपोर्ट—आकारकं राजपत्रिता-धिकारिप्रमाणितं च चित्रद्वयमपि सन्नद्धं स्यात् ।

१२. परीक्षाकेन्द्र स्थिति:

(i) संस्थानस्य सर्वा: परीक्षा: परीक्षासमितिद्वारा निर्धारितेषु निदेशक—द्वारा अथवा तस्यकृते नियुक्ताधिकारिद्वारा च घोषितेषु दिवसेषु तथा केन्द्रेषु सम्पत्स्यन्ते ।

(ii) तत्तत्संस्थाध्यक्षाश्च तत्र नियुक्तान् स्वविभागाध्यापकान्, सेवकान्, उपकरणसाधनानि, रसायनकर्मशाला:, अन्यानि समुपयुक्तसाधनानि च परीक्षाकाले परीक्षायै सम्पन्नतायै नियोक्ष्यन्ति ।

(iii) The Director/Controller of the Examination will allocate centres to the students appearing from different Vidyapeethas.

13. *Change of Centres of Examination*

The Examination Board on its own initiative on a request made by a candidate through the Principal of the Vidyapeetha concerned setting forth grounds for change of centre, may change the centre of the Examination of the candidate. No request for change of centre from any candidate will be considered unless it is accompanied with the prescribed fee and two copies of the pass-port size photogragh of the candidate attested by the Principal of the Institution. Such application must reach the office of the Controller of the examination at least three weeks before the commencement of the examination.

14. *Centre Superintendent*

(a) The Examination Board will appoint a Superintendent for every centre of the examination. The Superintendent shall be responsible for the proper conduct of the examination at the centre strictly according to the instructions issued from time to time by the Director/Controller of Examination. He will appoint personnel required for the conduct of the examination as per instruction of the Examination Board.

(b) The Superintendent shall maintain and furnish to the Sansthan different accounts and records concerning conduct of the examinations at the centre as per instructions issued by the Sansthan.

(c) The superintendent shall admit a candidate to the examination on production of the admission card issued by the Controller of the Examination after proper identification unless he has been directed by the Controller, otherwise.

(d) The superintendent will determine a reasonable floor space to be allowed to each candidate and shall submit a report to the Controller of Examinations indicating the actual floor space made available to each candidate.

(e) No candidate shall ordinarily be allowed to leave the Examination Room until the examination in that paper is over but the superintendent will use his discretion to allow a candidate to leave the examination room after elapse of one hour from the commencement of the examination. Any candidate who is late by

(iii) परीक्षानियन्त्रको निदेशकेन सह परामृश्य विभिन्नविद्यापीठानां परीक्ष्यच्छात्राणां केन्द्रं निर्णेष्यति ।

१३. परीक्षाकेन्द्र परिवर्तनम्।

संस्थानस्य शिक्षापरिषत् परीक्षासमितिर्वा स्वसौकर्यमनुरुध्य परीक्षार्थिना निर्धारितपरीक्षादिनाङ्कात् सप्ताहत्रयात् प्रागेव प्रेषितं केन्द्रपरिवर्तनविषयकं प्रार्थनापत्रं विचिन्त्यैव केन्द्रस्य परिवर्तनं विधातुं शक्नोति । परमेतत्कृते परीक्ष्यछात्रेण स्वच्छाया चित्रस्य प्रतिद्वयोपेतं शुल्कत्वेन दशमुद्रान्वितञ्चैकं प्रार्थनापत्रं तत्तद्विद्यापीठप्राचार्यप्रमाणितं संस्थाने प्रेषणीयं स्यात्।

१४. केन्द्राध्यक्षः

(क) परीक्षासमितिर्निर्धारितपरीक्षाकेन्द्रेष्वेकं केन्द्राध्यक्षं नियोक्ष्यति । केन्द्राध्यक्षः परीक्षाणां यथोचितनिर्वहणाय उत्तरदायी भविष्यति । संस्थानेन परीक्षाकाले केन्द्रनिरीक्षकत्वेन कोऽप्यधिकारी कोऽप्यन्यो वा जनः प्रेषयितुं शक्यते, योऽनन्तरं संस्थानं प्रत्यागत्य स्वकीयं केन्द्रविषयकं प्रतिवेदनं प्रस्तोष्यति । परीक्षाकाले नियुक्ताः केन्द्राध्यक्षाः संस्थानस्य शिक्षापरिषदा परीक्षासमित्या च यथासमयं प्रेषितान् नियमान् सर्वतोभावेन प्रपालयिष्यन्ति । केन्द्राध्यक्षाः कमपि वैयक्तिकं जनमपि तत्र परीक्षाकाले नियोक्तुं शक्नुवन्ति ।

(ख) केन्द्राध्यक्षाः संस्थानाद् यथासमयं प्राप्तान् नियमान्नवलम्ब्य पृथक् पृथग् रूपेण परीक्षाया लेखाकार्यार्थं परीक्षासम्बन्धि सर्वं विवरणं विलिख्य संस्थाने प्रस्तोष्यन्ति ।

(ग) केन्द्राध्यक्षाः संस्थानस्य परीक्षानियन्त्रकेण प्रदत्तं परीक्षार्थिनो यथार्थं परीक्षाप्रवेशपत्रं संवीक्ष्यैव तं परीक्षाभवने प्रवेशयेयुः । अन्यासु कासुचिद् विशिष्टपरिस्थितिषु परीक्षानियन्त्रकस्य निर्देशानुसारेणैव तैर्व्यवह्रियेत ।

(घ) परीक्षार्थिनां परीक्षाभवने स्थानविषयकव्यवस्थां स्वसहायकसहयोगेन केन्द्राध्यक्षा एव विधास्यन्ति । अपि च ते परीक्षाभवनस्य कस्मिन् कक्षे कति परीक्षार्थिनः सन्ति, कियान् तेषां मध्ये स्थानान्तरालो वर्तत इति सर्वं परीक्षानियन्त्रकाय निवेदयेयुः ।

more than half an hour will not ordinailry be allowed to appear at the examination in that paper.

(f) The superintendent shall have the power to cancel the answer script or expel a candidate from the examination if he is found guilty of impersonation, using unfair means or misconduct including breach of any of the instruction, laid down for the proper conduct of the examination. He shall forthwith make a detailed report along-with a statement of the candidate if available and/or the statement of invigilators and other functionaris concerned.

(g) The candidates appearing at the Sansthan's examinations shall not write their names or give any other identification mark on their answer books but only their examination Roll No. An infringement of these rules will attract the penalties laid down in para 15.

(h) The Centre Superintendent shall have powers to segregate a candidate suffering from an infectious disease.

15. *Penalties for Using Unfair Means*

(a) If a candidate is found to have made a wrong statement in his application form for admission to the examination or has secured admission to the examination by making a false statement or production of a false document, shall be deemed to have used unfair means. In case he has not already appeared at the examination his form of application shall be liable to be rejected and the fee paid will stand for-feited. In case he has already appeared at the examination, his/her result will be liable to be cancelled and in case the result has also been declared and the certificate has or has not been delivered to the candidate, his/her result and certificate will be liable to be cancelled.

(b) As soon as it is brought to the notice of the superintendent of the examination centre that any candidate, during the course of examination has been detected while giving or receiving assistance, in having been in possession of paper, books or notes or any other like material connected with the examination in question paper concerned or in the use or attempt to use any other unfair means in connection with the examination, the Superintendent or any person

BVBSSMV

(च) परीक्षापत्रसमाप्तिकालात्पूर्वं कोऽपि परीक्षार्थी सामान्यतया परीक्षाभवनात् बहिर्गन्तुं नार्हतिन वा अर्धहोराविलम्बितः परीक्षाभवनं प्रवेष्टुमर्हति । किन्तु परीक्षारम्भतः एकहोरानन्तरं केन्द्राध्यक्षः स्वविवेकमनुरुध्य परीक्षार्थिनं बहिर्गमनाय अनुमन्तुं प्रभविष्यति ।

(छ) केन्द्राध्यक्षस्तस्य परीक्षार्थिन उत्तरपुस्तिकां निरस्तां कर्तुं प्रभवति अथवा तं परीक्षाभवनतः बहिःकर्त्तुं समर्थः यः स्वस्थाने अन्यं छद्मरूपेण नियोजयति, अन्यस्य स्थाने वा परीक्षां ददाति अथवा अवैधसाधनोपयोगं करोति, अभद्रम् आचरति अथवा कमपि परीक्षानियमम् उल्लंघयति । एतादृशस्य परीक्षार्थिनः लिखितकथनेन तथा सम्बद्धनिरीक्षकादिकस्य लिखितटिप्पणेन सह स्वकीयं प्रतिवेदनं केन्द्राध्यक्षः संस्थाने प्रस्तोष्यति ।

(ज) संस्थानपरीक्षायां प्रविष्टः कोऽपि परीक्षार्थी परीक्षोत्तरपुस्तिकायाम् उपरिभागनिर्दिष्टाद् विवरणाद् अन्यत् किमपि स्वकीयपरिचयजनकं विवरणं न लिखेत् । एषां नियमानाम् उल्लंघनं दण्डाय कल्पिष्यते ।

(झ) तादृशः कोऽपि परीक्षार्थी यः केनापि सञ्चारिणा संस्पर्शजेन वा रोगेण समाक्रान्तः परीक्षायां प्रवेष्टुं नार्हति । तेन प्रार्थितः केन्द्राध्यक्षो यदि तत्कृते कमपि पृथक् प्रबन्धं कर्तुमिच्छेत् तदा स तथा कर्तुं शक्नुयात् ।

१५. अवैधसाधनोपयोगसम्बद्धादण्डविधयः

(क) यदि कश्चित् परीक्षार्थी परीक्षावेदनपत्रे पूरणीयानां तथ्यानां पूर्तिम् असत्यां करोति, अवास्तविक प्रमाणपत्राणामाधारेण वा प्रवेशं गृह्णाति तर्हि स अवैधसाधनोपयोगस्य दोषभाक् भवितुमर्हति । यदि परीक्षा न आरब्धा, तस्य आवेदनपत्रम् अस्वीकरिष्यते । यदि परीक्षा संजाता, तस्य परीक्षाफलं निरस्तं कर्तुं शक्यते । यदि परीक्षाफलमपि प्रकाशितं तस्य प्रमाण पत्रं निरस्तं कर्तुं शक्यते ।

(ख) यः परीक्षार्थी परीक्षाभवने अन्यस्य सहायतां करिष्यति, अन्यस्य वा साहाय्यं लप्स्यते, यस्य पार्श्वे च पत्राणि, पुस्तकानि परीक्षासहायकानि अन्यानि उपकरणानि स्युः, यश्च अन्यत् किमपि अनुचितं साधनं प्रयोक्ष्यते, सर्वप्रथमं तस्य उत्तरपुस्तिका केन्द्राध्यक्षेण तदधिकृतेन वा केनाप्यन्येन ग्रहीतव्या, तस्मै च अन्या उत्तरपुस्तिका

authorised on his behalf will take possession of the first answer book of the candidate alongwith the paper or other material found with him and provide the candidate with a second answer book immediately. The Superintendent shall record on the first answer book the time when the case was brought to his notice and also the time on the second answer book when the same was issued to him. After the examination in the paper is over, the candidate shall be asked by the superintendent to submit his explanation. The superintendent shall call for the statements of the Invigilatois concerned and forward to the Controller of Examination in a separate sealed cover, the two answer books used by the candidate alongwith the explanation and the statement for further action. Such a candidate may be disqualified by the Examination Board/ Academic Council from passing the examination in the year or may further be debarred from appearing at any other examination of the Sansthan for a period which may extend upto three years.

(c) If a candidate is found guilty of smuggling in or out of the examination hall room an answer book, impersonation or any other misconduct of a serious nature or a deliberate attempt to cheat in an examination, he shall be declared as person not-fit to be admitted to any further examinations of the Sansthan provided that on the expiry of three years of such declaration including the examination in connection with which he was punished, the Examination Board/ Academic Council may in special cases exempt a candidate from the further operation of this rule.

(d) The names of the candidates who are punished under the above regulation shall be communicated to the universities and other similar examining bodies.

(e) All such cases will be reported to the Academic Council.

16. *Examination results*

(A) The results of the successful candidates may be published in the newspapers in due course. The candidates should not send any letter etc. enquiring the results of their examinations before the publications of the results.

(B) (i) Students securing minimum of 30% marks in each paper (practical test will be treated as a separate paper) and the

दातव्या । केन्द्राध्यक्षः प्रथमपुस्तिकायां ग्रहणसमयस्य द्वितीय-पुस्तिकायां च प्रदानसमयस्य उल्लेखं करिष्यति। परीक्षापत्रस्य-समाप्तौ अवैधसाधनोपयोगविषये सम्बद्धपरीक्षार्थिनं सम्बद्धनिरीक्षकं च लिखितं कथनं प्रस्तोतुम् आज्ञापयिष्यति । स्वकीयेन टिप्पणेन उभाभ्याम् उत्तरपुस्तिकाभ्यां सह च समग्रं विवरणं परीक्षानियन्त्रकाय मुद्राङ्किते पृथक् पुटकेप्रस्तोष्यति ।

एतादृशं परीक्षार्थिनं परीक्षासमितिः अथवा शैक्षणिकपरिषद् सम्बद्धपरीक्षातः बहिः कर्तुं प्रभवति वर्षत्रयपर्यन्तं च तं संस्थानस्य परीक्षाभ्यो वारयितुं शक्नोति ।

(ग) यदि कश्चित् परीक्षार्थी गुप्तरूपेण उत्तरपुस्तिकां बहिर्नयति, स्वस्थानेऽन्यं नियोजयति, अन्यस्थाने वा परीक्षां ददाति अथवा केनापि प्रकारेण असद् व्यवहरति अथवा छलनाय प्रयतते सः संस्थानस्य आगामिपरीक्षासु प्रवेशाय अनर्हो भविष्यति, किन्तु वर्षत्रयेव्यतीते सति (यस्मिन् वर्षे तेनावैधाचरणं कृतं तेन समेतम्) परीक्षासमितिः अथवा शैक्षणिकपरिषद् विशेषपरिस्थितिषु तं आगामिनीषु परीक्षासु प्रवेशाय अनुज्ञातुं शक्नोति ।

(घ) उपर्युक्तविनियमानुसारेण दोषभाजां परीक्षार्थिनां नामावली विश्व-विद्यालयेषु अन्यासु च परीक्षासंस्थासु प्रेषयिष्यते ।

(ङ) अवैधसाधनोपयोगस्य दोषभाजां परीक्षार्थिनां विवरणं शैक्षणिक-परिषदि अपि प्रस्तोष्यते ।

१६. परीक्षाफलम्

(अ) उत्तीर्णपरीक्षार्थिनां परीक्षाफलं यथासमयं समाचारपत्रेषु प्रकाशितं भविष्यति । परीक्षाफलप्रकाशनात्पूर्वं केनापि परीक्षार्थिना स्वपरीक्षा-फलप्राप्तये संस्थाने पत्रादिकं न प्रेषणीयम् ।

(ब) संस्थानस्य सर्वासु परीक्षासु श्रेणीनिर्धारणम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति । वाचस्पति/विद्यावारिधि परीक्षासु पत्राचारेण संस्कृत प्रवेश पाठ्यक्रमे च एष नियमः न प्रचलिष्यति ।

(क) प्रत्येकस्मिन् पत्रे न्यूनतमं ३०% प्राप्ताङ्काः सर्वेषु पत्रेषु च न्यूनतमं ३५% प्राप्ताङ्काः	उत्तीर्ण श्रेणी

minimum of 35% marks in the aggregate shall be declared to have passed the examination. This will not however, apply to Vachaspati, Vidyavaridhi and pravesh examinations.

(ii) If a candidate passes in all subjects except in one of the optional papers he may be allowed to pass by transferring the excess of marks secured in the other optional papers.

(iii) A subject consisting of two or more parts requiring separate pass-marks shall be treated as one subject and failure in different parts shall not be treated as failure in two subjects.

(C) The candidate who has passed the final examination of a particular course of the Sansthan shall be placed in either of three divisions :

(i) a student securing 35% and above but below 45% in the aggregate shall be placed in III Division.

(ii) a student securing 45% and above but below 60% in the aggregate shall be placed in II Division.

(iii) a student securing 60% or more marks in the aggregate shall be placed in I Division.

(iv) candidates securing 70% or above in the aggregate will be declared to have passed in first class with distinction.

The percentage of aggregate marks for awarding Divisions shall be worked out on the basis of the results of all the yearly examinations in respect of a particular course which runs for more than one year.

17. *Marks Sheets*

Institutions sending up the candidates for the Sansthan's examinations will be informed of the results of all successful candidates and will be supplied with the marks sheets of those candidates (for the examination concerned) who have made payment of the prescribed fee.

18. *Original Certificates*

The original certificates of successful candidates will be issued ordinarily within six months from the date of publication of the

(प्रायोगिकपरीक्षणस्य गणना पृथक्पत्रतया भविष्यति)

(ख) प्रतिशतं ३५तः ४४ पर्यन्ताः समन्विताः प्राप्ताङ्काः—तृतीय श्रेणी

(ग) „ ४५तः ५९ पर्यन्ताः समन्विताः प्राप्ताङ्काः—द्वितीय श्रेणी

(घ) „ ६०तः ६९ पर्यन्ताः समन्विताः प्राप्ताङ्काः—प्रथम श्रेणी

(ङ) „ ७० तथा ततोऽप्यधिका समन्विताः प्राप्ताङ्काः—विशेष योग्यतया सह प्रथम श्रेणी ।

एकाधिकवर्षेषु विभक्तासु परीक्षासु परीक्षार्थिभिर्लब्धाङ्कानां श्रेणीविभागः सम्बद्धपरीक्षायाः सर्वेषां खण्डानां सर्वेषु पत्रेषु लब्धानाम् अङ्कानां समन्वितं योगम् आश्रित्यैव करिष्यते ।

टिप्पणी—

(i) यदि कश्चित् परीक्षार्थी एकं वैकल्पिकं पत्रं विहाय अन्येषु सर्वेषु उत्तीर्णः, तर्हि अन्येषु वैकल्पिकपत्रेषु तेन ये अङ्काः प्राप्ताः, तेषु, प्राप्तानाम् उत्तीर्णतातिरिक्तानाम् अङ्कानां न्यूनाङ्कसम्बद्धे पत्रे प्राप्तैः अङ्कैः सह योगंकृत्वा स उत्तीर्णं कर्तुं शक्यते ।

(ii) यस्मिन् विषये द्वौ अथवा ततोऽप्यधिकाः भागाः सन्ति यस्यार्थं च पृथक् उत्तीर्णताङ्का अपेक्षिताः सन्ति, तस्य भागानां गणना एकविषयत्वेनैव भविष्यति, तस्य विभिन्नेषु भागेषु अनुत्तीर्णता, समस्त विषयस्य अनुत्तीर्णतायै च कल्पिष्यते ।

१७. लब्धाङ्कपत्रप्राप्तिः

यासां संस्थानां छात्रा संस्थानस्य परीक्षासु प्रविष्टाः भविष्यन्ति, ताभ्यः सफलपरीक्षार्थिनां परीक्षाफलस्य सूचना प्रदास्यन्ते । ये परीक्षार्थिनः निर्धारितशुल्कं प्रदत्तवन्तः तेषां प्राप्ताङ्कतालिका अपि सम्बद्धसंस्थासु प्रेषयिष्यन्ते ।

१८. मूलप्रमाणपत्रप्राप्तिविधिः

परीक्षाफलस्य घोषणानन्तरं सफलपरीक्षार्थिनां मूलप्रमाणपत्राणि सामान्यतया षण्मासाभ्यन्तरे प्रेषयिष्यन्ते । विद्यापीठस्य प्राचार्याः प्रमाणपत्राणां निरीक्षणं करिष्यन्ति, सफलपरीक्षार्थिनां सूच्या सह च तेषां मेलनं करिष्यन्ति, तथा सम्बद्धपञ्जिकायामपि तेषां वितरणं विधास्यन्ति । यदि कस्यचित् सफल-

results. The Principal will check up the certificates with reference to the lists of successful candidates by making necessary entries in the relevant register of the Vidyapeetha. They will correspond immediately with the Controller of the Examination in case they do not get the certificate of any successful candidate or if any discrepany is noticed.

19. *Duplicate Copy of Original Certificate*

A duplicate copy of the original certificate shall be issued to candidate whose original certificate is either lost or destroyed by fire or insects or any other cause. The application for such certificate should be made through the Principal of the Vidyapeetha and must be accompanied with the prescribed fee and an affidavit sworn before 1st class Magistrate.

20. *Scrutiny of Answer Books*

The candidates who desire to get their answer book scrutinized may apply for the same within one month of the date of publication of results. The application for scrutiny must be accompanied with prescribed fee. The scrutiny will not imply re-examination of answer book of a candidate. It will be merely a re-check to ensure whether there has been any mistake in totalling the marks assigned to individual questions or in carrying them over or any omission to mark a question or part thereof.

21. *Provision of Writer to Blind and Permanentally Handicapped Candidates*

The use of a writer shall be admissible for ;

(i) A candidate with permanent blindness

(ii) A candidate with permanent loss of limbs who is unable to write himself.

The scribe or the writer to be provided for the candidates enumerated above will be of the qualifications distinctly lower than the examination for which such a candidate is appearing, In other words the scribe to be provided for the Shastri examinee should not be more than Madhyama/prak Shastri passed or its equivalent and for Acharya students, the scribe should be Shastri passed or its equivalent.

परीक्षार्थिनः प्रमाणपत्रं प्राचार्यैः न प्राप्तं स्यात् अथवा कस्मिंश्चित् प्रमाणपत्रे अशुद्धिः अन्तरं वा स्यात् तर्हि तैः परीक्षानियन्त्रकाय तत्कालमेव सूचना प्रदातव्या ।

१९. नष्टप्रमाणपत्रप्रतिलिपिप्राप्तिविधिः

मूलप्रमाणपत्रे विनष्टे अग्निना दग्धे कीटादिभिर्वा भक्षिते सति तल्लिप्सुना स्वप्रमाणपत्रनष्टताकारणमुल्लिखता केनापि प्रथमवर्गदण्डाधिकारिणा मण्डलाधीशेन वा प्रमाणीकृततदधिकृतजनेन स्वविद्यापीठप्राचार्यानुमोदनपुरस्सरमेकं प्रार्थनापत्रं निर्धारितशुल्केन सह संस्थाने प्रेषणीयम् । तादृशं प्रार्थनापत्रं प्राप्य संस्थानेन प्रमाणपत्रस्यैका प्रतिलिपिस्तस्मै प्रदास्यते ।

२०. अङ्कानुसन्धाननियमः

यदि कोऽपि परीक्षार्थी स्वपरीक्षोत्तरपुस्तकानां पुनरङ्कानुसन्धानं कामयेत तर्हि स परीक्षाफलप्रकाशानन्तरं मासैकाभ्यन्तरेण कालेन संस्थानं तथाकर्तुं प्रार्थयेत् । तत्कृते च स प्रतिविषयं पञ्चरूप्यकाणि शुल्कत्वेन प्रदास्यति । कस्यामप्यवस्थायां परीक्षोत्तरपुस्तकानां पुनः परीक्षणं नैव संभवति, किन्तु परीक्षकस्यानवधानतया लब्धाङ्कानां गणनायामागतदोष एव दूरीकर्तुं शक्यते । यदि कस्यचित् प्रश्नस्य प्रश्नभागस्य वा परीक्षकेण मूल्याङ्कनं विस्मृतम् भवेत् तर्हि तस्य मूल्याङ्कनमपि करिष्यते ।

२१. अन्धपरीक्षार्थिनां, विकलाङ्गपरीक्षार्थिनां च कृते लेखकानां व्यवस्था

लेखकव्यवस्थायै अधोलिखितेषु कारणेषु किमप्येकम् अनिवार्यम्—

(क) परीक्षार्थिनः स्थायित्वेनान्धत्वम्

(ख) परीक्षार्थिनः स्थायिविकलाङ्गतया परीक्षायां लेखने सर्वतोभावेनासमर्थता

लेखकस्य योग्यता सम्बद्धपरीक्षार्थिनो योग्यताया अपेक्षया न्यूना स्यात् । उदाहरणतया शास्त्रिपरीक्षायां प्रविविक्षोर्लेखकः मध्यमाम् अथवा प्राक्शास्त्रिपरीक्षामुत्तीर्णः स्यात् ।

विकलाङ्गाः परीक्षार्थिनः लेखकस्य पारिश्रमिकं स्वयमेव दास्यन्ति । अन्धपरीक्षार्थिनाम् अनुसूचितजातीयानां/अनुसूचितजनजातीयानां परीक्षार्थिनां कृते नियुक्तेभ्यः लेखकेभ्यः संस्थानमेव पारिश्रमिकं दास्यति ।

The cost for providing assistance to physically handicapped students will be borne by the candidates themselves while in case of blind students, the fee for the writer will be paid by the Sansthan.

22. *Change of Name or Surname*

A candidate may, after his application for admission to the Sansthan's examination has been forwarded but at least one month before the commencement of the examination, apply to the Director or Controller through the Head of the Institution for changing his name stating reasons therein. In case he has already passed an examination from a Board or a University or any equivalent institution earlier, no such application will be entertained. The change will be allowed only when it will be the candidate's first examination. All such applications must be accompanied by a fee of Rs. 10/- and affidavit signed before a Ist class Magistrate. All such applications for change of name or title shall be placed before the Examination Board for a decision.

23. *Cancellation of Examination*

In any case where it is found that the sanctity of the examination is violated by error, improper conduct or other causes or where mal-practice, fraud or acts of indiscipline or use of unfair means have been used in a large scale, the Examination Board shall have the power to cancel the examination or to withhold or amend the result in such cases and to take other action as may be considered desirable. An examination may also be cancelled in cases of damage of confidential papers by fire or other disturbances.

24. *Scope of Examination*

The examinations for different degrees and diplomas will be conducted as specified in the syllabus, in force. The Academic Council is, however, competent to introduce changes in the courses of studies in case such changes or revision of subjects are warranted by academic requirements.

25. *Savings*

In case of any dispute about the interpretation of these regulations the decision of Director shall be final.

२२. नाम/कुलनाम परिवर्तनम्

परीक्षावेदनपत्रप्रेषणानन्तरं यदि कश्चित् परीक्षार्थी स्वनाम्नि कुलनाम्नि वा परिवर्तनं वाञ्छति, सः परीक्षारम्भतिथेर्न्यूनातिन्यूनं एकमासपूर्वं कारणोल्लेखपूर्वकं दशरूप्यकशुल्केन प्रथमश्रेणिदण्डाधिकारिसत्यापितेन शपथपत्रेण समन्वितं प्रार्थनापत्रं सम्बद्धविद्यापीठस्य प्राचार्यद्वारा निदेशकाय परीक्षानियन्त्रकाय वा प्रेषयेत् । यदि स इतः पूर्वं कस्यचित् अन्यस्य विश्वविद्यालयस्य परीक्षामण्डलस्य वा परीक्षायाम् उत्तीर्णस्तर्हि तस्य नाम्नि परिवर्तनं न करिष्यते । परीक्षार्थिनः प्रथमपरीक्षावसरे एव तस्य नामपरिवर्तने विचारः कर्तुं शक्यते/एतादृशानि सर्वाणि प्रार्थनापत्राणि निर्णयार्थं परीक्षासमितेः समक्षं समुपस्थास्यन्ते ।

२३. परीक्षाणां स्थगनम्

परीक्षासमितिः कामपि परीक्षां निरसितुं, परीक्षाफलम् अवरोधयितुं संशोधयितुं वा प्रभवति—

(क) यदि परीक्षायाः पवित्रता त्रुटिवशात् भग्ना जाता,

(ख) यदि परीक्षायाः संचालनं सुतरां न जातम्,

(ग) यदि अवैधसाधनोपयोगः अथवा अनुशासनभङ्गः अतिमात्रायां संजातः,

(घ) यदि अग्निना अन्येन वा केनापि कारणेन परीक्षासम्बद्धानि गोपनीयपत्राणि विनष्टानि ।

२४. परीक्षाणां परिसीमा

प्रवर्तितपाठ्यचर्यामाश्रित्य विभिन्नानाम् उपाधीनां प्रमाणपत्राणां च कृते परीक्षाणां संचालनं करिष्यते । शैक्षणिकपरिषद् पाठ्यक्रमे परिस्थित्यनुरूपम् अपेक्षितं परिवर्तनं संशोधनं च कर्तुम् अर्हेत् ।

एतेषां नियमानां व्याख्यायां वैमत्ये सति निदेशकस्य निर्णयोऽन्तिमरूपेण ग्राह्यो भविष्यति ।

अध्यायः II

परीक्षाणां विवरणम्

(i) प्रथमापरीक्षा

१. इयं परीक्षा त्रिषु वर्षेषु पूर्णा भविष्यति । त्रिषु वर्षेषु निर्धारितानां पाठ्यग्रन्थानां परीक्षां तृतीयवर्षान्ते संस्थानं नेष्यति । प्रतिवर्षम् अनिवार्यविषयाणामष्टपत्राणि ऐच्छिकविषये चैकं प्रश्नपत्रमित्थं संकलनेन नवपत्राणि भविष्यन्ति । श्रेणीनिर्धारणं च तृतीयवर्षलब्धाङ्कैरेव भविष्यति ।

२. अधोलिखितपरीक्षासूत्तीर्णा एवास्यां परीक्षायां प्रवेष्टुमर्हन्ति ।

(क) पञ्चमकक्षा—प्राथमिकविद्यालयस्य, अथवा

(ख) तत्समकक्षपरीक्षा ।

३. विद्यापीठानि सम्बद्धाः संस्था वा आद्यवर्षद्वयस्य परीक्षे स्वयमेव गृहपरीक्षारूपेण सम्पादयिष्यन्ति । अनयोः परीक्षयोरुत्तीर्णश्छात्रस्तृतीयवर्षे संस्थानस्य परीक्षायां प्रवेष्टुं प्रभविष्यति ।

४. (क) **अनिवार्यविषयाः**

(१) व्याकरणम्,

(२) गद्यम्,

(३) पद्यम्,

(३) कोषानुवादौ,

(५) आधुनिकभारतीयभाषा

(६) अंग्रेजीभाषा,

(७) सामाजिकमध्ययनम्,

(८) गणितम् ।

(ख) **ऐच्छिको विषयः** (निम्नाङ्कितेष्वन्यतमः)

(१) सामान्यदर्शनम्,

(२) ज्यौतिषम्,

(३) चित्रकला,

(४) गृहविज्ञानम् (बालिकानां कृते)।

Sanskrit ... 592

(ii) मध्यमा परीक्षा

१. अस्याः परीक्षायाः पाठ्यक्रमः वर्षत्रयं यावत् प्रचलिष्यति। परीक्षार्थी एकस्मिन् वर्षे एकवर्षस्यैव परीक्षां दातुमर्हति। प्रतिवर्षम् अनिवार्यविषयाणां चत्वारि ऐच्छिकशास्त्रीयविषये द्वे, ऐच्छिकाधुनिकविषये चैकमित्थं सप्तप्रश्न-पत्राणि भविष्यन्ति। प्रथमद्वितीय वर्षयोर्लब्धाङ्कान् संकलय्यैव तृतीयवर्षे श्रेणी प्रदास्यते।

२. निम्नलिखितपरीक्षासूत्तीर्णा एवास्यां परीक्षायां प्रवेष्टुमर्हन्ति।

(क) प्रथमापरीक्षा— दिल्लीस्थ राष्ट्रिय-संस्कृत संस्थानस्य

(ख) प्रथमापरीक्षा— वाराणसीस्थ सम्पूर्णानन्द विश्वविद्यालयस्य।

(ग) प्रथमापरीक्षा— पटनास्थ विहार संस्कृत समितेः; दरभंगास्थ कामेश्वरसिंहदरभङ्गा संस्कृत विश्वविद्यालयस्य।

(घ) उपाध्यायपरीक्षा— बरौदास्थ एम्० एम्० विश्वविद्यालयस्य।

(ङ) आद्या— असमसर्वकार संस्कृत समितेः।

(च) काव्यविद्वत्— बंगलौरस्थ मैसूरसर्वकारस्य।

(छ) प्रवेश परीक्षा— वाराणसीस्थ बनारस-हिन्दू विश्वविद्यालयस्य

(ज) प्रथमा परीक्षा— उड़ीसास्थ उत्कल संस्कृत समितेः

(झ) प्राज्ञ परीक्षा— जम्मूविश्वविद्यालयस्य

(ञ) अष्टमकक्षा (अनिवार्य संस्कृतपत्रेण सह)—सर्वकारेण मान्यता प्राप्ता

(ट) पूर्वमध्यमा परीक्षा—भारतीयविद्याभवनस्य।

(ठ) अधिकारी परीक्षा—वृन्दावनस्थ वृन्दावनगुरुकुलस्य

(ड) प्रथमा— दयानन्द आर्ष विद्यापीठस्य

(ढ) आद्या— वंगीय संस्कृत शिक्षा परिषदः

३. (क) अनिवार्यविषयाः

(१) सामान्यव्याकरणम्,
(२) संस्कृतसाहित्यम्,
(३) आधुनिकभारतीयभाषाः,
(४) अंग्रेजीभाषा ।

(ख) ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः)

(१) शुक्लयजुर्वेदः,
(२) दर्शनम्,
(३) व्याकरणम्,
(४) ज्यौतिषम्,
(५) साहित्यम्,
(६) ऋग्वेदः ।

(ग) ऐच्छिकाधुनिकविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः)

(१) नागरिकशास्त्रम्,
(२) अर्थशास्त्रम्,
(३) इतिहास,
(४) गृहविज्ञानम् (बालिकानां कृते),
(५) हिन्दीसाहित्यम्,
(६) अंग्रेजीसाहित्यम्,
(७) संगीतम् (गायनम्) ।

(iii) प्राक्शास्त्रिपरीक्षा

१. अस्याः परीक्षायाः पाठ्यक्रमः संवत्सरीण एव वर्तते । केवलं पञ्च पत्राण्येवास्यां परीक्षायां भविष्यन्ति ।

२. संस्कृतेन सह हाईस्कूलपरीक्षायां तत्समकक्षपरीक्षायां वोत्तीर्णाश्छात्रा एवास्यां परीक्षायां प्रवेष्टुमर्हन्ति । ये केचन छात्राः संस्कृतं विनापि 'इण्टरमीडिएट' अथवा 'हायरसेकेण्डरी' परीक्षोत्तीर्णाः परन्तु येषां संस्कृतस्य सामान्यं ज्ञानं स्यात् तेऽपि परीक्षायामस्यां प्रवेष्टुमर्हन्ति ।

३. विषयाः

(१) व्याकरणम्,

(२) काव्यम्,

(३) शुक्लयजुर्वेदः,

(४) नाटकम्,

(५) निबन्धगद्ये

(iv) शास्त्रिपरीक्षा

१. इयं परीक्षा त्रिषु वर्षेषु पूर्णा भविष्यति । तत्रानिवार्यविषयाणां पञ्च, ऐच्छिकशास्त्रीयविषयस्य द्वे, ऐच्छिकाधुनिकविषयस्य चैकम् इत्थं प्रतिवर्षम् अष्टप्रश्न-पत्राणि भविष्यन्ति । वर्षत्रयस्य लब्धाङ्कान् संकलय्यैवान्तिमे वर्षे श्रेणी प्रदास्यते ।

२. येन परीक्षार्थिना निम्नलिखितासु काचन परीक्षोत्तीर्णा स एवास्यां परीक्षायां प्रवेष्टुमर्हति ।

(क) उत्तरमध्यमा— वाराणसीस्थ सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयस्य ; पटनास्थ बिहार संस्कृत समितेः ; दरभङ्गास्थ कामेश्वरसिंह दरभङ्गा संस्कृत विश्वविद्यालयस्य

(ख) विशारदपरीक्षा— बड़ोदास्थ एम्० एस् विश्वविद्यालयस्य

(ग) द्वितीया परीक्षा— गोहाटीस्थ असम संस्कृत समितेः

(घ) उपाध्याय परीक्षा— जयपुरस्थ राजस्थान विश्वविद्यालयस्य सर्वकारस्य च

(ङ) साहित्यविद्वत् परीक्षा—बेंग्लोरस्थ मैसूरसर्वकारस्य

(च) काव्यभूषणपरीक्षा— त्रिवेन्द्रस्थ केरलसर्वकारस्य

(छ) ओ०एस्०एल्०सी० अथवा एन्ट्रेंस परीक्षा —मद्रासस्थ तमिलनाडुसर्वकारस्य तथा हैदराबादस्थ आन्ध्रसर्वकारस्य

(ज) प्रवेशिका परीक्षा— पूनास्थ पूना विश्वविद्यालयस्य

(झ) मध्यमा परीक्षा— कलकत्तास्थ बंगीयसंस्कृतशिक्षापरिषदः

(ञ) उत्तरमध्यमा परीक्षा—उड़ीसास्थ उत्कलसंस्कृतसमितेः

(ट) इन्टरमीडिएट अथवा हायर सेकेण्डरी परीक्षा —उत्तरप्रदेशमाध्यमिकशिक्षापरिषदः कस्यापि राज्यशासनस्य शिक्षाविभाग द्वारा प्राप्त मान्यताकसमितेः विश्वविद्यालयान्तराणां तत्समकक्षपरीक्षा वा ।

(ठ) मध्यमा परीक्षा— अहमदाबादस्थ गुजरातसंस्कृतपरिषदः

(ड) मध्यमा परीक्षा— भारतीयविद्याभवनस्य

(ढ) कोविद परीक्षा— पूनास्थ तिलकमहाराष्ट्रविद्यापीठस्य

(ण) इयत्ता परीक्षा— पूनास्थ वादशास्त्रोत्तेजकसभायाः

(प) पण्डित परीक्षा— वृन्दावनस्थ वृन्दावनगुरुकुलस्य

(फ) मध्यमा परीक्षा— झज्जरस्थ श्रीमद् दयानन्द आर्ष विद्यापीठस्य; दिल्लीस्थ राष्ट्रियसंस्कृत-संस्थानस्य

(ब) प्राक्शास्त्रि परीक्षा— दिल्लीस्थ राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थानस्य

३. मध्यमापरीक्षायां गृहीतशास्त्रीयविषय एव शास्त्रिपरीक्षायां शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुं शक्यते । परन्तु—

(क) शुक्लयजुर्वेदे मध्यमापरीक्षोत्तीर्णः शास्त्रिपरीक्षायां धर्मशास्त्र—पौरोहित्य—सर्वदर्शन—पुराणेतिहास—साहित्य—फलितज्योतिष—पालि-प्राकृत—विषयेष्वन्यतममपि शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुमर्हति ।

(ख) व्याकरणे मध्यमापरीक्षोत्तीर्णः प्राचीनव्याकरण-नव्यव्याकरण-पुराणेतिहास—पौरोहित्य—साहित्य—सर्वदर्शन—जैनदर्शन—धर्मशास्त्र—फलितज्योतिष—सांख्ययोग—पालि—प्राकृत—विषयेष्वन्यतमं शास्त्रि परीक्षायां शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुमर्हति ।

(ग) साहित्ये मध्यमापरीक्षोत्तीर्णः सर्वदर्शन—सांख्ययोग—पुराणेतिहास—धर्मशास्त्र—जैनदर्शन—फलितज्यौतिष—पालि—प्राकृत—विषयेष्वन्यतममपि शास्त्रिपरीक्षायां शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुमर्हति ।

(घ) दर्शने मध्यमापरीक्षोत्तीर्णः शास्त्रिपरीक्षायां दर्शनस्य कमपि प्रविभागम्, पौरोहित्यम्, साहित्यम्, पुराणेतिहासम्, सांख्ययोगम्, धर्मशास्त्रम्, फलितज्यौतिषम्, पालि-प्राकृते वा शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुमर्हति ।

(ङ) ज्यौतिषे मध्यमापरीक्षोत्तीर्णः सिद्धान्तज्यौतिष—फलितज्यौतिष—धर्मशास्त्र—पौरोहित्य—पुराणेतिहास— साहित्य— पालि— प्राकृत—विषयेष्वन्यतममपि शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुमर्हति ।

(च) प्राक्शास्त्रिपरीक्षोत्तीर्णः, हायरसेकेण्डरीपरीक्षोत्तीर्णः इण्टरमीडिएट-परीक्षोत्तीर्णो वा शास्त्रिपरीक्षायां साहित्य—पुराणेतिहास—धर्मशास्त्र-जैनदर्शन-पालि-प्राकृत-विषयेष्वन्यतमं शास्त्रीयविषयत्वेन ग्रहीतुमर्हति ।

४. (क) प्रतिवर्षमनिवार्यविषयाणां पञ्चप्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति ।

(ख) अधोलिखितेषु विषयेषु शास्त्रीयपरीक्षायामेको विषयः शास्त्रीय-विषयत्वेन ग्राह्यः । प्रतिविषयं प्रतिवर्षं पत्रद्वयं भविष्यति ।

(१) शुक्लयजुर्वेदः,
(२) धर्मशास्त्रम्,
(३) पौरोहित्यम्,
(४) सर्वदर्शनम्,
(५) सांख्ययोगम्,
(६) मीमाँसा,
(७) अद्वैतवेदान्तः,
(८) प्राचीनन्यायवैशेषिकम्,
(९) नव्यन्यायः,
(१०) जैनदर्शनम्,
(११) प्राचीनव्याकरणम्,
(१२) नव्यव्याकरणम्,
(१३) फलितज्यौतिषम्,
(१४) सिद्धान्तज्यौतिषम्,
(१५) पुराणेतिहासम्,
(१६) साहित्यम्,
(१७) पालिः,
(१८) प्राकृतम् ।

(ग) अधोलिखितेषु विषयेषु शास्त्रिपरीक्षायामेको विषय ऐच्छिकाधुनिक-विषयत्वेन ग्राह्यः । तस्य प्रतिवर्षमेकं पत्रं भविष्यति ।

(१) समाजशास्त्रम्,
(२) राजनीतिविज्ञानम्,

(३) इतिहासः,
(४) अर्थशास्त्रम्,
(५) हिन्दीसाहित्यम्,
(६) भाषाविज्ञानम् ।
(७) अंग्रेजीसाहित्यम्,
(८) संगीतम् (गायनम्)
(९) मनोविज्ञानम्
(१०) वाणिज्यशास्त्रम्

(v) **आचार्य परीक्षा**

इयं परीक्षा वर्षद्वये पूर्णा भविष्यति । वक्ष्यमाणेषु विषयेष्वेको विषयोऽस्यां परीक्षायां ग्राह्यः । परीक्षार्थिनो वर्षद्वयस्य लब्धाङ्कान् संकलय्यैव श्रेणीनिर्धारणं सम्पत्स्यते । प्रथमवर्षे कापि श्रेणी न प्रदास्यते ।

छात्राः कामप्यधोलिखितपरीक्षायामुत्तीर्याचार्यपरीक्षायामन्वेतुमर्हन्ति—

(क) शास्त्रि परीक्षा—(१) राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य
(२) सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य
(३) पटनास्थ बिहारसंस्कृतसमितेः
(४) दरभङ्गास्थ कामेश्वरसिंहदरभङ्गासंस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
(५) जयपुरस्थ राजस्थानसर्वकारस्य राजस्थान-विश्वविद्यालयस्य च
(६) वाराणसीस्थ हिन्दूविश्वविद्यालयस्य
(७) लखनऊ विश्वविद्यालयस्य
(८) चण्डीगढस्थ पंजाबविश्वविद्यालयस्य
(९) अहमदाबादस्थ गुजरातसंस्कृतपरिषदः
(१०) मुम्बईस्थ भारतीयविद्याभवनस्य (संस्कृते आधुनिकविषयेषु च)
(११) हरयाणास्थ श्रीमद्दयानन्द आर्षविद्यापीठस्य

(ख) शिरोमणिपरीक्षा—(१) मद्रासविश्वविद्यालयस्य
(२) अन्नामलाई-विश्वविद्यालयस्य
(३) गुरुकुलवृन्दावनस्य

(ग) उपाधि परीक्षा—असमसंस्कृतसमितेः

(घ) मध्यमा विद्वत्—मैसूरसर्वकारस्य

(ङ) शास्त्रभूषण परीक्षा (प्रारम्भिकी)—केरलसर्वकारस्य

(च) उपाध्याय परीक्षा—पूना-विश्वविद्यालयस्य

(छ) विद्याप्रवीणपरीक्षा (प्रारम्भिकी)—आन्ध्र-विश्वविद्यालयस्य

(ज) डिप्लोमा इनओरियन्टल लर्निंग (संस्कृतेन सह द्वितीयभागस्य तथा तृतीयभागस्य अधीनम्)—उस्मानियाविश्वविद्यालयस्य

(झ) आचार्य (बी०टी०)—उत्कलसंस्कृतसमितेः

(ञ) बी०ए० (ऐच्छिकसंस्कृतविषयेण सह)—मान्यताप्राप्त विश्वविद्यालयानाम्

(ट) एम०ए० (संस्कृते)—मान्यताप्राप्तविश्वविद्यालयस्य

(ठ) विशारदपरीक्षा—पूनास्थ तिलकमहाराष्ट्रविद्यापीठस्य

(ड) कोविद-परीक्षा—पूनास्थ वादशास्त्रोत्तेजकसभायाः

३. शास्त्रिपरीक्षायां गृहीतशास्त्रीयविषय एवाचार्यपरीक्षायां ग्रहीतुं शक्यते ।

परन्तु—

(क) नव्यव्याकरणे दर्शनस्य कस्मिन्नपि प्रभागे वा समुत्तीर्णशास्त्रिपरीक्षः प्राचीनव्याकरण—साहित्य—पुराणेतिहास— धर्मशास्त्र— विषयेष्वप्याचार्यपरीक्षां दातुमर्हति ।

(ख) वेदालंकारपरीक्षायां विद्यालंकारपरीक्षायां वोत्तीर्णः साहित्यस्य, पुराणेतिहासस्य, धर्मशास्त्रस्य वाचार्यपरीक्षां दातुमर्हति ।

(ग) विश्वविद्यालयान्तराणां संस्कृतेन सह बी० ए० परीक्षोत्तीर्ण एम० ए० परीक्षोत्तीर्णो वासाहि त्यस्य, धर्मशास्त्रस्य, भाषाविज्ञानस्य, जैनदर्शनस्य, पालिभाषायाः, प्राकृतभाषाया वा आचार्यपरीक्षां दातुमर्हति ।

(घ) विश्वविद्यालयान्तराणां संस्कृतं बिना बी० ए० परीक्षोत्तीर्णं एम० ए० परीक्षोत्तीर्णो वा, प्रयागहिन्दीसम्मेलनस्य वर्धाराष्ट्रभाषापरिषदश्च

साहित्यरत्नपरीक्षोत्तीर्णो वा राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य शास्त्रिपरीक्षाया अन्तिमवर्षद्वयस्य अनिवार्यविषयस्य परीक्षामुत्तीर्यैव (उत्तीर्णत्वे सति मूलप्रमाणपत्रे श्रेण्युल्लेखो न भविष्यति) साहित्यस्य भाषाविज्ञानस्य वा आचार्यपरीक्षां दातुमर्हति ।

(ङ) यदि केनापि संस्कृतेन सह एम० ए० परीक्षोत्तीर्णेन कस्मिंश्चिद् विशिष्टविषये (वेदे, व्याकरणे, दर्शने, पुराणेतिहासे, भाषाविज्ञाने वा) विद्यावारिधिः, वाचस्पतिः, पी-एच० डी०, डी० लिट् इत्युपाधिः प्राप्तस्तर्हि स तद्विषये आचार्यपरीक्षां दातुमर्हति, परन्तु प्रवेशार्थिनः संस्कृतभाषालेखनस्य ज्ञानमनिवार्यत्वेनापेक्ष्यते, यदि संस्कृतेन लेखनेऽनभ्यस्तस्तदा आचार्यपरीक्षां दातुं नार्हति ।

(च) एकस्मिन् विषये आचार्यपरीक्षोत्तीर्णः साहित्य—सांख्ययोग—पुराणेतिहास—धर्मशास्त्र—सर्वदर्शन—भाषाविज्ञानेष्वन्यतमं विषयमवलम्ब्य आचार्यपरीक्षां दातुमर्हति । अन्येषु च विषयेषु पुनः प्रविविक्षुभिस्तद्विषये शास्त्रीयविषयस्य शास्त्रिपरीक्षोत्तीर्णतावश्यकी ।

अधोलिखितेषु विषयेष्वाचार्यपरीक्षायामन्यतमो विषयो ग्राह्यः ।

(१) शुक्लयजुर्वेदः,
(२) धर्मशास्त्रम्,
(३) सर्वदर्शनम्,
(४) पौरोहित्यम्,
(५) सांख्योगम्,
(६) मीमांसा,
(७) अद्वैतवेदान्तः,
(८) प्राचीनन्यायवैशेषिकम्,
(९) नव्यन्यायः,
(१०) जैनदर्शनम्,
(११) प्राचीनव्याकरणम्,
(१२) नव्यव्याकरणम्,
(१३) फलितज्यौतिषम्,

(१४) सिद्धान्तज्यौतिषम्,

(१५) पुराणेतिहासम्,

(१६) साहित्यम्,

(१७) पालिः,

(१८) प्राकृतम्

(१९) भाषाविज्ञानम् ।

(vi) शिक्षाशास्त्रि परीक्षा

अस्याः परीक्षायाः पाठ्यक्रमः संवत्सरीण एव भविष्यति । संस्थानस्य निर्धारित पाठ्यक्रमे नियमानुसारेण प्रविष्टाश्छात्राः शैक्षणिकसत्रपर्यन्तं सम्यगधीत्य तत्-परीक्षायाञ्चोत्तीर्य शिक्षाशास्त्र्युपाधिं प्राप्नुयुः । राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य आचार्य परीक्षायां प्रवेष्टुम् अर्हाः छात्राः शिक्षाशास्त्रिपरीक्षायामपि प्रवेशमर्हन्ति ।

३. शिक्षाशास्त्रिपरीक्षापाठ्यक्रमो भागत्रये विभक्तः—

(१) सैद्धान्तिकः,

(२) प्रायोगिकः,

(३) सत्रीयप्रवृत्यात्मकश्च (सामयिकपरीक्षाः) ।

तत्र सैद्धान्तिके भागेऽधोनिर्दिष्टाः पञ्चपत्राणि भविष्यन्ति । प्रतिपत्रं च १०० पूर्णाङ्काः भवन्ति ।

प्रथमपत्रम्—शिक्षासिद्धान्ताः सामान्यशिक्षणविधयश्च ।

द्वितीयपत्रम्—शिक्षामनोविज्ञानम् (सैद्धान्तिकं प्रायोगिकं च) ।

तृतीयपत्रम्—संस्कृतशिक्षणविधिः ।

चतुर्थपत्रम्—सामान्यविषयाणां शिक्षणविधयः । अस्य कृतेऽधोनिर्दिष्ट-विषयाणां प्रतिवर्गमन्यतमस्य ग्रहणमनिवार्यम् ।

(अ) साहित्य—व्याकरण—दर्शन — वेद— ज्यौतिष— पुराणेतिहास—धर्मशास्त्र—पौरोहित्येषु सम्बद्धविद्यापीठप्राचार्येणानुमोदितस्य कस्यचिदेकतमस्य ।

(आ) हिन्दी—तेलगु—डोगरी—उड़िया— अंग्रेजी— गणित— इतिहास—नागरिकशास्त्र—भूगोल—समाजविज्ञान—कला—अर्थशास्त्रेषु सम्बद्ध-विद्यापीठप्राचार्येणानुमोदितस्य कस्यचिदेकतमस्य ।

४. प्रायोगिकभागे छात्राध्यापकेन संस्कृते विषयान्तरे च चत्वारिंशत् (४०) पाठा व्याख्यातृणां निर्देशने निरीक्षणे च पाठयिष्यन्ते । सत्रान्तेऽधोलिखितक्रमेण प्रायोगिकपरीक्षा भविष्यति ।

(क) संस्कृतपाठः — १०० पूर्णाङ्काः
(ख) विषयान्तरपाठः — १०० पूर्णाङ्काः

५. सत्रीयप्रवृत्तीनां विषये सम्बद्धविद्यापीठे सम्पद्यमानासु विविधासु पाठ्य-तदितरप्रवृत्तिषु छात्राध्यापकैः संलग्नैर्भाव्यम् । अत्र कक्षोपस्थिति—सामान्यव्यवहार-शिक्षणाभ्यास—पाठनिरीक्षण—बालचरप्रशिक्षण—प्राथमिकचिकित्सा—शारीरिक-शिक्षा—प्रभृतीनां गतिविधीनां मूल्याङ्कनं भविष्यति । अस्य भागस्य कृते १०० पूर्णाङ्का निर्धारिताः सन्ति । विभागाध्यक्षाः सम्बद्धव्याख्यातृणां परामर्शेण प्राचार्यस्य च स्वीकृत्या प्रतिच्छात्राध्यापकं लभ्याङ्कान् निर्धारयिष्यन्ति ।

६. (क) परीक्षाविधिः—शिक्षाशास्त्रिपरीक्षायां सैद्धान्तिकभागे पञ्चपत्राणि लिखितपरीक्षात्वेन भविष्यन्ति, प्रतिपत्रं च १०० पूर्णाङ्काः स्युः ।

(ख) प्रायोगिकपरीक्षायां छात्राध्यापकेनैकः संस्कृतपाठोऽनिवार्यतया अध्यापनीयः स्यात्, अपरश्च चतुर्थपत्रनिर्दिष्टविषयेषु कस्यचिदेकतमस्य पाठः । इमौ पाठौ विभागाध्यक्षानुमोदितौ स्याताम् । परीक्षाकालेऽध्यापनीयपाठानां विषये प्रशिक्षणार्थिभ्यो यथासमयं पूर्वसूचना प्रदास्यते ।

(ग) सत्रीयप्रवृत्तीनां कृते यथानिश्चितं सामयिकपरीक्षाः भविष्यन्ति । यथा निदेशकनिर्देशं प्राचार्यः प्रशिक्षणविभागाध्यक्षेणान्यैरध्यापकैश्च सह सम्मन्त्र्य सत्रीयप्रवृत्तीनां निर्धारणं सञ्चालनं मूल्याङ्कनं च करिष्यति ।

७. द्वयोरपि सैद्धान्तिकप्रायोगिकभागयोः श्रेणी-निर्धारणं पृथक् पृथग् भविष्यति । तृतीयभागे सत्रीयप्रवृत्तिसम्बन्धि लब्धाङ्कानाश्रित्य श्रेणीनिर्धारणं लब्धाङ्कपत्रे पृथक्तया दर्शयिष्यते ।

(vii) प्रक्रिया

संस्थानस्य विभिन्नेषु पाठ्यक्रमेषु प्रवेशाय आवेदनपत्राणि संस्थानसम्बद्धानां विद्यापीठानां अन्य संस्थानां च प्राचार्याः छात्रेभ्यः प्रदास्यन्ति ।

सुपूरितानि आवेदनपत्राणि निर्धारितशुल्केन सह ३१ जुलाई पर्यन्तं तथा पञ्चरूप्यकविलम्बशुल्केन सह १५ अगस्त पर्यन्तं सम्बद्धविद्यापीठस्य प्राचार्यस्य पार्श्वे प्रेषणीयानि ।

अध्याय III

पाठ्यविषयाणां विवरणम्

प्रथमा परीक्षा

प्रथम वर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्—व्याकरणम्

लघुसिद्धान्तकौमुदी आदित-अव्ययान्ता १००

द्वितीयपत्रम्—गद्यम्

संक्षिप्तहितोपदेशः प्रास्ताविकम्, सं० गौरीनाथपाठकः १००

तृतीयपत्रम्—पद्यम्

(क) मूलरामायणम् ८०

(ख) छन्दांसि— २०

१. आर्या, २. अनुष्टुप्, ३. इन्द्रवज्रा, ४. उपेन्द्रवज्रा, ५. उपजातिः

सहायकपुस्तकम्—वृत्तरत्नाकरः

चतुर्थपत्रम्—कोषानुवादौ

(क) अमरकोषः—प्रथमे काण्डे कालवर्गान्तः ४५

(ख) अनुवादः

संस्कृताद् *आधुनिकभारतीयभाषायाम् २५

*आधुनिकभारतीयभाषायाः संस्कृते ३०

---

*हिन्दी-बंगला-उड़िया-डोगरी-तेलगु-भाषाणामन्यतमा ।

सहायकपुस्तकानि—

(क) संस्कृत स्वयं शिक्षक, भाग १-२, पं० सातवलेकर, राज्यपाल एण्ड संस—प्रकाशक एवं पुस्तक विक्रेता, पो० बॉ० १०६४, कश्मीरी गेट, दिल्ली-६ ।

(ख) संस्कृतरचनानुवादशिक्षकः—आचार्य विश्वेश्वर सिद्धान्तशिरोमणि, चौखम्बा सं० सी०, वाराणसी ।

(ग) रचनानुवादकौमुदी—डा० कपिलदेव द्विवेदी ।

पञ्चमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः १००

दिल्लीजम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) राष्ट्रभारती – भाग—१ (राष्ट्रिय-शिक्षा-अनुसन्धान-प्रशिक्षण-परिषद्)

(ख) भाषा अभ्यास पुस्तिका-भाग—१, भारतीनिकेतन, फ्रैंकब्रदर्स, नई दिल्ली

सहायकपुस्तके

(१) हमारे पड़ोसी—(चिल्ड्रेन बुक ट्रस्ट, नई दिल्ली)

(२) भारत की कथाएँ—(रा० शि० अ० प्र० प०)

(ग) हिन्दी व्याकरण

सहायकपुस्तकम्

व्याकरणज्योत्स्ना, भाग—१

लेखक—श्री करुणापति त्रिपाठी (हिन्दीप्रचारक पुस्तकालय, वाराणसी)

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा तृतीयकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

तिरुपतिपुरीविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) आओ हम पढ़ें और समझें (रा० शि० अ० प्र० प०)

(ख) सुलेख पुस्तिका भाग—३ ,,

(ग) अभ्यास पुस्तिका भाग—३ ,,

सहायकपुस्तकम्

(१) मित्र की परख (चिल्ड्रेन बुक ट्रस्ट, नई दिल्ली)

(२) चार भाई ,,

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयराज्यप्रशासनेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषायाः षष्ठकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रमरूपेण प्रचलिष्यति । अस्मिन् पत्रे वर्गद्वयं भविता—वर्ग "क" हिन्दीभाषा, वर्ग "ख" उड़िया-डोगरी-तेलगु-बंगला-भाषाणामन्यतमा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गात् ६० अङ्कपरिमितानाम् अन्यतरस्माच्च ४० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां (सम्भूय १०० अङ्कपरिमितानाम्) समाधानं करिष्यति ।

१००

षष्ठपत्रम्—English

(A) English Reader Book III, Sp. Series (NCERT)

(B) Learning Through Doing—Book VI (Udyan Prakashan Chandigarh)

(C) Progressive English Dictionary (Oxford University Press)

(D) Supplementary Reader —
Read and Enjoy—Book III
(Progressive Publishers, Jaipur)

सप्तमपत्रम्—सामाजिकमध्ययनम्

(क) प्राचीन भारत	(दिल्ली-प्रशासन द्वारा प्रकाशित)	४०
(ख) अफ्रीका और एशिया—भाग-१	,,	३०
(ग) स्थानीय शासन—भाग-१	,,	३०

विज्ञप्तिः—

अस्य विषयस्य कृते यथाकक्षमन्येऽपि केचन सहायकग्रन्थास्तत्तद्विद्यापीठप्राचार्यैः स्वीकृताः स्युः ।

अष्टमपत्रम्—गणितम्

(क) अंकगणित बीजगणित—प्रथम भाग—प्राकृत संख्या, पूर्ण संख्या, भिन्न सूत्र और नियम (दिल्ली-प्रशासन द्वारा प्रकाशित) । ५०

(ख) रेखागणित—प्रथम भाग ५०

नवमपत्रम्

ऐच्छिकविषयाः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः)

(१) **दर्शनम्**

तर्कसंग्रह—प्रत्यक्षखण्डः करणलक्षणान्तः १००

(२) **ज्यौतिषम्**

गणितकौमुदी १००

(३) **चित्रकला**

कलाकुञ्ज—भाग-६ (दिल्ली-प्रशासन द्वारा प्रकाशित) १००

(४) **गृहविज्ञानम्**

गृहविज्ञान भाग-६ (दिल्ली-प्रशासन द्वारा प्रकाशित) १००

प्रथमापरीक्षा

द्वितीयवर्षः

प्रथमपत्रम्—व्याकरणम्

लघुसिद्धान्तकौमुदी-भ्वादितः कृदन्तान्ता १००

द्वितीयपत्रम्—गद्यम्

संक्षिप्तहितोपदेशस्य मित्रलाभस्य प्रथमा द्वितीया तृतीया च कथा—सं० गौरीनाथपाठकः। १००

तृतीयपत्रम्—पद्यम्

(क) महाभारतीयशीलनिरूपणाध्यायः ७८

(ख) छन्दांसि (वृत्तरत्नाकरात्) २२

१. दोधकम्, २. तोटकम्, ३. भुजङ्गप्रयातम् ४. द्रुतविलम्बितम्, ५. वंशस्थः।

चतुर्थपत्रम्—कोषानुवादौ—

(क) **अमरकोषः**—प्रथमे काण्डे धीवर्गः शब्दादिवर्गश्च ४५

(ख) **अनुवादः—**

*संस्कृताद् आधुनिकभारतीयभाषायाम् २५

*आधुनिकभारतीयाभाषायाः संस्कृते ३०

सहायकग्रन्थास्तु त एव वर्तन्ते ये प्रथमायाः प्रथमवर्षे निर्धारिताः सन्ति।

पञ्चमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः १००

---

*हिन्दी-बंगला-उड़िया-डोगरी-तेलगु-भाषाणामन्यतमा।

दिल्ली-जम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) राष्ट्रभारती—भाग-२ (राष्ट्रिय-शिक्षा-अनुसन्धान-प्रशिक्षण-परिषद्)

(ख) भाषा अभ्यास पुस्तिका-भाग—२, (भारतीनिकेतन, फ़ैन्कब्रदर्स, नई दिल्ली)

सहायकपुस्तकें—

(१) ऐतिहासिक गाथाएँ—(चि० बु० ट्र० नई दिल्ली)

(२) स्वर्ग की सैर—(ने० बु० ट्र० नई दिल्ली)

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

बंगला-डोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा चतुर्थकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

तिरुपतिपुरीविद्यापीठयोःकृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) आओ हम पढ़ें और सीखें (रा० शै० अ० प्र० प०)

(ख) भाषा अभ्यासपुस्तिका—भाग-४ (रा० शै० अ० प्र० प०)

सहायकपुस्तकम्

(१) पञ्चतन्त्र की कहानियाँ—भाग-४ (चि० बु० ट्र०, नई दिल्ली)

वर्ग "ख"—इतराभाषा

उड़िया-तेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयराज्यप्रशासनेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषायाः सप्तमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रम-रूपेण प्रचलिष्यति । अस्मिन् प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—"क" हिन्दीभाषा, "ख"

उड़िया-डोगरी-तेलगु-बंगला-भाषाणामन्यतमा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गात् ६० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानाम् अन्यतरस्माच्च ४० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां (सम्भूय १०० अङ्कपरिमितानाम्) समाधानं करिष्यति ।

षष्ठपत्रम्—English

(A)	English Reader-Book IV Special Series (NCERT)	30
(B)	Learning Through Doing-Book VII (Work Book) Udyan Prakashan, Chandigarh	30
(C)	Progressive English Dictionary (Oxford University Press. Bombay)	20
(D)	Supplementary Reader— Read and Enjoy-Book IV (Progressive Publisher, Jaipur)	20

सप्तमपत्रम्—सामाजिकमध्ययनम्

(क)	मध्यकालीन भारत—(रा० शै० अ० प्र० प०)	४०
(ख)	आस्ट्रेलिया और उत्तर व दक्षिण अमेरिका (रा०शै०अ०प्र०प०)	३०
(ग)	शासन और संविधान—(रा० शै० अ० प्र० प०)	३०

अष्टमपत्रम्—गणितम्

(क)	अंकगणित बीजगणित भाग—२	७५
(ख)	रेखागणित भाग—२	२५

नवमपत्रम्—

ऐच्छिकविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः)

(१)	**दर्शनम्—** तर्कसंग्रहः, हेत्वाभासान्तः	१००
(२)	**ज्यौतिषम्—** शीघ्रबोधः	१००
(३)	**चित्रकला—** कलाकुञ्ज भाग-७	१००
(४)	**गृहविज्ञानम्—** गृहविज्ञान भाग-७	१००

प्रथमापरीक्षा

तृतीयवर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्—व्याकरणम् १००

लघुसिद्धान्तकौमुदी कारकात् स्त्रीप्रत्ययान्ता

द्वितीयपत्रम्—गद्यम् १००

संक्षिप्तहितोपदेशः मित्रलाभस्य अवशिष्टांशः, सं० गोरीनाथपाठकः

तृतीयपत्रम्—पद्यम्

(क) रघुवंशमहाकाव्यम्-प्रथमसर्गः ७५

(ख) छन्दांसि—

(१) प्रहर्षिणी, (२) वसन्ततिलका, (३) मालिनी, (४) हरिणी, (५) शिखरिणी, (६) मन्दाक्रान्ता, (७) शार्दूलविक्रीडितम् (८) स्रग्धरा २५

सहायकपुस्तकम्—वृत्तरत्नाकरः।

चतुर्थपत्रम्—कोषानुवादौ

(क) अमरकोषः—प्रथमकाण्डस्य शेषांशः (नाट्यपातालभोगिनरकवर्गान् त्यक्त्वा) ४५

(ख) अनुवादः—

*संस्कृताद् आधुनिकभारतीयभाषायाम् २५

*आधुनिकभारतीयभाषायाः संस्कृते ३०

सहायकग्रन्थास्तु त एव वर्तन्ते ये प्रथमायाः प्रथम-द्वितीय-वर्षयोर्निर्धारिताः सन्ति, तथाप्यन्ये केचन सहायकग्रन्था यथाकक्षं तत्तद्विद्यापीठप्राचार्यैर्निर्धारिताः स्युः।

---

*हिन्दी-बंगला-उड़िया-डोगरी-तेलगु-भाषाणामन्यतमा।

पञ्चमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः १००

दिल्लीजम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क" हिन्दीभाषा

(क) राष्ट्रभारती, भाग-३ (रा० शै० अ० प्र० प०)

(ख) आओ हिन्दी सीखें, भाग-८

(अकैडमिक पब्लिशर्स आर्य बुकडिपो ३, नाईवाला, करौलबाग, नई दिल्ली ५)

सहायकपुस्तकम्

(१) हिमालय की चोटी पर (ने० बु० ट्र०, नई दिल्ली)

वर्ग "ख" इतरा भाषा

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा पञ्चमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात्।

तिरुपतिपुरीविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क" हिन्दीभाषा

(क) आओ हम पढ़ें और खोजें (रा० शै० अ० प्र० प०)

(ख) मेरी अभ्यासपुस्तिका भाग-५ ,,

सहायक पुस्तकम्

(१) पौराणिक कहानियां भाग-१ (चि० बु० ट्र०, नई दिल्ली)

वर्ग "ख" इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयराज्यप्रशासनेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषाया अष्टमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात्।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रम-रूपेण प्रचलिष्यति । अस्मिन् प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—"क" हिन्दीभाषा, "ख" उड़िया-डोगरी-तेलगु-बंगलाभाषाणामन्यतमा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गात् ६० अङ्कपरिमितानाम् अन्य-तरस्माच्च ४० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां (सम्भूय १०० अङ्कपरिमितानां) समाधानं करिष्यति ।

षष्ठपत्रम्—English

(A)	New English Reader. Book V, Special Series (NCERT)	30
(B)	Learning Through Doing, Book VIII (Work Book) (Udyan Prakashan, Chandigarh)	30
(C)	Progressive English Dictionary (Oxford University Press, Bombay)	20
(D)	Supplementary Reader—Read and Enjoy, Book V (Progressive Publisher, Jaipur.)	20

सप्तमपत्रम्—सामाजिकमध्ययनम्

(क)	आधुनिक भारत (रा० शै० अ० प्र० प०)	४०
(ख)	यूरोप और भारत ,,	३०
(ग)	स्वतन्त्र भारत	३०

अष्टमपत्रम्—गणितम्

(क)	अङ्कगणित बीजगणित भाग-३ (रा० शै० अ० प्र० प०)	७५
(ख)	रेखागणित भाग-३ ,,	२५

नवमपत्रम्

ऐच्छिकविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

(१) दर्शनम्—

तर्कसंग्रहः—अवशिष्टांशः १००

(२) ज्यौतिषम्— १००

मुहूर्तचिन्तामणिः
(नक्षत्रप्रकरणान्तः)

(३) चित्रकला— १००

कलाकुञ्ज भाग-८ (दिल्ली-प्रशासन द्वारा प्रकाशित)

(४) गृहविज्ञानम्— १००

गृहविज्ञान भाग-८ (दिल्ली-प्रशासन द्वारा प्रकाशित)

मध्यमापरीक्षा

प्रथमवर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्—सामान्यव्याकरणम्

(क) मध्यसिद्धान्तकौमुदी-आदितोऽव्ययप्रकरणान्ता ७०

(ख) अनुवादः ३०

सहायकग्रन्थौ—

(क) संस्कृतरचनानुवादशिक्षकः—आचार्य विश्वेश्वर सिद्धान्तशिरोमणि, चौखम्बा, वाराणसी।

(ख) अनुवादकला—श्री चारुदेवशास्त्री, चौखम्बा, वाराणसी।

द्वितीयपत्रम्—संस्कृतसाहित्यम्

(क) रघुवंशमहाकाव्यम् ६५
द्वितीय-तृतीयसर्गौ

(ख) पञ्चतन्त्रम्-मित्रसम्प्राप्तिः ३५

तृतीयपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः १००

दिल्लीजम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क" हिन्दीभाषा

(क) अभिनव गद्यसंग्रह—(भारतीनिकेतन, चाँदनी चौक, दिल्ली)

(ख) गल्पसप्तक—(कपूर प्रकाशन, पश्चिमी पटेलनगर, नई दिल्ली)

(ग) अभिनव एकांकी—(विद्याभवन, चौड़ा रास्ता, जयपुर)

वर्ग "ख" इतरा भाषा

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा षष्ठकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

तिरुपतिपुरीविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क" हिन्दीभाषा

(क) राष्ट्रभारती, भाग-१—(रा० शै० अ० प्र० प०)

(ख) भाषा अभ्यास पुस्तिका, भाग-१—(भारती निकेतन, चाँदनी चौक दिल्ली-६)

(ग) हमारे पड़ोसी (चि० बु० ट्र०, नई दिल्ली)

(घ) भारत की कथाएं (रा० शै० अ० प्र० प०)

वर्ग "ख" इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयराज्यप्रशासनेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषाया नवमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रमरूपेण प्रचलिष्यति । अस्मिन् प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—"क" हिन्दीभाषा, "ख" उड़िया-डोगरी-तेलगु-बंगलाभाषणामन्यतमा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गात् ६० अङ्कपरिमितानाम् अन्यतरस्माच्च ४० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां (सम्भूय १०० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां) समाधानं करिष्यति ।

चतुर्थपत्रम्—English

(a) Poetry **50**

A Book of English Poems, Published by the Central Board of Secondary Education, New Delhi (for nondetailed Study)

(Only 7, 9, 11, 12, 14, 16, 18, 20. 21. 27, 28, 31, 32, 33, 35 Poems)

(b) **Drama** **50**

Modern One-Act Plays, Published by Central Board of Secondary Education, New Delhi.
(Only 1, 2, 4, 5 one-act plays)

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः

पञ्चमपत्रम्—शुक्लयजुर्वेदसंहिता, १—३ अध्यायाः सस्वराः १००

षष्ठपत्रम्—याज्ञवल्क्यशिक्षा १००

सामान्यदर्शनम्

पञ्चमपत्रम्—साङ्ख्यकारिका १००

षष्ठपत्रम्—भाषापरिच्छेदः १००

व्याकरणम्

पञ्चमपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी-स्त्रीप्रत्ययान्ता १००

षष्ठपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी-कारकादिसमासाश्रयविध्यन्ता १००

साहित्यम्

पञ्चमपत्रम्—(क) रघुवंशमहाकाव्यम् १३-१४ सर्गौ ६५

(ख) सौन्दरनन्दमहाकाव्यम्—प्रथमसर्गः ३५

षष्ठपत्रम्—काव्यमीमांसा—१-५ अध्यायाः १००

ज्यौतिषम्

पञ्चमपत्रम्—लीलावती-श्रेढीव्यवहारान्ता १००

षष्ठपत्रम्—मुहूर्तचिन्तामणिः संक्रान्तिप्रकरणादारभ्य समाप्तिपर्यन्तः १००

ऋग्वेदः १००

पञ्चमपत्रम्—ऋक्संहिता आदितः षोडशाध्यायान्तः

षष्ठपत्रम्—शौनकशिक्षा १००

ऐच्छिकाधुनिकविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

सप्तमपत्रम्

नागरिकशास्त्रम् १००

(क) नागरिकशास्त्र—परिभाषा, अर्थ, क्षेत्र एवं अध्ययन का महत्व ; नागरिक और इसका अर्थ, अधिकार एवं कर्तव्य, आदर्श नागरिक, भारत में अच्छी नागरिकता के लिये बाधाएँ, नागरिक ज्ञान।
समाज—अर्थ, व्यक्ति एवं समाज।
राज्य—अर्थ, राज्य की उत्पत्ति, मनुष्य के लिए राज्य का महत्त्व, सरकार राज्य का एक अंग।

संस्थाएँ—प्रकार (नागरिक जीवन में परिवार के कार्य पर विशेष बल देते हुए) संस्था का महत्त्व, कानून एवं स्वतन्त्रता का प्राथमिक स्वरूप, कानून के पीछे मान्यताएँ, कानून के उत्पादन के रूप में स्वतन्त्रता।

(ख) शासन के कार्य। व्यक्तिवाद—परिभाषा, गुण, दोष। समाजवाद—परिभाषा, गुण, दोष। भारत का समाजवादी ढांचा। भारत जैसे विकासशील देश के शासन कार्य।
संविधानों के प्रकार—एकात्मक, संघात्मक (प्राथमिक ज्ञान)
शासन के प्रकार—संसदीय एवं अध्यक्षात्मक। लोकतन्त्र एवं तानाशाही।

सरकार का ढांचा—व्यवस्थापिका, कार्यपालिका—उनके कार्य और परस्पर निर्भरता।

अर्थशास्त्रम् १००

(क) अर्थशास्त्र की परिभाषा, क्षेत्र तथा अन्य शास्त्रों से सम्बन्ध, मानवीय आवश्यकताएँ, उनकी विशेषताएँ। आर्थिक क्रियाएँ, उनका स्वरूप तथा प्रकार। १९वीं सदी के औद्योगिक क्रान्ति के मूललक्षण तथा

प्रभाव। अर्थव्यवस्था तथा उनके विभिन्न स्वरूप। विकसित तथा विकासशील अर्थव्यवस्था, वस्तु तथा धन की परिभाषा, विभाजन, व्यक्तिगत आय, राष्ट्रीय आय, प्रतिव्यक्ति आय, उत्पादन का अर्थ, राष्ट्रीय उत्पादन को प्रभावित करने वाले साधन, राष्ट्रीय सम्पन्नता में प्राकृतिक साधनों का महत्त्व। श्रमशक्ति का स्वरूप, गुण, जनसंख्या तथा श्रमशक्ति की वृद्धि, श्रम की कार्यकुशलता को प्रभावित करने वाले तत्त्व, श्रमविभाजन, श्रमिक-शिक्षा और प्रशिक्षण, आय तथा बचत, बचत के विकास को प्रभावित करने वाले साधन, बचत तथा पूंजी का इकट्ठापन, पूँजी के प्रकार।

(ख) व्यापारिक संगठन के मुख्य प्रकार, निजी तथा कौटुम्बिक व्यापार, साझेदारी, सहकारी भंडार, राजकीय संस्थान, लघु एवं दीर्घ पैमाने की उपज, इनके लाभ और हानि।

(ग) पूँजीवादी, समाजवादी और मिश्रित अर्थव्यवस्था के प्रमुख लक्षण, मुद्रा-अर्थ एवं कार्य, मुद्रा के लाभ। बैंक-व्यापार, बैंक तथा उनका कार्य। सेन्ट्रल बैंक तथा उनका कार्य। अर्थशास्त्र के नियम तथा मान्यताएँ। उपभोग का अर्थ, उपयोगिता, ह्रास-नियम, मांग का नियम, मांग की बचत—पारिवारिक बजट।

इतिहासः १००

(क) भारतीय इतिहास पर भूगोल का प्रभाव, सिन्धु-घाटी की सभ्यता, आर्य, आर्यों की उत्पत्ति और भारत में आगमन, उनका सामाजिक, राजनैतिक व आर्थिक जीवन, धर्मशास्त्र एवं वीरगाथाएँ। बौद्ध और जैन धर्म का उदय व विकास। सिकन्दर का आक्रमण एवं प्रभाव, मौर्य साम्राज्य का उदय एवं विकास, प्रशासन। मैगस्थनीज द्वारा किया गया वर्णन। अशोक—उसके दयापूर्ण काम, इतिहास में उनकी मान्यता, कनिष्क, गुप्त साम्राज्य, समुद्रगुप्त एवं चन्द्रगुप्त। विक्रमादित्य, गुप्तों का स्वर्णकाल, फाह्यान द्वारा किया गया वर्णन, हर्ष एवं भारत के सम्बन्ध में ह्वेनसांग द्वारा किया गया विवरण। दक्षिणी राज्यों का उदय, पल्लव, चाल एवं चालुक्य। राजपूत और उनकी उत्पत्ति एवं प्रमुख राज्य।

(ख) भारत में इस्लाम का आगमन, दिल्ली सल्तनत की स्थापना, सुल्तानों की राजनीतिक शक्ति का विस्तार—उनका प्रशासन, सल्तनत का

विघटन, वहमनी राज्य। विजय नगर साम्राज्य का उदय तथा पतन। मुगल साम्राज्य की स्थापना, वावर एवं हुमायूँ, शेरशाह और उसका प्रशासन। अकवर दीनेइलाही, उसकी धार्मिक नीति, राजपूतों के साथ सम्बन्ध, उसकी महानता। जहाँगीर एवं शाहजहाँ, औरंगजेब—धार्मिक नीति, राजपूत और दक्षिण राज्यों के सम्बन्ध, मुगलों का विरोध एवं पतन। शिवाजी और उनका प्रशासन, भक्ति-आन्दोलन का उदय, कला एवं स्थापत्य का विकास। मराठों का उदय एवं पतन।

गृहविज्ञानम् १००

(क) **गृहसज्जा एवं प्रबन्ध**—सजावट के उद्देश्य, रहने के लिए आवश्यक वस्तुएँ एवं गृहसज्जा के क्रियात्मक सिद्धान्त। फैशन और स्वच्छता का ध्यान। विभिन्न उद्देश्यों के लिए कमरों की व्यवस्था की योजना। दीवारों, फर्श, छतों की सफाई। दीवारों के निचले हिस्से की सफाई। डिस्टैम्वर, आयल पेन्ट्स आदि की सहायता से रंग करना, पर्दे और अन्य सजावटें, फर्श, कारपेट, फेल्ट लिनोलियम इत्यादि।

रंग—रंगों की प्रतिक्रिया, माप के हिसाब से रंगों का प्रभाव, कमरों के लिये रंगों की योजना वनाना, कमरों की प्रकाश व्यवस्था की योजना। अप्रत्यक्ष फिटिंग्स, स्टैण्डर्ड एवं टेवुल लैम्प द्वारा सामान्य प्रकाश। विशेष उद्देश्यों के लिए प्रकाश-व्यवस्था, शयनकक्ष, भोजनकक्ष, पाकशाला। प्रकाश—कहाँ और कैसे होना चाहिए। फर्नीचर एवं फिटिंग्स, विभिन्न कमरों के लिए फर्नीचर। लकड़ी, लोहा एवं अन्य तत्वों के फर्नीचर। दीवारें एवं अन्य सजावट-चित्र, झाड़-फानूस, गमले इत्यादि। वगीचे की योजना, अन्दर एवं बाहर रहने के लिए वगीचे की सुव्यवस्था, फूलों की व्यवस्था और सजावट।

(ख) **स्वास्थ्य-विज्ञान**—व्यक्तिगत स्वास्थ्य विज्ञान, स्वास्थ्य-आदतें, उनका निर्माण, शरीर की साधारण सफाई एवं प्रत्येक अंग की सफाई के प्रति विशेष ध्यान देने की आवश्यकता। स्वच्छता, मौसम और अवसर के अनुकूल वस्त्र एवं उनकी स्वच्छता। शारीरिक कार्य का महत्त्व, विश्राम, व्यायाम, मनोविनोद एवं निद्रा, मादक वस्तुओं एवं मदिरा आदि के कुप्रभाव।

वायु रचना—वायु में उपस्थित अशुद्धियां, वातावरण, शुद्ध वायु का महत्त्व, अधिक घने वसे अपूर्ण वातायन वाले स्थान में रहने के प्रभाव, बीमारियों के फैलने में हवा का दायित्व।

जल रचना—कठोर एवं कोमल पानी, पानी में अशुद्धियाँ एवं कारण, जल-वितरण के साधन, उद्गम स्थानों में पानी कैसे गन्दा हो जाता है। इस गन्दगी को रोकना। घरेलू कार्यो के लिए एवं नगर में वितरण के लिए पानी को शुद्ध करने के उपाय।

भोजन—शरीर की भोजन सम्बन्धी आवश्यकताएँ, प्रमुख तत्त्व—जिनकी उपस्थिति आवश्यक है। उनकी प्राप्ति के साधन एवं महत्त्व, संतुलित भोजन, सामान्य अन्यान्य रोग एवं भोज्यपदार्थो द्वारा चिकित्सा, भोज्य पदार्थों द्वारा शक्तिदायक, रक्षात्मक, व्यवस्थित क्रम रखने वाले आयु, व्यवसाय, स्वास्थ्य स्थिति एवं लिंग आदि के अनुसार उनकी व्यवस्था।

बीमारियाँ—छूत एवं छूत के प्रकार, साधारण छूत की बीमारियाँ, खसरा, छोटी माता, चेचक, सर्दी इन्फ्लूएंजा, डिफ्थीरिया, खाँसी, पेचिस, कुकुरखाँसी, क्षय, कर्णफेर, अतिसार, हैजा, प्लेग, मलेरिया, चर्मरोग, आँख दुखना आदि।

गृहपरिचर्या—(प्रत्येक कार्य व्यावहारिक रूप में होगा) बाह्य उपचार, पुल्टिस, प्लास्टर एवं सेंक, बीमार का कमरा, कमरों का चुनाव एवं व्यवस्था आवश्यक सामग्री, औषधि के प्रयोग, नाड़ी तापमान एवं श्वसन चार्ट पर अंकित करना, डाक्टर के लिए रिपोर्ट तैयार करना, स्पञ्ज एवं स्नान, वस्त्र परिवर्तन, बिस्तर विछाना, चादर एवं रोगी के नीचे विछाने की छोटी चादर बदलना, थर्मामीटर के ज्ञान एवं उसके उपयोग में लाने की योग्यता। सिरञ्ज अक्ष-गिलास औषधि-गिलास, थूकने का वर्तन, शौच जाने का वर्तन, गर्म पानी की बोतलें, बर्फ की थैली, श्वास खींचने का यन्त्र तथा वजन लेने की मशीन आदि। संक्रामक बीमारियाँ, सावधानी, कीटाणु-नाशक औषधि और उनके प्रयोग, बर्तनों एवं वस्त्रों एवं सोने के कमरे का शुद्धीकरण, रोगी से मिलने और उस पर रोक, स्वास्थ्य—लाभ काल में कार्य, बीमार और अस्वस्थ को भोजन परोसने के सिद्धान्त एवं तरीके। परिचारिका उसकी योग्यताएँ एवं गुण। वस्त्र—स्वच्छ एवं सुविधाजनक। बीमार के प्रति व्यवहार।

हिन्दीसाहित्यम्

(क) गद्यसंकलन, भाग-१ एवं २ (रा० शै० अ० प्र० प०)	३५
(ख) व्याकरण (व्यावहारिक ज्ञान को अधिक महत्त्व देते हुए।)	२५
(ग) निबन्ध	२५
(घ) संक्षिप्तलेखन	१५

सहायकग्रन्थ—

(१) हिन्दी व्याकरण तथा रचना, भाग १-३ ; श्री सोहनलाल गौड़, भारत प्रकाशन मन्दिर, अलीगढ़ ।

(२) मानक हिन्दी व्याकरण—रामचन्द्र वर्मा, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी ।

iterature

(a) Portrait of the Present, (First half portions) by L. Blander, Oxford Univ. Press, Bombay 50

(b) Far from the Madding Crowd. (only 1-30 chapters) by Thomas Hardy. 50

संगीतम् (गायनम्) १००

(अ) विस्तारसहित निम्नलिखित तीन राग—
(१) भूपाली (२) अल्हैया बैलावल (३) विन्द्रावनी सारंग

(ब) निम्नलिखित ताल और उनके ठेके—
(१) त्रिताल (२) झपताल (३) दादरा (४) चौताल

(स) प्रत्येक राग में विभिन्न तालों में दो गीत। इनमें से एक स्वरमालिका, एक ध्रुपद और लक्षण गीत अनिवार्य है ।

(द) पाठ्यक्रम में विहित विभिन्न तालों में व्यवस्थित अलंकार। प्रत्येक राग में साधारण आलाप एवं तान ।

मध्यमापरीक्षा

द्वितीयवर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्—सामान्यव्याकरणम्

(क) मध्यसिद्धान्तकौमुदी—भ्वादिगणात् सन्नन्तप्रक्रियान्ता — ७०

(ख) अनुवादः — ३०

सहायकग्रन्थौ—

(क) संस्कृतरचनाप्रकाशः—रमाकान्त द्विवेदी, चौखम्बा, वाराणसी ।

(ख) अनुवादप्रभा—गौरीशंकरशास्त्री, चौखम्बा, वाराणसी ।

द्वितीयपत्रम्—संस्कृतसाहित्यम्

(क) किरातार्जुनीयम्—प्रथमसर्गः — ३५

(ख) दरिद्रचारुदत्तम् — ३०

(ग) शिशुपालवधम्—प्रथमसर्गः — ३५

तृतीयपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः — १००

दिल्लीजम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) पाठ्यग्रन्थः—

सरस काव्यसंग्रह (आशा प्रकाशन, करौलबाग, दिल्ली)

(ख) छन्द—दोहा, सोरठा, चौपाई, हरिगीतिका, कुण्डली, द्रुतविलम्बित, मन्दाक्रान्ता, शिखरिणी ।

अलङ्कार—उपमा, रूपक, उत्प्रेक्षा, अपह्नुति, अतिशयोक्ति, यमक, श्लेष, अनुप्रास।

नव रसों का सामान्य ज्ञान—उदाहरण सहित।

सहायकग्रन्थ—

रसमीमांसा—रामचन्द्र शुक्ल, वाराणसी।

काव्यप्रदीप—रामबहोरी शुक्ल।

वर्ग "ख" इतराभाषा

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा सप्तमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात्।

पुरीतिरुपतिविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क" हिन्दीभाषा

(क) राष्ट्रभारती, भाग-२
(रा० शै० अ० प्र० प०)

(ख) भाषा अभ्यास पुस्तिका—भाग-२
(भारती निकेतन, चाँदनी चौक, दिल्ली-६)

(ग) ऐतिहासिक गाथाएँ—
(चिल्ड्रेन बुक ट्रस्ट, नई दिल्ली)

(घ) स्वर्ग की सैर
(नेशनल बुक ट्रस्ट, नई दिल्ली)

वर्ग "ख" इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयराज्यप्रशासनेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषाया दशमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात्।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रम-रूपेण प्रचलिष्यति । अस्मिन् प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—"क" हिन्दीभाषा, "ख" उड़ियाडोगरीतेलगुबंगलाभाषाणामन्यतमा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गात् ६० अङ्कपरिमितानाम् अन्यतरस्माच्च ४० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां (सम्भूय १०० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां) समाधानं करिष्यति ।

चतुर्थपत्रम्—English

(a) **Short Stories** — **70**

Ten Stories, Published by the Central Board of Higher Secondary Education, New Delhi. (1, 2, 3, 4, 8, 9, 10 Stories only, for non-detailed Study)

(b) **Letter Writing.** — **15**

(c) **Functional Grammar** — **15**

Punctuation, Synthesis, Direct & Indirect Narrations, Transformation of Sentences, Use of Articles Tense, Preposition and Recognition of the different types of phrases and clauses.

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः

पञ्चमपत्रम्—(१) शुक्लयजुर्वेदसंहिता-६-८ अध्यायाः — ६०

(२) प्रथमभाः स्मार्तप्रभुः (म० म० विद्याधर गौडः) — ४०

षष्ठपत्रम्—पिङ्गलच्छन्दसूत्राणि — १००

सामान्यदर्शनम्

पञ्चमपत्रम्—पातञ्जलयोगदर्शनं मूलमात्रमेव — १००

षष्ठपत्रम्—मीमांसा-परिभाषा — १००

व्याकरणम्

पञ्चमपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी—तद्धितप्रकरणम् — १००

षष्ठपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी—भ्वादितश्चुराद्यन्ता १००

साहित्यम्

पञ्चमपत्रम्—शिवराजविजयः १-६ निश्वासाः १००

षष्ठपत्रम्—चन्द्रालोकः १००

ज्यौतिषम्

पञ्चमपत्रम्—लीलावती-क्षेत्रव्यवहारप्रकरणम् १००

षष्ठपत्रम्—भास्करीयबीजगणितम्-अनेकवर्णसमीकरणान्तम् १००

ऋग्वेदः

पंचमपत्रम्—ऋक् संहिता—१७-४० अध्यायाः १००

षष्ठपत्रम्—सर्वानुक्रमणी १००

ऐच्छिकाधुनिकविषयः (निम्नलिखतेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

सप्तमपत्रम्—

नागरिकशास्त्रम् १००

(क) जनमत—अर्थ, जनमत तैयार करने के साधन, लोकतन्त्र में इसका महत्व। राजनीतिक दल—कार्य, विशेषताएँ एवं हानियां, लोकतन्त्र में इसका महत्त्व। मताधिकार एवं चुनाव—वयस्क मताधिकार, प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष चुनाव।

स्थानीय स्वशासन—अर्थ, लोकतन्त्र में इसका महत्त्व।

संयुक्तराष्ट्रसंघ—उद्देश्य (राष्ट्रवाद के अस्तित्व के लिए अन्तर्राष्ट्रवाद क्यों आवश्यक है?) संगठन (रूपरेखा) कार्य, अंग, अन्तर्राष्ट्रीय-श्रम-संगठन, यूनेस्को एवं विश्व-स्वास्थ्य संगठन।

(ख) भारतीय संविधान एवं प्रशासन—१९४६ से भारतीय संविधान का निर्माण, विशेषताएँ, प्रस्तावना, सार्वभौम लोकतान्त्रिक गणराज्य, संसदीय, संघात्मक, मूल अधिकार, धर्मनिरपेक्षता, नीतिनिर्देशक सिद्धान्त, केन्द्रीय कार्यपालिका एवं विधायिका, राष्ट्रपति एवं उनकी शक्तियां, प्रधानमन्त्री एवं मन्त्रिमण्डल।

संसद्—गठन एवं शक्तियाँ, संघ के भू-भाग (राज्यिक एवं केन्द्रशासित

प्रदेश) राज्य—कार्यपालिका एवं विधायिका, राज्यपाल एवं उसकी शक्तियाँ, मुख्यमन्त्री और राज्यों के मन्त्रिमण्डल, राज्य विधानसभा-गठन एवं शक्तियाँ, जिला एवं जिलाधीश के कार्य। भारत में ग्राम एवं नगर, स्थानीय शासन के प्रकार (दिल्ली प्रशासन का विशेष अध्ययन करते हुए।) पंचायती राज्य—अर्थ, गठन एवं महत्त्व। न्यायिक प्रशासन—सर्वोच्च न्यायालय, उच्च न्यायालय, छोटे न्यायालय, शीघ्र एवं सस्ते न्याय की व्यवस्था।

सहायकग्रन्थाः

१. नागरिकशास्त्र के सिद्धान्त—ले० बी० बी० चौधरी
(श्री महावीर बुक डिपो, दिल्ली)

२. नागरिकशास्त्र के सिद्धान्त—ले० राजनारायण गुप्ता
(किताब महल प्रयाग)

३. नागरिकशास्त्र के सिद्धान्त—ले० अग्रवाल, भाटिया एवं सेठी
(एस० चन्द कम्पनी, नई दिल्ली)

४. नागरिकशास्त्र का प्रारम्भिक अध्ययन—
ले० रामचन्द्र सिंह एवं वी. डी. शर्मा
आर्य बुक डिपो, नई दिल्ली

५. प्रारम्भिक नागरिकशास्त्र—भाग-१
ले० आनन्दप्रवाश एवं सत्यप्रकाश
(यंगमैन एण्ड कं०, दिल्ली)

अर्थशास्त्रम् १००

(क) उत्पत्ति का अर्थ तथा इसके साधन, उत्पत्ति के नियम—क्रमागत उत्पत्ति ह्रास नियम तथा क्रमागत उत्पत्ति बृद्धि नियम, मूल्य निर्धारण के सिद्धान्त, बाजार का अर्थ एवं इसके भेद—पूर्ण बाजार में कीमतों का निर्धारण।

वितरण का अर्थ—लगान तथा इसका अर्थ—मजदूरी-नकद और औसतन मजदूरी का निर्धारण, ब्याज—सकल एवं शुद्ध-बाजार, ब्याज क्यों दिया जाता है? लाभ—सकल व शुद्ध लाभ, लाभ के भुगतान का बाजार, मुद्रा-परिमाण सिद्धान्त, मुद्रा स्फीति डिफलेशन, समाज पर कीमत में परिवर्तनों का प्रभाव, कीमत के परिचर्तनों के माप।

(ख) भारतीय अर्थव्यवस्था की संरचना – भौतिक-पर्यावरण एवं प्राकृतिक स्रोत, १९२१ से जनसंख्या का विकास, व्यावसायिक ।

(ग) कृषि—भारतीय अर्थव्यवस्था में इनका महत्त्व, स्वतन्त्रता के समय भारतीय कृषि की अवस्था, भू-सम्पत्ति का नाम, सिचाई एवं उर्वरक, ग्राम्य ऋण एवं मार्केटिंग, स्वतन्त्रता काल से सहकारिता आन्दोलन, खाद्य समस्या, योजनाओं में कृषि का विकास ।

सहायकग्रन्थ

१. अर्थशास्त्र के प्रारम्भिक सिद्धान्त—प्रेमचन्द
(पीताम्बर बुक डिपो)

२. प्रारम्भिक अर्थशास्त्र—अमशाय अग्रवाल
(फ्रैंक ब्रादर्स, दिल्ली)

३. हायर सेकेन्ड्री अर्थशास्त्र—चौधरी एवं गुप्ता
(महावीर बुक डिपो, दिल्ली)

४. अर्थशास्त्र के सिद्धान्त—रघुवरदयाल गुप्ता
(यंग मैन एण्ड कम्पनी, दिल्ली)

५. अर्थशास्त्र परिचय—वीरेन्द्र टण्डन)
(इण्डियन प्रेस पब्लिकेशन, इलाहाबाद)

इतिहासः १००

(क) भारत में यूरोपीय लोगों का आगमन, डुप्ले एवं क्लाइव, वारेन हेस्टिंग्स, रेगुलेटिंग ऐक्ट, क्विट्स इण्डिया ऐक्ट, वेलेजली, लार्ड हेस्टिंग्स एवं डलहौजी के काल में ब्रिटिश साम्राज्य का विस्तार, विलियम वैंटिक, उसके सामाजिक, प्रशासनिक एवं शैक्षणिक सुधार, रणजीत सिंह, उनका प्रशासन एवं आंग्ल सिक्ख सम्बन्ध आंग्ल अफगान सम्बन्ध, १८५७ का विद्रोह, ब्रिटिश साम्राज्य के काल में भारत, भौतिक नैतिक विकास; लार्ड रिपन एवं लार्ड कर्जन के विशेष सन्दर्भ सहित भारतीय राष्ट्रीय आन्दोलन एवं १८५८ से १९२० तक सांवैधानिक विकास, महात्मा गाँधी उनके नेतृत्व में स्वतन्त्रता के लिये संघर्ष, १९२०-२२ एवं १९३०-३२ में सत्याग्रह आन्दोलन । १९१९ से १९४२ का संवैधानिक विकास, क्रिप्स मिशन एवं १९४२ का भारत छोड़ो आन्दोलन, १९४६ का कैबिनेट मिशन, १९४६ की संविधान सभा, भारतीय स्वतन्त्रता ऐक्ट १९४६ ।

(ख) पैलियोलीथिक एवं नियोलिथिक काल, प्राचीन सभ्यताएँ, मोसोपोटामियां, मिस्र, चीन व भारतीय सभ्यता (सिन्धुघाटी व आर्य), यूनानी सभ्यता, विश्व सभ्यता को यूनान की देन।

सहायकग्रन्थ

१. भारतीय इतिहास का परिचय—
लेखक—पी०एम० त्रिपाठी एवं एस०के० अरुण
(यंगमैन कम्पनी, दिल्ली)

२. भारत का राजनीतिक तथा सांस्कृतिक इतिहास—भाग—१ एवं २
लेखक श्रीवास्तव व दुवे
(शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी, आगरा)

३. भारत का नया इतिहास—ले० आचार्य नरेन्द्रनाथ
(रणजीत प्रिन्टर्स एण्ड पब्लिसर्स, नई दिल्ली)

गृहविज्ञानम्

(क) शरीरविज्ञान—मानव शरीर का प्राथमिक ज्ञान, शरीर रचना एवं नीचे लिखे प्रतिष्ठानों के संक्षेप में कार्य—अस्थिसंस्थान, मांसपेशी संस्थान, पाचन संस्थान, श्वास-प्रश्वासन संस्थान, निष्कासन संस्थान, स्नायु संस्थान, प्रजनन संस्थान।

(ख) प्राथमिक उपचार—भिन्न भिन्न प्रकार के रक्त स्राव को बन्द करना, (दबाव विन्दु एवं टूनिकेट का प्रयोग) जल जाना, झुलस जाना, खरोंच लग जाना, मोंच आ जाना, हड्डी का स्थान से हट जाना, हड्डी का टूट जाना, इनके विभिन्न उपचार, वेहोशी, हिस्टीरिया, लू लग जाना; आंख, कान और गले में कोई बाहरी तत्त्व का प्रवेश हो जाना; कुत्ता आदि द्वारा काटा जाना; बर्र, मक्खी एवं बिच्छू आदि द्वारा डंक मारा जाना, इन सब प्रसंगों पर प्राथमिक सहायता देना।

उपर्युक्त परिस्थितियों में साधारण तथा काम में आने वाली पट्टियों का अभ्यास।

(ग) सिलाई—निम्नलिखित को काटना एवं सीना। चड्डी (बड़ों के लिये) अथवा जांघिया (बच्चों के लिये), फिराक, पेटीकोट, ब्लाउज, पाजामा, कुर्त्ता, (बंगाली)। फटे कपड़ों की मरम्मत।

बुनाई—दो एवं चार सुइयों पर मोज बुनना, बच्चों के सूट, टोपा तथा पूरी आस्तीन का स्वेटर।

कढ़ाई—मेजपोश, तकिये के गिलाफ और बच्चों के वस्त्रों पर उपयुक्त नमूने बनाने के लिये साधारण सरल टाँकों का उपयोग। मेजपोश और वस्त्रों के लिये क्रास स्टिच के उपयुक्त नमूने ।

क्रोशिया का काम—कोट, किनारियाँ, लेस एवं इन्थसेन ।

(घ) धुलाई—सफेद एवं रंगीन सूती कपड़ों की धुलाई। उसमें कलफ देना लोहा करना, रंग (पक्के एवं कच्चों) के प्रति सावधानी, रेशमी वस्त्रों को धोना और उन पर लोहा करन,ा ऊनी वस्त्रों को धोना और उन पर लोहा करना। लैस कढ़ाई किये हुए वस्त्रों को धोना और उन पर लोहा करना। धब्बों को छुड़ाना—ग्रीस, वनस्पति के धब्बे, स्याही, आयोडीन, रक्त, पान, चाय, वार्निश तथा कीचड़ आदि ।

हिन्दीसाहित्यम्

(क) काव्यसंकलन—प्रथम एवं द्वितीय भाग ७०
(रा० शै० अ० प्र० प०)

(इसमें पाठ्यग्रन्थ से किन्हीं अंशों का अर्थ, विशद विवेचन एवं कवियों पर परिचयात्मक प्रश्न प्रष्टव्य होंगे ।)

(ख) काव्य के प्रमुख भेद—अलंकार, छन्द, रस, शब्दशक्ति, काव्य के अंग (रा० शै० अ० प्र० प०) ३०

सहायकग्रन्थ

१. हिन्दी प्रयोग—रामचन्द्र वर्मा, वाराणसी ।

२. हिन्दी संजीवनी—श्री कृष्ण शुक्ल, नन्दकिशोर एण्ड ब्रादर्स, वाराणसी ।

३. वाङ्मयविमर्श—विश्वनाथ प्रसाद मिश्र ।

४. साहित्य और सिद्धान्त—श्यामलाकान्त वर्मा ।

English Literature

(a) Portrait of the Present by L. Blander 50
(Only latter half portion)

(b) Far from the Madding Crowd (from 31-67 Chapters) By Thomas Hardy 50

संगीत (गायन) १००

(अ) विस्तृत विवरण सहित निम्नलिखित चार राग—

(१) यमन कल्याण (३) विहाग (३) काफी (४) देश

(ब) निम्नलिखित तालें और उनके ठेके

(१) कहरवा (२) एकताल

(स) प्रत्येक राग में दो गीत (विभिन्न तालों में हों तो अधिक उचित है)—इनमें से एक विलम्बित खयाल, एक ध्रुपद, एक स्वर मालिका और एक लक्षण गीत अनिवार्य हैं। तबले की संगत में गाने की योग्यता।

(द) सब रागों में साधारण आलाप एवं तालें।

मध्यमापरीक्षा

तृतीयवर्षः

प्रथमपत्रम्—सामान्यव्याकरणम्

(क) मध्यसिद्धान्तकौमुदी-यङन्तप्रक्रियात उत्तरकृदन्तान्ता (उणादिभागवर्जिता) ७०

(ख) संस्कृतनिवन्धः ३०

सहायकग्रन्थाः—

१. निवन्धादर्शः—म. म. गिरिधर शर्मा चतुर्वेदः।

२. प्रवन्धपारिजातः—रामचन्द्र मिश्रः, चौखम्बा, वाराणसी।

३. संस्कृतनिबन्धकला—आर्य बुक डिपो, दिल्ली।

द्वितीयपत्रम्—संस्कृतसाहित्यम्

(क) संस्कृतसाहित्यस्य संक्षिप्तेतिहासः ५०

(ख) वृत्तरत्नाकरः—प्रथमोऽध्यायः
निम्नलिखितानां छन्दसां परिचयश्च— २५

अनुष्टुप्, इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, उपजातिः, इन्द्रवंशा, वंशस्थः, शिखरिणी, शालिनी, मालिनी।

(ग) काव्यदीपिकातोऽधोनिर्दिष्टा अलङ्काराः— २५

अनुप्रासः, यमकम्, उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, दीपकम्, तुल्ययोगिता, अतिशयोक्तिः, अर्थान्तरन्यासः, समासोक्तिः, स्वभावोक्तिः।

तृतीयपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः १००

दिल्ली-जम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) व्याकरण प्रयोग पर विशेष ध्यान देते हुए पदपरिचय, समान प्रतीत

होने वाले शब्दों में भेद, शब्दों के संक्षिप्त रूप, मुहावरे एवं कहावतें, विराम चिह्न, वाक्य-रचना, पदव्याख्या, वाक्यविश्लेषण, सन्धि एवं समास ।

(ख) पत्रलेखन
(ग) निबन्ध

सहायकपुस्तकें

१. अभिनव हिन्दी व्याकरण तथा निबन्ध रचना (आशा प्रकाशन गृह, करौलबाग, दिल्ली)

२. हिन्दी व्याकरण—लेखक वंशीधर एवं धर्मपाल शास्त्री (शिक्षा भारती देहली)।

३. हिन्दीभाषा का सरल व्याकरण—लेखक-भोलानाथ तिवारी (राजकमल प्रकाशन, दरियागंज, देहली)

वर्ग "ख" इतरा भाषा

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा अष्टमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

पुरीतिरुपतिविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) राष्ट्रभारती भाग-३ (रा० शै० अ० प्र० प०)

(ख) आओ हिन्दी सीखें, भाग-८ (एकेडेमिक पब्लिशर्स, आर्य बुक डिपो, करौल बाग, नई दिल्ली)

(ग) हिमालय की चोटी पर (ने० बु० ट्र०, नई दिल्ली)

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयराज्यप्रशासनेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषाया एकादशकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रमरूपेण प्रचलिष्यति । अस्मिन् प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—'क' हिन्दीभाषा, 'ख' उड़िया-डोगरीतेलगुबंगलाभाषाणामन्यतमा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गात् ६० अङ्कपरिमितानाम् अन्यतरस्माच्च ४० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां (सम्भूय १०० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां) समाधानं करिष्यति ।

चतुर्थपत्रम्—English

(a) A Book of English Prose ; Published by the Central Board of Secondary Education, New Delhi. 70
(Only 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9 and 11 Lessons, for detailed Study.)

(b) Composition 15

(c) Translation. 15

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः

पञ्चमपत्रम्—शुक्लयजुर्वेदसंहिता सस्वरा ३१, ३२, ३४, ३६ अध्यायाः १००

षष्ठपत्रम्—(क) ग्रहशान्तिप्रयोगः ५०

(ख) कुण्डमण्डपसिद्धिः ५०

सहायकग्रन्थः

संस्कारभास्करः

सामान्यदर्शनम्

पञ्चमपत्रम्—(क) बौद्धतर्कभाषा ५०

(ख) सर्वदर्शनसंग्रहः ५०

(चार्वाक-नकुलीश-पाशुपत-रसेश्वर-जैनदर्शनांशाः)

षष्ठपत्रम्—(क) भगवद्गीता—द्वितीयोऽध्यायः ३५

(ख) वेदान्तसारः ३५

(ग) ईशावास्योपनिषत् ३०

व्याकरणम्

पञ्चमपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी—णिश्रन्तप्रक्रियातो नामधातु-लकारार्थपर्यन्ता १००

षष्ठपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी—कृदन्तप्रकरणम् १००

साहित्यम्

पञ्चमपत्रम्—वेणीसंहारनाटकम् १००

षष्ठपत्रम्—कुवलयानन्दः १००

ज्योतिषम्

पञ्चमपत्रम्—रेखागणितम् १-४ अध्यायाः १००

षष्ठपत्रम्—ग्रहलाघवम्—सूर्यग्रहणाधिकारान्तम् १००

ऐच्छिकाधुनिकविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

सप्तमपत्रम्

नागरिकशास्त्रम् १००

(क) लोकसेवा का अर्थ, स्वतन्त्रताप्राप्ति से पूर्व और उसके बाद इसका कार्य ; नागरिक एवं नागरिक सुरक्षा, मूल अधिकार, उदाहरण सहित सात प्रकार, उपयोगिता, नीति निर्देशक सिद्धान्त, उदाहरण सहित प्रकार, उनको क्यों पालन किया जाता है ? वयस्क मताधिकार, चुनाव पद्धति, भारत एवं उसके पड़ोसी (पाकिस्तान और चीन) भारत एवं राष्ट्रमंडल, भारत एवं संयुक्त राष्ट्र संघ, तटस्थता की नीति एवं पंचशील, संविधान, संविधान संशोधन की पद्धति ।

(ख) भारतीय नागरिक जीवन के तत्त्व—(केवल प्राथमिक ज्ञान आवश्यक है) सामाजिक समस्याएँ—जातीय व्यवस्था एवं उसकी बुराइयाँ, संयुक्त परिवार व्यवस्था, समाज कल्याण, छूआ-छूत, पिछड़े वर्ग, श्रमिक बच्चे, स्त्रियाँ । आर्थिक जीवन, कृषि-खाद्य समस्या, सहकारी कृषि, भूदानआन्दोलन, छोटे एवं बड़े उद्योग कुटीर उद्योग, सार्वजनिक उद्योग, मिश्रित अर्थ-व्यवस्था, नदी घाटी योजना, समस्याएँ गरीबी एवं बेकारी, योजनाएँ—अर्थ एवं आवश्यकता, पंचवर्षीय योजनाओं का स्वरूप, सामुदायिक विकास—जनता का सक्रिय सहयोग कैसे प्राप्त किया जाय ।

भारतीय राजनीति—राष्ट्रीय आन्दोलन (१६२० से) का संक्षिप्त इतिहास। भारत के राजनीति दल, उनके मुख्य कार्यक्रम, राष्ट्रीय एकता, राष्ट्रगीत, राष्ट्रध्वज, राष्ट्र चिह्न, राष्ट्र भाषा।

महात्मा गाँधी के विचार—साधन एवं साध्य, सत्याग्रह, सर्वोदय, ग्राम—एक गणतन्त्र के रूप में, बेसिक शिक्षा एवं वर्धा शिक्षा योजना। भारत के धर्मों की मौलिक एकता, भारत में राज्य की धर्मनिरपेक्षता।

सहायकग्रन्थ

(१) भारतीय संविधान तथा नागरिक जीवन—
लें०—अग्रवाल भाटिया एवं सेठी
(एस० चन्द एण्ड कम्पनी, दिल्ली)

(२) भारतीय संविधान एवं नागरिक शास्त्र—
ले०—वी० वी० चौधरी

(३) प्रारम्भिक नागरिकशास्त्र—
ले० आनन्द प्रकाश एवं सत्य प्रकाश

(४) भारतीय संविधान एवं नागरिक जीवन—
ले०—राजनारायण गुप्ता

अर्थशास्त्रम् १००

(क) उद्योग—स्वतन्त्रता के समय औद्योगिक विकास की अवस्था। तीव्र गति से औद्योगिक विकास में बाधाएँ। कुटीर एवं लघु उद्योग का कार्य। औद्योगिक वित्त के स्रोत, योजनाओं में औद्योगिक विकास की उन्नति।

(ख) व्यापार एवं यातायात—विदेश व्यापार, इसका संगठन एवं स्वतन्त्रता काल की नीतियाँ। भुगतान व्यवस्थाओं का अवशिष्ट, रेल एवं सड़क यातायात।

(ग) मुद्रा बाजार, इन डाइजीनस बैंक, व्यापारिक बैंक, रिजर्व बैंक।

(घ) सार्वजनिक वित्त—राजस्व के स्रोत एवं केन्द्र तथा राज्य सरकारों के आय के मुख्य पद।

(ङ) भारत के—उद्देश्य एवं उपलब्धियां, मन्द गति के कारण।

सहायकग्रन्थ

१. भारतीय अर्थव्यवस्था—रुद्रदत्त

२. भारत की आर्थिक समस्याएँ—अमरनाथ अग्रवाल

१००

इतिहासः

(क) रोम की सभ्यता—इसकी देन, बौद्ध धर्म, ईसाई धर्म एवं इस्लाम धर्म का उदय एवं विकास, मध्यकाल-जागीरदारी (फ्यूडलिज्म) पवित्र रोमन साम्राज्य एवं पोप।

(ख) आधुनिक काल पुनर्जागरण, सुधार, यूरोप में अधिनायकवाद के विकास का कारण, १६८८ की अंग्रेजों की क्रान्ति, अमरीकी क्रान्ति फ्रांस की क्रान्ति, औद्योगिक क्रान्ति—उनके कारण एवं प्रमाण। उपनिवेशीय साम्राज्यों का उदय एवं विकास, यूरोप, एशिया एवं अफ्रीका राष्ट्रीयता के उदय एवं विकास की मुख्य विशेषताएँ, १९१७ की रूसीक्रान्ति, अन्तर्राष्ट्रीय संगठन। लीग ऑफ नेशन्स, संयुक्त राष्ट्र संघ, इसके अंग विशिष्ट अभिकर्ता, एक अच्छी विश्व व्यवस्था के लिये देन।

सहायकग्रन्थ

१. विश्व सभ्यता की रूपरेखा—ले०—देवदाज दत्त
(आर्य बुक डिपो, करौलवाग, दिल्ली)

२. सभ्यता का विकास—ले०—एम० एल० वशिष्ट
(इण्टर यूनिवर्सिटी प्रेस, दिल्ली)

३. विश्व सभ्यता का परिचय—ले०—आर० के० अग्रवाल
(महावीर बुक डिपो, दिल्ली)

४. विश्व सभ्यता का इतिहास—ले०—आर० डी० गोपाल एवं मेहता
(पीताम्बर बुक डिपो, दिल्ली)

गृहविज्ञानम्

पाकविज्ञान के सिद्धान्त एवं भोजन बनाने की विधियाँ, भोजन के तत्त्वों की सुरक्षा, भोजन को सन्तुलित बनाने के लिये शाक भाजी के सलाद के उपयोग, प्रतिदिन के भोजन की समयानुसार तालिका बनाना एवं उसे संतुलित करना।

नीचे लिखे भोजन की वस्तुओं की तैयारी—उनके बनाने में ध्यान देने योग्य बातें एवं परोसना—

युग्म (१) चपाती, पराठा, पूरी, चावल, दाल, पुलाव, हरी सब्जी (पत्ते वाली एवं अन्य) रायता।

युग्म (२) पकौड़ी, मठरी, कचौड़ी, चाट।

युग्म (३) खीर, हलुआ (सूजी, आटा, गाजर)

निम्नलिखित को बनाना—

समूह (१) भाप से बना चावल, नमकीन चावल, भरे हुए पराठे, विभिन्न प्रकार के पुलाव।

समूह (२) समोसा, दही-बड़ा।

समूह (३) हलुआ (कद्दू, लौकी आदि)

भुजिया, बर्फी (दो तीन साधारण प्रकार)

रोगियों के सम्बन्ध में पाक विज्ञान—सूप (साक, टमाटर, दाल) फलों का रस, खिचड़ी, दलिया एवं साबूदाना (दूध के साथ और उसके बिना) छाछ, भाप से बनी सब्जियाँ।

गृहिणी के कर्त्तव्य—परिवार के सदस्यों में कार्यविभाजन, कार्यक्रम, अवकाश के समय कार्य एवं उसका समुचित उपयोग, भोजन परोसना (भारतीय एवं पाश्चात्य पद्धतियाँ) टेबल लगाना, आतिथेय एवं आतिथ्य, आय व्यय की योजना, हिसाब करना, पोस्ट ऑफिस सम्बन्धी सूचना (पत्र, मनीआर्डर, तार, पार्सल, पोस्ट ऑफिस सेविंग्स बैंक प्रणाली का ज्ञान) राष्ट्रीय बचत योजना आदि।

सूचना—उपर्युक्त पाठ्यक्रम की प्रायोगिक परीक्षा भी होगी।

सहायकग्रन्थ

(१) स्वास्थ्य विज्ञान, स्वास्थ्य शरीर विज्ञान, गृह-परिचर्या एवं प्राथमिक चिकित्सा—ले०—डॉ० श्रीमती कंचन अग्रवाल
(माध्यमिक शिक्षा बोर्ड, राजस्थान)

(२) स्वास्थ्य विज्ञान एवं शरीर विज्ञान—
ले०—डॉ० श्रीमती कंचन अग्रवाल।

(३) मातृकला, शिशुपालन एवं बाल मनोविज्ञान—

ले०—श्रीमती रेणुका मुखर्जी ।

हिन्दीसाहित्यम्

(क) कहानी संकलन (राष्ट्रीय शैक्षणिक अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण परिषद्, नई दिल्ली) २५

(ख) मानवता के रत्न—ले०—उदयभान सिंह

(कैपिटल बुक डिपो, नई सड़क दिल्ली) २५

(ग) नहुष १२

(घ) एकांकी संकलन (रा० शै० अ० प्र० प०) १२

(ङ) हिन्दी साहित्य के समस्त कालों की प्रमुख प्रवृत्तियों का सामान्य परिचय तथा प्रमुख कवियों एवं लेखकों की जीवनी एवं रचनाओं का सामान्य ज्ञान । १२

(च) संस्कृत से हिन्दी में अनुवाद । १४

English Literature

(A) The Merchant of Venice by W. Shakespeare. 50

(B) Poetical Selections for detailed Study :— 50

1. The Morning of Christ's Nativity.
2. Elegy Written in Country Churchyard.
3. Peter Crime.
4. Ode on the Intimations of Immortality.
5. The Rime of the Ancient Mariner.
6. Ode to the West Wind.
7. Ode to the Nightingale.
8. Ulysses.

संगीत (गायन) १००

(अ) विस्तृत विवरण सहित अधोलिखित पाँच राग—

(१) भैरव (२) भीमपलासी (३) मालकौंस (४) बागेशरी (५) जौनपुरी

(ब) सम्बद्ध ठेकों सहित निम्नलिखित तालें—

रूपक और धमार

(स) प्रत्येक राग में दो गीत। इनमें से एक विलम्बित खयाल, एक धमार, एक लक्षणगीत, एक स्वरमालिका और एक तराना अनिवार्य हैं।

(द) तम्बूरे को तान में मिलाने का ज्ञान

प्राक्शास्त्रिपरीक्षा

प्रथमपत्रम्—व्याकरणम्

लघुसिद्धान्तकौमुदी—सन्धि—कारक—तद्धित—कृदन्त—स्त्रीप्रत्ययप्रकरणानि

द्वितीयपत्रम्—काव्यम्

(क) मूलरामायणम् ३८

(ख) रघुवंशम्—द्वितीयसर्गः ३८

(ग) छन्दांसि—

(१) अनुष्टुप् (२) इन्द्रवज्रा (३) उपेन्द्रवज्रा
(४) उपजातिः (५) वंशस्थम् (६) वसन्ततिलका
(७) शिखरिणी (८) मालिनी (९) मन्दाक्रान्ता
(१०) शार्दूलविक्रीडितम् ।

सहायकग्रन्थः

वृत्तरत्नाकरः—डा० श्रीनिवासमिश्रः, माया प्रकाशन,
मास्टर भवन, ८/२३ द्वारकापुरी, अलीगढ़ ।

तृतीयपत्रम्—शुक्लयजुर्वेदः

शुक्लयजुर्वेदसंहिता (मूलमात्रम्) १६, ३१ अध्यायौ १००

चतुर्थपत्रम्—नाटकम्

(क) प्रतिमानाटकम् ७५

(ख) काव्यदीपिकातोऽधोलिखितालङ्काराः २५

(१) अनुप्रासः (२) यमकम् (३) उपमा
(४) रूपकम् (५) उत्प्रेक्षा (६) अपह्नुतिः

(७) उल्लेख: (८) परिणाम: (९) दीपकम्
(१०) तुल्योगिता ।

पञ्चमपत्रम्

(क) निबन्ध: (संस्कृतभाषायाम्) ५०

(ख) अमरकोषसंग्रह: (केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति) ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) निबन्धप्रकाश:—कृष्णकुमार अवस्थी, चौखम्बा, वाराणसी

(२) अभिनवनिबन्धावली—श्यामलाकान्त वर्मा

(३) संस्कृतव्याकरणरचना तथा निबन्ध—डा० रामजी उपाध्याय, लोकभारती प्रकाशन, इलाहाबाद

(४) संस्कृतानुवादनिबन्धादर्श:—पूर्णानन्द गौड़, चौक, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी ।

शास्त्रिपरीक्षा

प्रथमवर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्— १००

दिल्लीजम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) काव्यसंग्रह—संपा० डी० ओझा एवं सिंह

(ख) ध्रुवस्वामिनी—जयशंकर प्रसाद

(ग) अलङ्कार—

शब्दालङ्कार—अनुप्रास, यमक, श्लेष,, वक्रोक्ति ।

अर्थालङ्कार—उपमा, उत्प्रेक्षा, अन्वय, अपह्नुति, काव्यलिङ्ग, रूपक, दृष्टान्त, दीपक, तुल्ययोगिता, विभावना, विशेषोक्ति, स्वभावोक्ति, प्रतिवस्तूपमा ।

(घ) छन्द—

हरिगीतिका, चौपाई, रोला, उल्लाला, छप्पय, दोहा, सोरठा, बरवै, कुंडली, सवैया, घनाक्षरी, इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, भुजंगप्रयात, द्रुत-विलम्वित, वंशस्थ, वसन्ततिलका ।

(ङ) रस तथा काव्यभेद ।

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा नवमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

तिरुपतिपुरीविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) अभिनवगद्यसंग्रह, भारती निकेतन, चांदनी चौक दिल्ली।
(ख) गल्पसप्तक, कपूर प्रकाशन, पश्चिमी पटेलनगर, दिल्ली।
(ग) अभिनव एकांकी, विद्याभवन, चौड़ा रास्ता, जयपुर।

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयविश्वविद्यालयेन सम्बद्धाधुनिकभारतीयभाषायाः बी० ए० कक्षायाः प्रथमवर्षे निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात्।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया हिन्दीभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रम-रूपेण प्रचलिष्यति। अस्मिन् प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—(क) हिन्दीभाषा, (ख) उड़ियाडोगरीतेलगुबंगलाभाषाणामन्यतमा। प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः। परीक्षार्थी कस्माच्चिदपि वर्गतः ६० अङ्कपरिमितान् प्रश्नान् समाधातुं प्रभविष्यति अन्यतराद् वर्गाच्च ४० अङ्कपरिमितान् प्रश्नान्। इत्थं सर्वैरपि छात्रैः १०० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां समाधानं विधेयम्।

द्वितीयपत्रम्—English

(A) **Following Poems :** 38

(1) True Love-W. Shakespeare
(2) On his Blindness-J. Milton
(3) Ode to a Nightingale-J. Keats
(4) The Reaper-W. Wordsworth
(5) The Soldier-R. Brooke

Book Recommended—The Golden Treasury by Francis Turner Palgrave (Oxford University Press, London).

(B) **Drama**—Arms and the Man-Bernard Shaw 38

(C) **Applied grammar** 24

Sentence Structure. Use of Tenses, Common Errors, Narration, Change of Voice, Confused Words, Idioms.

तृतीयपत्रम्--

(क) संस्कृतवाङ्मयस्येतिहासः

सहायकपुस्तकानि

१. संस्कृत साहित्य का इतिहास—प्रो० बलदेव उपाध्याय

२. संस्कृतसाहित्य का इतिहास—वाचस्पति गैरोला

३. संस्कृत साहित्य की रूपरेखा— चन्द्रबली पाण्डेय

४. वैदिकसाहित्य और संस्कृति— बलदेव उपाध्याय

५. संस्कृतसाहित्यविमर्शः— द्विजेन्द्रनाथमिश्रः

६. History of Sanskrit Literature—A. B. Keith.

चतुर्थपत्रम्—सामान्यव्याकरणम्

मध्यसिद्धान्तकौमुदी— चुराद्यन्ता १००

पञ्चमपत्रम्—(क) अनुवादः

संस्कृतात् स्वीकृताधुनिकभारतीयभाषायाम् ३५

आधुनिकभारतीयभाषायाः संस्कृते ४०

सहायकग्रन्थाः

१. संस्कुतरचना – आप्टे, अनुवादकः श्री उमेशचन्द्र पाण्डेयः, चौखम्बा, वाराणसी।

२. संस्कृतव्याकरणम्—रामचन्द्र झा।

३. प्रौढरचनानुवादकौमुदी—डा० कपिलदेव द्विवेदी।

(ख) संस्कृतव्याकरणनियमानाश्रित्य वाक्यशुद्धिप्रदर्शनम्। २५

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः

षष्ठपत्रम्—

(क) शुक्लयजुर्वेदसंहिता महीधरभाष्यम्— १-५ अध्यायाः ६०

(ख) शुक्लयजुर्वेदसंहिता—चतुर्थपंचमाध्यायौ— स्वरनिर्देशः ४०

सप्तमपत्रम्—(क) पारस्करगृह्यसूत्रम्—प्रथमद्वितीयकाण्डे ५०

(ख) निरुक्तम् निघण्टुसहितम्—१-३ काण्डंयावत् ५०

धर्मशास्त्रम्

षष्ठपत्रम्—मनुस्मृतिः—१-६ अध्यायाः १००

सप्तमपत्रम्—(क) मीमांसापरिभाषा ५०

(ख) पारस्करगृह्यसूत्रम्—प्रथमद्वितीयकाण्डे ५०

पौरोहित्यम्

षष्ठपत्रम्— (क) रुद्राष्टाध्यायी माध्यन्दिनीया ४०

(ख) कुण्डमण्डपसिद्धिः ३०

(ग) संस्कारभास्करवर्धापनान्तप्रयोगः ३०

सप्तमपत्रम्—(क) पारस्करगृह्यसूत्रम् प्रथमद्वितीयकाण्डे ५०

(ख) शुक्लयजुर्वेदीय ग्रहशान्तिपद्धतिः वासिष्ठोक्ता ५०

सर्वदर्शनम्

षष्ठपत्रम्—न्यायसिद्धान्तमुक्तावली अनुमानखण्डान्ता १००

सप्तमपत्रम्—वेदान्तपरिभाषा १००

सांख्ययोगम्

षष्ठपत्रम्—सांख्यतत्वकौमुदी १००

सप्तमपत्रम्—पातञ्जलयौगदर्शनम् भोजवृतिसहितम् । १००

मीमांसा

षष्ठपत्रम्—(क) अर्थसंग्रहः ५०

(ख) मीमांसान्यायप्रकाशः पूर्वार्द्धम् (क्रमादीनां प्राबल्याधिकरणान्तः) ५०

सप्तमपत्रम्—जैमिनीयन्यायमाला १-५ अध्यायाः १००

अद्वैत वेदान्तः

षष्ठपत्रम् —वेदान्तपरिभाषा १००

सप्तमपत्रम्—पञ्चदशी—तत्त्वमहाभूतविवेकप्रकरणे १००

प्राचीनन्यायवैशेषिकम्

षष्ठपत्रम्—प्रशस्तपादभाष्यम् १००

सप्तमपत्रम्—न्यायमञ्जरी प्रथमोऽध्यायः १००

नव्यन्यायः

षष्ठपत्रम्—न्यायसिद्धान्तमुक्तावली अनुमानखण्डान्ता १००

सप्तमपत्रम्—सिद्धान्तलक्षणजागदीशी १००

जैनदर्शनम्

षष्ठपत्रम्—(क) तत्त्वार्थसूत्रमूलपाठः ५०

(ख) परीक्षामुखमूलपाठः ५०

सप्तमपत्रम्—प्रमाणप्रमेयकलिका अथवा न्यायदीपिका १००

प्राचीनव्याकरणम्

षष्ठपत्रम्—काशिका १-२ अध्यायौ १००

सप्तमपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी—वैदिकीप्रक्रिया स्वरप्रक्रिया च १००

नव्यव्याकरणम्

षष्ठपत्रम्—प्रौढ़मनोरमा शब्दरत्नसहिता पञ्चसन्ध्यन्ता १००

सप्तमपत्रम्—सिद्धान्तकौमुदी—वैदिकीप्रक्रिया स्वरप्रक्रिया च १००

फलितज्यौतिषम्

षष्ठपत्रम्—(क) ताजिकनीलकण्ठी—प्रथमतन्त्रम् ५०

(ख) गोलपरिभाषा ५०

सप्तमपत्रम्—(क) ताजिकनीलकण्ठी—द्वितीयतन्त्रम् ५०
(ख) षट्पञ्चाशिका ५०

सिद्धान्तज्यौतिषम्

षष्ठपत्रम्—लीलावती उपपत्तिसहिता १००
सप्तमपत्रम्—(क) गोलपरिभाषा ४०
(ख) सरलत्रिकोणमितिः बापूदेवशास्त्री, १-३ अध्यायाः ३०
(ग) सरलत्रिकोणमितिः—बलदेवमिश्रः, १, २ अध्यायौ ३०

पुराणेतिहासम्

षष्ठपत्रम्—श्रीमद्भागवतपुराणम्—प्रथमद्वितीयस्कन्धौ १००
सप्तमपत्रम्—(क) श्रीविष्णुपुराणम् ३०
(ख) अग्निपुराणम्—२८७-२९१, ३३७-३५० अध्यायाः ४०
(ग) भक्तिरसायनम् ३०

साहित्यम्

षष्ठपत्रम्—साहित्यदर्पणम्—प्रथमदशमपरिच्छेदौ १००
सप्तमपत्रम्—कादम्बरी कथामुखान्ता १००

पालिः

षष्ठपत्रम्—पालिमहाव्याकरणम् भिक्षुकाश्यपकृतम् १००
सप्तमपत्रम्—(क) सच्चसंगहो, प्रकाशकः—हिन्दीसाहित्यसम्मेलनम् प्रयाग ५०
(ख) सुत्तनिपातो १-१२ सुत्त

प्राकृतम्

षष्ठपत्रम्—प्राकृतप्रकाशः १००
सप्तमपत्रम्—पउमचरितम् (विमलसूरिकृतम्) १-५ पर्वाणि १००

ऐच्छिकविषयाः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

अष्टमपत्रम्—

समाजशास्त्रम्

समाजशास्त्र का परिचय

(१) जाति, वातावरण और समाज

(२) सामाजिक व्यवस्था के कुछ नियम
(अ) परिचर (ब) काम (स) सजातीयता (द) स्थान

(३) कुछ मूलभूत संस्थाएं
(क) विवाह और परिवार
(ख) आर्थिक संस्थाएँ
(ग) राजनीतिक संस्थाएँ
(घ) धर्म

(४) समाजशास्त्र की कुछ आधारभूत विचारधाराएँ
(क) समाज और संस्कृति
(ख) समुदाय एवं वर्ग
(ग) ढाँचा व कार्यविवरण
(घ) पद व भूमिका
(ङ) सामाजिक नियन्त्रण
(च) सामाजिक संघर्ष
(छ) सामाजिक परिवर्तन

(५) क्षेत्र एवं विकास
(क) विषय का विकास
(ख) अन्य सामाजिक विज्ञानों से सम्बन्ध
(ग) सामाजिक मानवशास्त्र और समाजशास्त्र
(घ) व्यवहारिक समाजशास्त्र

सहायकग्रन्थ

(१) ग्रार० फिपथ—ह्यूमैन टाइप्स लन्दन, नेलसन, १६६१

(२) डी० मिशैल—सोशियोलौजी लन्दन, यूनिवर्सिटी ट्यूटोरियल प्रैस, १६५६—(ग्रध्याय १, २, ४, ५, ६ व १०)

(३) ए० ग्रार० रैडक्लिफे ब्राउन—मैथड इन सोशल एन्थ्रोपोलोजी, एशिया पब्लिशिंग हाउस १६७६ (भाग-१, ग्रध्याय—१-४ ; भाग दो—ग्रध्याय १-४)

(४) ई० ई० पिचर्ड एवान्स—सोशल एन्थ्रोपोलोजी
हैरी एम् जॉनसन—समाजशास्त्र (हिन्दी)
टी० बी० बाटामोर—समाजशास्त्र (हिन्दी)

राजनीतिविज्ञानम्

(क) राजनीति विज्ञान के सिद्धान्त

राजनीति विज्ञान का क्षेत्र, ग्रन्य सामाजिक विज्ञानों से सम्बन्ध, राज्य एवं इसके मूलतत्त्व तथा विशेषताएँ, राज्य व सरकार, राज्य व ग्रन्य संस्थाएँ, राज्य की उत्पत्ति के सिद्धान्त, राज्य की प्रभुता, राज्य में कानून, राज्य में स्वतन्त्रता, नागरिकों के ग्रधिकार व कर्तव्य।

शासन के रूप—एकात्मक, संघात्मक, शक्ति, पृथक्करण का सिद्धान्त, व्यवस्थापिका, कार्यपालिका, न्यायपालिका, निर्वाचिका (इलक्टरेट) दल प्रणाली (पार्टी सिस्टम)

स्थानीय शासन—इसके उद्देश्य, रूप एवं कार्य, ग्रादर्शवाद, व्यक्तिवाद, समूहवाद, समूह समाजवाद, (गिल्ड सोशलिज्म), साम्यवाद, संसद्वाद, साम्यवाद एवं ग्रराजकता

सहायकग्रन्थ

(१) राजनीतिविज्ञान ग्रौर शासन—जे० डब्ल्यू० बार्नर

(२) इन्ट्रोडक्शन टू पोलिटिकल साइंस—ग्रार० एन० गिलक्राइस्ट

(३) प्रिंसिपल्स ग्रॉफ पॉलिटिकल साइन्स—ग्रानन्द चावला एवं घई

(४) नागरिकशास्त्र के सिद्धान्त—एन० एन० ग्रग्रवाल

(५) सब्स्टैन्स ऑफ पौलिटिक्स—ए० अप्पादुरै

(६) इन्ट्रोडक्शन टु मौडर्न पौलिटिकल थ्यौरी —सी०ई०एम० जोआद

ईतिहास:

आदि काल से १००० ईस्वी तक भारत का इतिहास

सहायक ग्रन्थ

R.S. Tripathi—History of Arcient India (English & Hindi)
Romila Thapar—History of India, Vol. I (Pelican)
A.L. Basham—The Wonder that was India
ओमप्रकाश—प्राचीन भारत

अथवा

भारत का इतिहास १००० ई० से १७०७ ईस्वी तक

सहायकग्रन्थ

A.B. Pandey—Early Medieval India (English & Hindi)
Later Medieval India (English & Hindi)
S.R. Sharma—Crescent in India (English & Hindi)

अर्थशास्त्रम्

आर्थिक संगठन

(क) अर्थव्यवस्था क्या है ? अर्थ व्यवस्था की केन्द्रीय समस्याएँ, कीमत प्रणाली की कार्यविधि ।

(ख) अर्थव्यवस्था के मूल तत्त्व, उत्पादन प्रक्रिया, उत्पादन के अंग, श्रम एवं पूँजी, सामाजिक उत्पादन तथा सामाजिक आय, मुद्रा प्रसार, राष्ट्रिय आय एवं आर्थिक प्रगति ।

(ग) उत्पादन एवं जीवनस्तर में विभिन्नताओं के कारण—आय में असमानता ।

(घ) व्यवसायिक ढांचे के निर्धारक—विशेषीकरण के मूल कारण, अन्तर्राष्ट्रीय व्यापार का स्वरूप ।

(ङ) व्यवसाय संगठन के रूप-आधुनिक नियम, मुद्रा प्रणाली के मूलाधार अर्थव्यवस्था में सरकार का कार्यभाग, नियोजित अर्थव्यवस्था के विभिन्न प्रकार, समाजवाद, पूँजीवाद तथा मिश्रित अर्थव्यवस्था।

सहायकग्रन्थ —

1. P.A. Samuelson—Economics-An Introductory Analysis (6th edn.) Chapters 2 to 6, 10, 15

2. A.J. Brown—Introduction to the World Economy

3. J.R. Hicks—The Social Framework-An Introductory Analysis, Chapters-1-10 and 16.

4. A. Lewis—Principles of Economic Planning-Chapters 1 and 2.

5. F. Benham—Economics (6th edition) Chapter-4.

वाणिज्य शास्त्रम्

१. **व्यापार संगठन के सिद्धान्त और व्यवहारः**— वाणिज्य तंत्र के कार्यों का सामान्य अध्ययन-क्रय और विक्रय, थोक एवं फुटकर व्यापार सहित व्यापार गृह, गोदाम, बीमा, सट्टा, शेयर बाजार, जहाजी करण एवं वित्त-व्यापारिक संगठन तथा व्यापारिक संस्थाएँ-यातायात, सरकारी नीति।

२. **व्यापारिक एवं औद्योगिकवित्तः**— निजी एवं सार्वजनिक कम्पनियाँ-पूंजी करण की विधियां एवं व्यवसाय के प्रकार-संयुक्त स्कन्ध वित्त-कम्पनी के प्रवर्तन का तंत्रीकरण तथा अभिगोपन-संचित कोष व्यापार का पुनर्गठन-अल्पकालीन वित्त-वित्तीय संस्थाएँ-वित्तीय कम्पनियाँ एवं विनियोग ट्रस्ट-कम्पनी संस्थापन में आधुनिक ट्रेंड, सूत्रधारी कम्पनियां।

३. **व्यापारिक प्रशासन एवं प्रबन्धः**—(अ) आन्तरिक प्रबन्ध-बड़े पैमाने के व्यापार के प्रशासन तथा आर्थिक समस्या की विशेषतायें-कार्यों का बँटवारा तथा कंट्रोल-कार्यालय संगठन-विक्रय कला तथा विज्ञापन-वैज्ञानिक प्रबन्ध का तंत्र

(ब) नीति-लागत एवं उपज-लाभ तथा माँग-व्यापार एवं फर्मों के साथ बाह्य सम्बन्ध-औद्योगिक संयोजन

मनोविज्ञानम्

सामान्य मनोविज्ञान और सांख्यिकी

(१) मनोविज्ञान क्या है ? मनोविज्ञान की परिभाषाएँ, मनोविज्ञान का विस्तृत क्षेत्र, मनोविज्ञान की पद्धतियां, आकृति मनोविज्ञान, व्यवहार-वाद और मनोवैज्ञानिक विश्लेषण के संदर्भ में मनोविज्ञान का ऐतिहासिक परिचय ।

(२) व्यवहार-घटक संरचना

(३) संवेदक प्रक्रियाएँ

(४) अवधान और प्रत्यक्ष

(५) अवस्थिति, शिक्षण एवं स्मृति

(६) भाषा और विचार

(७) निमित्तता तथा भावनाएँ

(८) बौद्धिकता तथा योग्यता परीक्षा

(९) व्यवहार-उत्पत्ति आनुवंशिकता और परिवेश

(१०) व्यक्तित्व तथा व्यक्तित्व निर्धारक

(११) संघर्ष एवं समझौता

सांख्यिकी

(१) आवृत्ति वितरण तथा रैखिक पद्धतियां

(२) केन्द्रीय प्रवृत्ति का मापन

(३) भेद मापन

(४) प्रतिशतताएँ

(५) पारस्परिक सम्बन्ध (पियर्सन और स्पियरमैन्स रो)

(६) सामान्य संभाविकता चाप

संगीतम्

प्रथम पत्रम्—संगीतज्ञों, प्रणेताओं तथा संगीतशास्त्रज्ञों आदि के जीवन-चरित

हिन्दुस्तानी

(१) जयदेव

(२) अमीर खुसरो

(३) गोपाल नायक

(४) नायक बक्षु

(५) स्वामी हरिदास
(६) बैजू
(७) तानसेन
(८) (नौवतखान) सोमखान सिंह
(९) सदरंग
(१०) मियां शोरी
(११) मसित खान
(१२) रजा खान
(१३) विष्णु दिगम्बर
(१४) भातखण्डे
(१५) सुल्तान हुसैन शर्की
(१६) राजा मानसिंह तोमर
(१७) राणा कुम्भ
(१८) फकीर उल्लाह
(१९) जयपुर के महाराणा प्रतापसिंह
(२०) मोहम्मद रजा
(२१) राजा सुरिन्दर मोहन टैगार
(२२) कृष्णधन बनर्जी
(२३) राजा नवाव अली

कर्नाटकी

(१) पुरन्दर दास
(२) तल्लपकम् प्रणेता
(३) नारायण तीर्थ
(४) क्षेत्रग्न
(५) पैदल गुरुमूर्थि शास्त्री
(६) त्यागराज
(७) मुथुस्वामि दीक्षितार
(८) श्याम शास्त्री
(९) पदिभिरियम आदि अपय्य
(१०) सदाशिव ब्रह्मेन्द्र
(११) भद्राचल रामदास
(१२) स्वाति तिरुनल
(१३) अरुनाचल कविरायर
(१४) गोपालकृष्ण भारती
(१५) गोविन्द दीक्षितार
(१६) वीना कुप्पियर
(१७) धनम् कृष्णियर
(१८) छय्युर छेन्गलवर्य शास्त्री
(१९) अरुणगिरनाथर
(२०) महावैद्यनाथ अय्यर
(२१) सुब्बाराम दीक्षितार

पाश्चात्य—(१) पैलैस्त्रिना (२) बक (३) हन्देल (४) मोजार्ट (५) बीथोवन (६) शुवर्ट (७) देबुस्सी

कर्नाटक संगीत के छात्र हिन्दुस्तानी वर्ग से ९ जीवनचरित पढ़ेंगे तथा इसी प्रकार हिन्दुस्तानी संगीत के छात्र कर्नाटक वर्ग से ९ जीवनियाँ पढ़ेंगे। पाश्चात्य संगीतज्ञों के जीवनचरित सभी के लिये पाठ्य होंगे।

द्वितीयपत्रम्—प्रायोगिक

विस्तृत अध्ययन के लिये निम्नलिखित राग ।

(१) भोपाली (२) देश (३) बृन्दावनी सारंग (४) वागेशरी

(५) जौनपुरी

(i) किन्हीं दो रागों में विलम्बित खयाल

(ii) अवशिष्ट तीन रागों में एक ध्रुपद या धमार

(iii) पांचों रागों में एक द्रुत खयाल

सहायकग्रन्थ—

1. Music cf Hindustan—Fox Strangways.
2. Story of Indian Music—O. Goswami.
3. The Music of India—H. A. Popley.
4. A Comparative study of some of the leading music systems of the 15th, 16th, 17th and 18th centuries—Bhatkhande.
5. Great Composers (Series)—P. Sambamoorthy.
6. हमारे संगीत रत्न—हाथरस (हिन्दी)
7. Vaggeya Kara Charita—Sundaram Iyer (Tamil).
8. Gopalkrishna Bharati, Ghanam Krishna Iyer, Vaidhyanath Iyer and Other biographical Skretches—U. V. Swaminath Iyer (Tamil)
9. हिन्दुस्तानी संगीत पद्धति—भातखण्डे (४ खण्ड)
10. क्रमिक पुस्तक मालिका—भातखण्डे (१-४ भाग)
11. South Indian Music—P. Sambamoorthy (6 vols.)
12. Traditional rendering of compositions and modern south indian System of notation for writing music and sight singing.
13. A short historical survey of the music of Upper India—Bhatakhande.

हिन्दीसाहित्यम्

(क) काव्यमाधुरी—संपा० डा० गोविन्दराम शर्मा तथा डा० उमाकान्त गोयल

व्याख्या—१५ —सामान्य प्रश्न —२०

(ख) चित्रलेखा—भगवतीचरण वर्मा
व्याख्या—१० —सामान्य प्रश्न—१५

(ग) अतीत के चलचित्र—महादेवी वर्मा
व्याख्या—१० —सामान्य प्रश्न—१५

(घ) सार (अपठित) सामान्य प्रश्न—१५

भाषाविज्ञानम्

अधोलिखित विषय से सम्बद्ध प्रश्न होंगे—

भाषा के विविध रूप, भाषा और विभाषा, भाषा और बोली, उपबोली, भाषा और समाज, भाषा और उसका मानव जीवन में महत्त्व, भाषा और लिपि, भाषोत्पत्ति, भाषा विज्ञान का स्वरूप, भाषा विज्ञान और व्याकरण, भाषा विज्ञान और संस्कृत भाषा ।

सहायकपुस्तकें

१. सामान्य भाषा विज्ञान—बाबूराम सक्सेना
२. तुलनात्मक भाषा विज्ञान—मंगलदेव शास्त्री
३. भाषा विज्ञान की भूमिका—देवेन्द्रनाथ शर्मा
४. संस्कृत का भाषाशास्त्रीय अध्ययन—डा०भोलाशंकर व्यास
5. Elements of the Science of language—J.S. Taraporewala
6. An Introduction to Comparative Philology—P.D. Gune.

English Literature

(A) Novel and Language 60
Jane Austen—Pride and Prejudice.
Dickens—David Copperfield
Hardy—Tess of the D'urbevilles.

(B) General English— 40
Composition
Essay.
Precis ond comprehension.

शास्त्रिपरीक्षा

द्वितीयवर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषाः

दिल्लीजम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) सात कहानियां—सम्पादक डा० ओमप्रकाश सिंहल, हिन्दी साहित्य संसार, दिल्ली ७।

निम्नलिखित कहानियां—

(१) उसने कहा था—चन्द्रधर शर्मा गुलेरी

(२) पुरस्कार—जयशंकर प्रशाद

(३) मन्त्र—प्रेमचन्द

(४) तत्सत्—जैनेन्द्रकुमार

(५) परदा—यशपाल

(६) काकी—सियारामशरण गुप्त

(७) शत्रु—सच्चिदानन्द हीरानन्द वात्स्यायन

(ख) निबन्ध चयनिका—संपादक महेन्द्र चतुर्वेदी, नेशनल पब्लिशिंग हाउस, (२७-ए, चन्द्रलोक, जवाहरनगर, दिल्ली)
विक्री केन्द्र : नई सड़क, दिल्ली।

(ग) हिन्दी साहित्य का इतिहास (कवियों का परिचय, काल-विभाजन और हिन्दी भाषा के विकास परक प्रश्न होंगे)

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

बंगलाडोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा दशमकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

पुरीतिरुपतिविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) सरस काव्य संग्रह (५, ७, ६, १३, १८, २१ और २२ पाठों को छोड़ कर)—आशा प्रकाशन, करौल बाग, दिल्ली ।

(ख) छन्द—दोहा, सोरठा, चौपाई, हरिगीतिका, कुण्डली, द्रुतविलम्बित, मन्दाक्रान्ता, शिखरिणी ।

अलंकार—उपमा, रूपक, उत्प्रेक्षा, अपह्नुति, अतिशयोक्ति, यमक, श्लेष, अनुप्रास ।

रसों का सामान्य ज्ञान—उदाहरण सहित ।

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

उड़िया-तेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयविश्वविद्यालयेन सम्बन्धिताधुनिकभारतीयभाषायाः बी. ए. कक्षाया द्वितीयवर्षे निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया इतरभाषायाश्च पाठ्यक्रमः सम्मिलितपाठ्यक्रमरूपेण प्रचलिष्यति । प्रत्येकं प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—(क) हिन्दीभाषा, (ख) इतरा भाषा च । प्रत्येकं वर्गतः ६० अङ्कपरिमिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः स्युः । विकल्पोऽयं प्रतिच्छात्रं सुलभो यदेषः कस्माच्चिदपि वर्गतः ६० अङ्कपरिमितान् प्रश्नान् समाधातुं प्रभविष्यति, अन्यतरात् वर्गाच्च ४० अङ्कपरिमितान् प्रश्नान् । इत्थं सर्वैरपि छात्रैः १०० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां समाधानं विधेयम् ।

द्वितीयपत्रम्—English

(A) Prose Text—

Readlngs from Modern English Prose edited by D, Y. Morgan

Following Lessons 40

(1) Boredon—John E. Gibbson.

(2) Testament—Jawaharlal Nehru.

(3) Mahatma Gandhi—His Message for Mankind, S. Radhakrishna.

(4) Food and Fuel—Soni Witness.

(5) Man Reaches the Moon—D. Y. Morgan,

(6) Those Novels—J. B. Priestley.

(B) Julius Ceasar—by Shakespeare, 30

(C) A Book of Short Stories—Ed. by A. Bhatnagar

Following Stories

(1) The Necklace—by Maupasant.

(2) The Verger—S. Maugham

(3) The Cup of Tea—Kathene Mansfield.

(4) The Curd-Seller—Master V. Iyengar.

(5) The Open Window.

Note—Passages for explanation will be set from A and C.

तृतीयपत्रम्—साहित्यसंग्रहः

(क) अभिज्ञानशाकुन्तलम् ७५

(ख) रघुवंशम् त्रयोदशसर्गः २५

चतुर्थपत्रम्—सामान्यव्याकरणम् १००

सिद्धान्तकौमुदी—संज्ञा-परिभाषा-कारकप्रकरणानि

पञ्चमपत्रम्—छन्दोऽलङ्काराः

(क) वृत्तरत्नाकरः १—३ अध्यायाः ५०

(ख) चन्द्रालोकः—पञ्चममयूखः । ३०

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः,पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः

षष्ठपत्रम्—(क) शुक्लयजुर्वेदसंहिता —६-११ अध्यायाः ६०

(ख) निरुक्तम् (नैगमकाण्डम्) ४०

सप्तमपत्रम्—(क) शतपथब्राह्मणम् प्रथमद्वितीयप्रपाठकौ ६०

(ख) यजुःप्रातिशाख्यम् उव्वटभाष्यसहितम् १-४ अध्यायाः ४०

धर्मशास्त्रम्

षष्ठपत्रम्—(क) याज्ञवल्क्यस्मृतिः मिताक्षरासहिता आचाराध्यायः ५०

(ख) आपस्तम्बधर्मसूत्रम् ५०

सप्तमपत्रम्—(क) निर्णयसिन्धुः प्रथमपरिच्छेदः ५०

(ख) मनुस्मृतेरवशिष्टांशः (७-१२ अध्यायाः) ५०

पौरोहित्यम्

षष्ठपत्रम्—(क) मुहूर्त चिन्तामणिः शुभाशुभनक्षत्र संस्कारप्रकरणानि ५०

(ख) धर्मसिन्धुः—द्वितीयपरिच्छेदः ५०

सप्तमपत्रम्—(क) श्राद्धविवेकः ५०

(ख) प्रतिष्ठामयूखः २५

(ग) विष्णुयागपद्धतिः २५

सर्वदर्शनम्

षष्ठपत्रम्—साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी १००

सप्तमपत्रम्—(क) अर्थसंग्रहः ५०

(ख) विज्ञप्तिमात्रतासिद्धिः ५०

सांख्ययोगम्

षष्ठपत्रम्—सांख्यसूत्रम्-१-४ अध्यायाः १००
सप्तमपत्रम्—पातञ्जलयोगदर्शनम् तत्त्ववैशारदीसहितम् प्रथमद्वितीयपादौ १००

मीमांसा

षष्ठपत्रम्—(क) मीमांसान्यायप्रकाशः उत्तरार्धः ६०
(ख) अध्वरमीमांसा कुतूहलवृत्तिः प्रथमोऽध्यायः ४०

सप्तमपत्रम्— जैमिनीयन्यायमाला ६-९ अध्यायाः १००

अद्वैतवेदान्तः

षष्ठपत्रम्—ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् प्रथमोऽध्यायः १००
सप्तमपत्रम्—(क) ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यभामती चतुःसूत्री ६०
(ख) गीताशाङ्करभाष्यसहिता—२, १८ अध्यायौ ४०

प्राचीनन्यायवैशेषिकम्

षष्ठपत्रम्—न्यायभाष्यम्—१, २ अध्यायौ १००
सप्तमपत्रम्—न्यायवार्तिकम् प्रमाणप्रकरणमात्रम् १००

नव्यन्यायः

षष्ठपत्रम्—जागदीशी-व्यधिकरण प्रकरणम् १००
सप्तमपत्रम्—जागदीशी—अवच्छेदकत्वनिरुक्तिः १००

जैनदर्शनम्

षष्ठपत्रम्—प्रमेयरत्नमाला १००
सप्तमपत्रम्—सर्वार्थसिद्धिः १००

प्राचीनव्याकरणम्

षष्ठपत्रम् —(क) काशिका ३-५ अध्यायाः ६५
(ख) वैयाकरणभूषणसारः धात्वर्थमात्रम् ३५

सप्तमपत्रम्—(क) काशिका—अध्यायः ६	६५
(ख) ऋक्प्रातिशाख्यं पाणिनीयशिक्षा च।	३५

नव्यव्याकरणम्

षष्ठपत्रम्—प्रौढमनोरमा शब्दरत्नसहिता सुबन्तादिस्त्रीप्रत्ययान्ता	१००
सप्तमपत्रम्—(क) महाभाष्यम् प्रथमेऽध्याये १-३ आह्निकानि	५०
(ख) वैयाकरणभूषणसारः धात्वर्थप्रकरणम्	५०

फलितज्यौतिषम्

षष्ठपत्रम्—समरसारः	१००
सप्तमपत्रम्—(क) लघुजातकम्	५०
(ख) जातकालङ्कारः	५०

सिद्धान्तज्योतिषम्

षष्ठपत्रम्—(क) रेखागणितम् ५, ६, ११, १२ अध्यायाः	५०
(ख) गोल परिभाषा ज्याक्षेत्रविचार सहिता	५०
सप्तमपत्रम्—भास्करीय बीजगणितम् अनेकवर्णसमीकरणान्तं सोपपत्तिकम्	१००

पुराणेतिहासम्

षष्ठपत्रम्—(क) श्रीमद्भागवतमहापुराणम् तृतीयस्कन्धः	५०
(ख) महाभारते भीष्मपर्व	५०
सप्तमपत्रम्—(क) मार्कण्डेयपुराणम्—१-१० अध्यायाः	५०
(ख) श्रीमद्भगवद्गीता—२, ४ अध्यायौ	५०

साहित्यम्

षष्ठपत्रम्—साहित्यदर्पणम् २-५ परिच्छेदाः	१००
सप्तमपत्रम्—(क) नैषधीयचरितम्, १-३ सर्गाः	६५
(ख) मेघदूतम्	३५

पालिः

षष्ठपत्रम्—निदानकथा—जातकट्ठकथा १००

सप्तमपत्रम्—धम्मपदम् १००

प्राकृतम्

षष्ठपत्रम्—कुन्दकुन्दप्राभृतसंग्रहः—१-१० अधिकाराः १००

सप्तमपत्रम्—कंसवहो १००

ऐच्छिकाधुनिकविषयः (निम्नाङ्कितेष्वन्यतमः, एकं प्रश्नपत्रम्) १००

अष्टमपत्रम्—

भारत का समाजशास्त्र

१. एकता और अनेकता

२. ग्राम्य जाति

(अ) ग्राम अध्ययन का महत्त्व

(ब) विभिन्न राज्यों से वृत्त-अध्ययन-मैसूर, तमिलनाडु, उड़ीसा और उत्तर प्रदेश

३. जाति-प्रथा—

(क) सामान्य तथ्य

(ख) वर्ण और जाति

(ग) जाति एवं राज्य

(घ) जाति प्रथा में अस्थिरता

४. विवाह एवं परिवार

(च) साथी का चुनाव

(छ) सम्बन्धियों के साथ विवाह

(ज) विवाह-आयु

(झ) सम्बन्ध-विच्छेद, वैधव्य एवं पुनर्विवाह

(ञ) संयुक्त (joint) परिवार

(५) ग्राम्य भारत में सामाजिक परिवर्तन

सहायक पुस्तकें

(1) M. N. Srinivas—'Social Structure' in National Gazette of India, Vol. I, Delhi: Publications Division, 1965 (Chapter 9)

(2) M. N. Srinivas—Caste in Modern India and other Essays, Bombay : Asia Publishing House, 1962 (Chapters 2, 3, 5 and 9)

(3) M. N. Srinivas—India's Villages, Bombay : Asia Publishing House, 1960 (PP 1-14) 21-35, 90-102, 106-130

(4) M. N. Srinivas—Religion and Society among the Coorg of South India, Oxford : Clarendon 1952 (Chapter I)

(5) G. S. Ghurye, Caste, Class and Occupation, Bombay ; Popular Book Depot, 1961 (Chapter I)

(6) William J. Goode—World Revolution and Family Patterns New York : The Free Press, 1968, (Chapter 5)

१००

राजनीतिविज्ञानम्

आधुनिक शासन प्रणालियाँ

ग्रेट ब्रिटेन, संयुक्त राज्य अमेरिका, सोवियत रूस, स्विट्जरलैंड एवं चीन की शासन पद्धतियों तथा वर्तमान कार्य प्रणाली का अध्ययन

सहायकपुस्तकें

Ogg and Zink—Modern Foreign Governments

Ogg (F) and Ray (P.O.) Essentials of American Governments (Chapters on National Governments only)

Karpenski—Social and State Structures of the USSR

Munro W. B.—Government of Europe (latest edition)

Misra K. K.—Modern Constitution (Hindi Edition, 1967)

Kahin G. M.—Major Governments of Asia, 1964.

इतिहासः

आधुनिक भारत का इतिहास—१७०७ ईस्वी से १९५० ई० तक

S. C. Sarkar and K. K. Misra—A Text book of Modern Indian History Vol. II (English and Hindi)

T. G. P. Spear—The Oxford History of Modern India (1740-1747)

V. P. Singh—Adhunik Bharat (Hindi)

अर्थशास्त्रम् १००

आर्थिक सिद्धान्त

(१) कीमत सिद्धान्त—कीमत निर्धारण, उपभोग तथा माँग का सिद्धान्त-लागत, पूर्ण तथा अपूर्ण प्रतियोगिता में साझेदारी का सन्तुलन, आय-वितरण का सामान्य सिद्धान्त, लगान, ब्याज, मजदूरी व लाभ का निर्धारण

(२) आय तथा रोजगार का सिद्धान्त—आय निर्धारण का सिद्धान्त, मूल्य और धन, बेरोजगारी

(३) विकास का सिद्धान्त—अल्प-विकासी अर्थव्यवस्थाओं के संदर्भ में, निर्धनता का दुष्चक्र, सन्तुलित विकास का सिद्धान्त, बाजार का आकार तथा निवेश की प्रेरणा, अर्द्ध रोजगार तथा बचत शक्ति, उपभोग पर दिखावे का प्रभाव, आर्थिक विकास में विदेशी पूंजी।

सहायकपुस्तकें

1. P. A. Samuelson—Economics : An Introductory Analysis (6th edition) Chapters 11, 12, 14, 19, 21-23, 36.
2. R. Nurkse—Problems of Capital Formation in under-developed Economics, Chapters 1-4 (Sections 1 and 2 only)
3. F. Benham—Economics (6th edition) Chapters 12, 13, 14, 17, 18, 23, 25-29.

वाणिज्यशास्त्रम् १००

द्वितीयपत्र—आधुनिक वही खाता और लेखा—

वही खाते की इकहरा तथा दोहरा लेखा प्रणाली के सिद्धान्त एवं व्यवहार एकल व्यापार, साझेदारी व्यापार तथा संयुक्त पूंजी कम्पनियों के व्यापार व लाभ-हानि खाते तथा चिट्ठा समायोजन सहित तैयार करना—बैंक समाधान विवरण—विनिमय पत्र तथा प्रतिज्ञा पत्रों का लेखा करना—वहीखाते की Loose Leaf व कार्ड विधि—माध्य दातक तिथि तथा चालू हिसाब, पूंजी व आय के मदों में अन्तर

ख्याति, प्रेषण तथा संयुक्त उपक्रम खाते—साझेदारी व कम्पनी खाते, संचिति, संचित कोष तथा प्रतिस्थापन कोष। बैंक, बीमा कम्पनियों, खान कम्पनियां तथा चैरीटेबल संस्थाओं आदि विभिन्न व्यापारिक संस्थाओं के अंतिम खाते तैयार करना। दोहरा लेखा पद्धति, विभागीय तथा ब्रांच लेखे, दिवालियीय खाते—रायल्टी हायर परचेज़ तथा किश्त पद्धति भुगतान संयुक्त पूंजी कम्पनियों का समामेलन, विलिनीकरण तथा पुनर्निर्माण।

मनोविज्ञानम्

५०

सामाजिक मनोविज्ञान

(१) सामाजिक मनोविज्ञान की भूमिका—सामाजिक मनोविज्ञान की पद्धतियाँ

(२) सामाजिक व्यवहार का आधार—सांस्कृतिक, सामाजिक तथा वातावरण सम्बन्धी प्रभाव

(३) समूह व्यवहार—समूह सदस्यता, छोटे समूहों की विशेषताएँ, समूह संगठन व नेतृत्व, समूह-नियम, निर्देश—समूह, समूहों में अन्तर्वैयक्तिक आकर्षण

(४) सामाजिक अन्तर्द्वन्द्व के फल—अनुरूपता, आज्ञाकारिता, सामाजिक उत्तरदायित्व, सहयोग एवं प्रतियोगिता

(५) अन्य लोगों के मध्य व्यवहार—सामाजिक सौविध्य, प्रेक्षक—चिन्ता, परेशानी तथा आत्माभिमान, सामाजिक प्रतिष्ठा के साथ सम्बन्ध, सम्वद्धता, अनुभव-निरूपण, अन्तर्वैयक्तिक दूरी तथा आंखों का सम्पर्क, भीड़

(६) अन्तर्वैयक्तिक संवेदन—प्रभाव-निर्माण, सामाजिक संवेदन एवं अन्तर्वैयक्तिक आकर्षण

(७) प्रवृत्तियां—आकृति, कार्य और प्रवृत्ति- घटक, पूर्वाग्रह, प्रवृत्तियाँ एवं संगतता सिद्धान्त, सामाजिक प्रभाव एवं प्रवृत्ति-परिवर्तन

पाठ्यपुस्तकें

1. Social Psychology by L. Mann, New York Wiley, 1969
2. Social Psychology by B. Kuppuswamy, translated by Shyam Singh Shastri, Afla Singh Verma and Dharam Pal, Published by Haryana Hindi Granth Academy, 1973.

५०

असामान्य मनोविज्ञान

(१) असामान्यता का विचार

(२) असामान्य व्यवहार के कारण

(३) मनःसंवेदक प्रतिक्रियाओं के मुख्य प्रकार—

(क) मनस्ताप प्रतिक्रिया

(ख) विकार प्रतिक्रिया

(ग) भयगत प्रतिक्रियायें

(घ) ग्रस्तता-विवशतागत प्रतिक्रियायें

(४) मनोवैज्ञानिक प्रतिक्रियाओं के मुख्य रूप

(क) स्कीजोफ्रेनिक प्रतिक्रिया

(ख) उन्मत्त अवसादक प्रतिक्रिया

(५) समाजविरोधी प्रतिक्रियायें

(६) उन्मार्गगामी इन्द्रिय संबंधी व्यवहार

(क) नपुंसकता और मंदकामता

(ख) हस्तमैथुन

(ग) समलिंग कामुकता

(घ) परपीडन और वैसी कामुकता

पाठ्यपुस्तक

Abnormal Psychology and Modern Life by James C. Coleman, Bombay : Tarapore Wala, 1970

Padma Aggarwal, Asamanya Manovigyan.

संगीतम् (गायनम्)

(क) भारतीय संगीत का इतिहास ५०

संगीत, संगीतज्ञ एवं वाद्य यन्त्र, वैदिक-कालीन संगीत के इतिहास की रूप-रेखा, प्रातिशाख्य, पुराण, रामायण, महाभारत एवं शिलालेखों के सन्दर्भ ।

भरत, दत्तिल, मतंग, शार्गदेव, राममत्य, सोमनाथ, पुण्डरीक विट्ठल, अहोवल, वेन्लटभाकिन, श्रीनिवास, हृदयनारायण, लोचन, तुलजा, गोविन्द, भातखण्डे, सुब्वाराम दीक्षितार के कार्यों का सामान्य पर्यवेक्षण ।

(ख) प्रायोगिक ५०

विस्तृत अध्ययन के लिये राग पूरिया धनाशरी, हमीर, केदार, गौड़सारंग (i) किन्हीं दो रागों में विलम्बित खयाल, (ii) अवशिष्ट दो रागों में एक ध्रुपद और एक धमार (iii) चारों रागों में एक द्रुत खयाल ।

सहायकग्रन्थ

1. Music of Hindustan—Fox Strangways.
2. Story of Indian Music—O. Goswami.
3. The Music of India—H. A. Popley.
4. A comparative study of some of the leading music systems of the 15th, 16th, 17th and 18th centuries—Bhatkhande.
5. Great composers (Series) A. Sambamoorthy.
6. हमारा संगीतरत्न—हाथरस (हिन्दी)
7. Vaggey kara Charitan—Sundaram Iyer (Tamil).
8. Gopal Krisna Bharati, Ghanam Krishna Iyer, Vaidyanath Iyer and other Biographical Sketches—U. V. Swaminath Iyer (Tamil).
9. हिन्दुस्तानी संगीत पद्धति—भातखण्डे (चार भागों में)
10. क्रमिक पुस्तक मालिका—भातखण्डे (१-४ भाग)
11. South Indian Music : P. Sambamoorthy (5 Vols.)
12. क्रमिक पुस्तक मालिका-भातखण्डे
13. Traditional rendering of Compositions and modern South Indian system of notation for writing music and sight singing.
14. A short historical survey of the music of Upper India—Bhatkhande.

१००

हिन्दीसाहित्यम्

(१) पृथ्वीपुत्र—मैथिलीशरणगुप्त
व्याख्या - १५ अंक सामान्य प्रश्न - १२ अंक

(२) अजातशत्रु—जयशंकर प्रसाद
व्याख्या - १५ अंक सामान्य प्रश्न - १२ अंक

(३) हिन्दी साहित्य का इतिहास (वस्तुपरक प्रश्न भी हिन्दी साहित्य के इतिहास सम्बन्धी प्रश्नों में अन्तर्मुक्त होंगे) ३०

(४) छन्द, अलंकार, रस और शब्द-शक्ति १६

१००

भाषाविज्ञानम्

अधोलिखित विषयों से सम्बद्ध प्रश्न होंगे ।

भाषा विज्ञान का स्वरूप, अर्थ विज्ञान, अर्थ की परिभाषा, अर्थ विज्ञान का महत्त्व, भाषा विज्ञान तथा अन्य विज्ञान और उनका सम्बन्ध, ध्वनि-यन्त्र, ध्वनियों का उत्पादन, ध्वनियों का वर्गीकरण, ध्वनिग्राम, ध्वनियों के गुण, अर्थविचार, अर्थ-तत्त्व और सम्बन्धतत्त्व, सेन्तुम् और केन्तुम् वर्ग, संस्कृत एवं अवेस्ता ।

सहायकपुस्तकें

१. सामान्य भाषा विज्ञान – डा० बाबूराम सक्सेना ।

२. संस्कृत का भाषाशास्त्रीय अध्ययन—डा० भोलाशंकर व्यास ।

३. संस्कृत भाषा विज्ञान—डा० राजकिशोर सिंह ।

४. अर्थविज्ञान और व्याकरण दर्शन—डा० कपिलदेव द्विवेदी (हिन्दुस्तानी एकाडमी, इलाहाबाद) ।

५. Elements of the Science of Language— J. S. Taraporewala.

६. An Introduction to Comparative Philology— P. D. Gune.

७. भाषा विज्ञान—भोलानाथ तिवारी ।

८. Sanskrit Historical Phonology—Edgerton.

English Literature

Drama

Shakespear—King Henry Fifth*	25
Shakespeare—Twelfth Night*	25
Shakespeare—Macbeth*	25
Marlowe—Tamburlaine, Part I	25

Note—Literary questions and exlanations will be asked. Textual questions shall be set from the plays asterisked.

शास्त्रिपरीक्षा

तृतीयवर्षः

अनिवार्यविषयाः

प्रथमपत्रम्—आधुनिकभारतीयभाषायाः १००

दिल्ली-जम्मूविद्यापीठानां कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) उपन्यास—
गबन (संक्षिप्त) ले० प्रेमचन्द (हंस प्रकाशन)

(ख) निबन्ध लेखन

(ग) संस्कृत, अंग्रेजी में अनुवाद ।

(घ) संक्षिप्तलेखन ।

वर्ग "ख"—इतरा भाषा

बंगला-डोगरीभाषयोरन्यतरा

तत्तद्भाषाभाषिषु राज्येषु शिक्षाविभागद्वारा सम्बन्धिताधुनिकभारतीय-भाषाया एकादशकक्षायां निर्धारितः पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहितः स्यात् ।

पुरीतिरुपतिविद्यापीठयोः कृते

वर्ग "क"—हिन्दीभाषा

(क) व्याकरण—प्रयोग पर विशेष ध्यान देते हुए पद-परिचय, सामान्य प्रतीत होने वाले शब्दों में भेद, शब्दों के संक्षिप्त रूप, मुहावरे एवं कहावतें, विराम चिह्न, वाक्य रचना, पद व्याख्या, वाक्य विश्लेषण, सन्धि एवं समास ।

(ख) पत्र-लेखन।
(ग) निबन्ध।

सहायकग्रन्थ

(१) अभिनव हिन्दी व्याकरण तथा निबन्ध रचना, आशा प्रकाशन गृह, करौलबाग, दिल्ली।
(२) हिन्दी व्याकरण—ले० वंशीधर धर्मपाल शास्त्री, शिक्षा भारती, देहली।
(३) हिन्दी भाषा सरल व्याकरण—लेखक भोलानाथ तिवारी, राजकमल प्रकाशन, दरियागंज, देहली।

वर्ग "ख" इतरा भाषा

उड़ियातेलगुभाषयोरन्यतरा

स्थानीयविश्वविद्यालयेन सम्बन्धिताधुनिकभारतीयभाषाया: बी० ए० कक्षाया: तृतीयवर्षे निर्धारित: पाठ्यक्रमो विद्यापीठप्राचार्यद्वारा विहित: स्यात्।

विशेषव्यवस्था

आधुनिकभारतीयभाषाया: पाठ्यक्रम: सम्मिलितपाठ्यक्रमरूपेण प्रचलिष्यति। प्रत्येकं प्रश्नपत्रे वर्गद्वयं भविता—'क' हिन्दीभाषा, 'ख' इतरा भाषा च। प्रत्येकं वर्गत: ६० अङ्कपरिमिता: प्रश्ना: प्रष्टव्या: स्यु:। विकल्पोऽयं प्रतिच्छात्रं सुलभो यदेष: कस्माच्चिदपि वर्गत: ६० अङ्कपरिमितान् प्रश्नान् समाधातुं प्रभविष्यति, अन्यतराद् वर्गाच्च ४० अङ्कपरिमितान् प्रश्नान्। इत्थं सर्वैरपि छात्रै: १०० अङ्कपरिमितानां प्रश्नानां समाधानं विधेयम्।

द्वितीयपत्रम्—**English**

(A) Fiction—
The Return of the Native
by Thomus Hardy — 75

(B) Precis Writing — 25

तृतीयपत्रम्—सामान्यदर्शनम्

(क) वेदान्तसार: — ३०
(ख) साङ्ख्यकारिका — ३०

(ग) तर्कभाषा केशवमिश्रप्रणीता ४०

अथवा

जैनतर्कभाषा

अथवा

बौद्धतर्कभाषा

चतुर्थपत्रम्—सामान्यव्याकरणम् (पालिप्राकृतव्याकरण संस्कृतभाषाविज्ञानञ्च)

(क) प्राकृतप्रकाशः १-६ अध्यायाः ३०

(ख) पालिव्याकरणम्-धर्मरक्षितकृतम् ३०

(ग) भाषाविज्ञानम् :— ४०

अस्य कृते निम्नाङ्कितविषयाः पाठ्याः स्युः ।

भाषाविज्ञानस्य परिभाषा व्यापकता च, भाषाविज्ञानस्य अन्यविज्ञानपरम्पराभिः सह सम्बन्धः, भाषोत्पत्तिः, भाषापरिवर्तनस्य सिद्धान्ताः, भारोपीयभाषापरिवारः ।

सहायकग्रन्थाः

१. सामान्य भाषा विज्ञान—बाबूराम सक्सेना ।
२. भाषा विज्ञान—भोलानाथ तिवारी ।
३. An Introduction to Comparative Philology—
P. D. Gune.
४. तुलनात्मक भाषा विज्ञान—मंगलदेव शास्त्री ।
५. Linguistic Speculations of Hindus—
P. C. Chakravarti.
६. भाषा विज्ञान—देवेन्द्रनाथ शर्मा ।

पञ्चमपत्रम्—(क) संस्कृतनिबन्धः ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) प्रबन्धरत्नाकरः—डा० रमेशचन्द्रशुक्लः, चौखम्बा, वाराणसी ।

(२) प्रस्तावतरङ्गिणी—श्री चारुदेव शास्त्री,

(३) आदर्शप्रस्तावरत्नमाला—विश्वनाथ शास्त्री,
मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी ।

(ख) प्राचीन-भारतीय-संस्कृतिः ५०

[ललितकला — साहित्य — शिलालेख — वास्तुकला—चित्रकला—धर्म—विषयानाश्रित्य प्रश्ना भविष्यन्ति]

सहायकग्रन्थाः

१. Hindu Civilization—R.K, Mukherji
२. Sanskrit Culture—P.K. Acharya.
३. India's Past—A.A. Macdonell.
४. भारतस्य सांस्कृतिकनिधिः—डा० रामजी उपाध्यायः ।
५. भारतीय वास्तुकला—परमेश्वरीलाल गुप्त ।

ऐच्छिकशास्त्रीयविषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, पत्रद्वयम्)

शुक्लयजुर्वेदः

षष्ठपत्रम्—(क) शुक्लयजुर्वेदसंहिता महीधरभाष्यसहिता-१६-२० अध्यायाः ६०
(ख) स्वर निर्देशः-१६,१८ अध्यायौ ४०

सप्तमपत्रम्—(क) यजुः प्रातिशाख्यम् उव्वटभाष्यसहितम् ५-८ अध्यायाः ७५
(ख) सिद्धान्तकौमुदी-स्वरवैदिकी प्रक्रिया २५

धर्मशास्त्रम्

षष्ठपत्रम्—याज्ञवल्क्यस्मृतिः मिताक्षरासहिता व्यवहाराध्यायमात्रम् १००

सप्तमपत्रम्—(क) निर्णयसिन्धुः द्वितीयपरिच्छेदः ३०
(ख) जैमिनीयन्यायमाला आदितस्तृतीयाध्यायान्ता ४०
(ग) प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः ३०

पौरोहित्यम्

षष्ठपत्रम्—(क) शुक्लयजुर्वेदीय दण्डकपद्धतिः ४०
(ख) जातकालङ्कारः भावाध्यायान्तः ३०
(ग) नित्यानन्दपद्धत्याः वास्तुशान्तिः ३०

सप्तमपत्रम्—(क)	याज्ञवल्क्यस्मृतिः आचाराध्यायः	३०
(ख)	शान्तिमयूखः अथवा शान्तिप्रकाशः	३५
(ग)	उपाकर्मपद्धतिः	३५

सर्वदर्शनम्

षष्ठपत्रम्—(क)	पातञ्जल-योगसूत्रम् व्यासभाष्यसहितम् साधनपादः	४०
(ख)	प्रत्यभिज्ञाहृदयम्	३०
(ग)	जैनतर्कभाषा	३०
सप्तमपत्रम्—(क)	भारतीयदर्शनशास्त्रस्य परिचयः	५०
(ख)	पाश्चात्यदर्शनस्य मूलसिद्धान्तः	५०

सहायकग्रन्थाः—

(१) भारतीयदर्शन—बलदेव उपाध्याय।
(२) भारतीय दर्शन—दत्त एवं चटर्जी।
(३) पाश्चात्य दर्शन—डा० चन्द्रधर शर्मा।
(४) सर्वदर्शनसंग्रहः।

साङ्ख्ययोगम्

षष्ठपत्रम्—	पातञ्जलयोगदर्शनम् तत्त्ववैशारदीसहितम् तृतीयचतुर्थपादौ	१००
सप्तमपत्रम्—(क)	हठयोगप्रदीपिका	५०
(ख)	श्रीमद्भगवद्गीता द्वितीयतृतीयाध्यायौ	५०

मीमांसा

षष्ठपत्रम्—(क)	जैमिनीयन्यायमाला १०-१२ अध्यायाः	५०
(ख)	अध्वरमीमांसा-कुतूहलवृत्तिः २-३ अध्यायौ	५०
सप्तमपत्रम्—(क)	तन्त्रसिद्धान्तरत्नावली, म० म० चिन्नस्वामी शास्त्री	६०
(ख)	मानमेयोदयः—प्रमाणप्रकरणान्तः	४०

अद्वैतवेदान्तः

षष्ठपत्रम्—	ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् द्वितीयोऽध्यायः	१००
सप्तमपत्रम्—(क)	ईशमुण्डकोपनिषदे शाङ्करभाष्यसहिते	५०
(ख)	भगवद्गीता शाङ्करभाष्यसहिता ७-१२ अध्यायाः	५०

प्राचीनन्यायवैशेषिकम्

षष्ठपत्रम्—न्यायकुसुमाञ्जलिः—१-३ अध्यायाः १००

सप्तमपत्रम्—न्याय भाष्यम् अवशिष्टांशम् १००

नव्यन्यायः

षष्ठपत्रम्— पक्षताजागदीशी १००

सप्तमपत्रम्—न्यायकुसुमाञ्जलिः सम्पूर्णो हरिदासीसहितः १००

जैनदर्शनम्

षष्ठपत्रम् (क) प्रमाणमीमांसा ६०

(ख) आप्तपरीक्षा ४०

सप्तमपत्रम्—स्याद्वादमञ्जरी १००

प्राचीनव्याकरणम्

षष्ठपत्रम्—(क) काशिका ७-८ अध्यायौ ७५

(ख) निरुक्तम् १, २ अध्यायौ २५

सप्तमपत्रम्—(क) महाभाष्यम् १-४ आह्निकानि १००

नव्यव्याकरणम्

षष्ठपत्रम्—(क) प्रौढ़मनोरमा शब्दरत्नसहिता कारकाव्ययीभावप्रकरणे ५०

(ख) वैयाकरणभूषणसारः लकारार्थादवशिष्ट भागः ५०

सप्तमपत्रम्—महाभाष्यम् ४-६ आह्निकानि १००

फलितज्योतिषम्

षष्ठपत्रम्—वृहज्जातकम्-नामसंयोगाध्यायान्तम् १००

सप्तमपत्रम्—(क) भुवनदीपकः ५०

(ख) वृहज्जातकम्—चन्द्रयोगाध्यायादिग्रहराशिशीताध्यायान्तम् ५०

सिद्धान्तज्योतिषम्

षष्ठपत्रम्—(क) गोलीयरेखागणितम्	५०
(ख) चापीयत्रिकोणमितिः	५०
सप्तमपत्रम्—सूर्यसिद्धान्तः त्रिप्रश्नाधिकारान्तः	१००

पुराणेतिहासम्

षष्ठपत्रम्—श्रीमद्भागवतपुराणम्-चतुर्थपंचमस्कन्धौ	१००
सप्तमपत्रम्—(क) वाल्मीकिरामायणम् अयोध्याकाण्डम्	५०
(ख) प्राचीनभारतस्येतिहासः गुप्तकालपर्यन्तः	५०

साहित्यम्

षष्ठपत्रम्—साहित्यदर्पणम्—६-९ परिच्छेदाः	१००
सप्तमपत्रम्—(क) उत्तररामचरितम् (कवेर्विस्तृताध्ययनोपेतम्)	५०
(ख) रत्नावली	५०

पालिः

षष्ठपत्रम्—महापरिनिब्बाणसुत्तम्	१००
सप्तमपत्रम्—अनुवादो निबन्धश्च—	
(क) संस्कृतभाषायाः पालिभाषायाम्।	३०
(ख) पालिभाषायाः संस्कृते।	३०
(ग) निबन्धः पालिभाषायाम् (शास्त्रीयः)	४०

प्राकृतम्

षष्ठपत्रम्—उवासगदसाओं १-६	१००
सप्तमपत्रम्—अनुवादो निबन्धश्च—	
(क) संस्कृतभाषायाः प्राकृतभाषायाम्।	३२
(ख) प्राकृतभाषायाः संस्कृते।	३२
(ग) निबन्धः-प्राकृतभाषायाम् (शास्त्रीयः)	३६

ऐच्छिकबिषयः (निम्नलिखितेष्वन्यतमः, एकं पत्रम्)

अष्टमपत्रम्—

समाजशास्त्रम् १००

ग्रामीण एवं शहरी समुदाय

(१) किसान समाज के सामान्य अंग

(i) आर्थिक जीवन

(ii) पारिवारिक और सामाजिक जीवन

(iii) धर्म एवं आदर्शवाद

(iv) कृषि और विस्तृत सामाजिक व्यवस्था

(२) किसान समाज पर दो मोनोग्राफ

(३) नागरिकवृत्ति एवं नागरीकरण

(४) छोटे कस्बे

(५) वृत्त-अध्ययन

(अ) एक अमरीकी कस्बा

(ब) एक जापानी शहर

सहायकग्रन्थ

1. Wolf, Eric R, Peasants, Englewood Cliffs, N.J. Prentice—all 1966.

2. Two monographs on Peasant Communities.

(a) Fie, Hsiao Tung, Peasant life in China, London: Routledge Kegam Paul, 1949.

(b) Pitt, Rivers, J. A. The People of Sierra, New York, Criterion Books, 1954.

(c) Red field, Robert, Tapoztlan, a Maxican village: A study of Folk Life, Chicago : University of Chicago Press, 1930.

(d) Stirling, Paul, Turkish village.

3. Wirth L. 'Urbanism as a way of life' in P. K. Halt and A. J. Reiss Jr. (Eds.), Cities and Society.
The Revised Reader in Urban Society, Glencoe : The Free Press, 1967.

4. Frankenberg, R. Communities in Britain, Harmondsworth Penguin Books Ltd. 1966 (Chapters 6 and 7).

5. Lynd S. S. and H. M. Lynd, Middle Town : A study in American Culture, New York : Harcourt Brace and Co. 1929.

6. Dore. R. P., City life in Japan, London : Routledge and Kegan Paul, 1958.

राजनीतिविज्ञानम्

(क) भारतीय गणतंत्र का संविधान—

भारतीय संविधान की विशेषताएँ, प्रस्तावना, नागरिकता, मूल अधिकार, नीति निर्देशक सिद्धान्त, संघीय कार्यपालिका एवं व्यवस्थापिका, गठन, कृत्य तथा सम्बन्ध, भारतीय न्याय व्यवस्था, संघीय विशेषताएँ, केन्द्र-राज्य-सम्बन्ध, आपातकालीन प्रावधान, संशोधन।

(ख) भारतीय प्रशासन—

लोक सेवा आयोग (केन्द्रीय एवं राज्यीय) योजना आयोग, भारतीय प्राशासनिक सेवाएँ, स्थानीय शासन (जिला, प्रशासन, पंचायत एवं सामुदायिक विकास)

सहायक ग्रन्थ

Babu D.D.	:	Introduction to Indian Constitution (Latest Edn.)
Sharma, M.P,	:	The Government of Indian Republic
Pylee M.V.	:	India's Constitution.
Joshi, G.N.	:	The Indian Constitution
Anand, P.L & Verma D.P.		Indian Constitution and Administration.

इतिहासः

योरोप का इतिहास—१८१५ से १९३९ ई० तक

पाठ्यग्रन्थ—

L. Gotts chalk and D. Lack : Tranformation of Modern Europe

C.D.M. Ketelby : History of Modern Times (Latest Edn.)

आधुनिक काल का इतिहास (हिन्दी)

E. Lipson : Europe in the 19th and 20th Centuries.

उन्नीसवीं तथा बीसवीं सदी में योरोप १८१५-१९३९ (हिन्दी)

अथवा

ग्रेट ब्रिटेन का इतिहास—१४८५—१९१४ तक

पाठ्य ग्रन्थ

Ramsay Muir : Short History of the British Commonwealth (London George Philip, 1954 edn.)

E.H. Carter and R.A. FMears : History of Britain (Oxford University Press 1937)

Radha krishna Sharma : ग्रेट ब्रिटेन का आधुनिक इतिहास (हिन्दी)

G.M. Trevelyan ; History of England.

अर्थशास्त्रम्

भारतीय अर्थव्यवस्था की समस्याएँ १००

(१) अर्थशास्त्र की संरचना (ढांचा), जनसंख्या का घनत्व बढ़ाव धन्धों के आधार पर वितरण-कार्य शक्ति, राष्ट्रीय आय तथा इसका उद्योग के आधार पर वर्गीकरण, कृषि में फसलों की क्रिया, सिंचाई एवं खाद, मूलभूत उद्योग, लघु कुटीर-उद्योग एवं विदेशी व्यापार,

(२) आर्थिक संगठन, कृषि में जोत का आकार एवं वितरण, भूमि व्यवस्था कृषि वित्त एवं कृषि विपणन व्यवस्था, कृषि श्रम, औद्योगिक नीति, औद्योगिक वित्त प्रवन्ध आभकरण पद्धति, भारतीय उद्योगों में निजी एवं सार्वजनिक व्यापार

(३) मूल्य एवं रोजगार की समस्याएँ, मूल्य प्रवृत्तियाँ एवं अर्थव्यवस्था का कृषि तथा उद्योग से व्यापारिक सम्बन्ध औद्योगिक तथा कृषक पारिश्रमिक, कृषि में नियोजित मानव शक्ति, शहरी रोजगार का प्रतिरूप,

(४) विकास की समस्याएँ, आयोजन के उद्देश्य।

पंचवर्षीय योजनाओं में विनियोग प्रवृत्ति एवं खाद्यान्नों की समस्या, भूमि सुधार, औद्योगिक विकास पद्धति, निजी एवं सार्वजनिक क्षेत्रों का कार्य, विदेशी व्यापार तथा भुगतान शेषों का प्रवाह, पंचवर्षीय योजनाओं की वित्त व्यवस्था।

सहायकग्रन्थ

1. Nanavati M. Bond and Anjaria J.J. : The Indian Rural Problems, chs. I, III, VI, VIII, X, XII, XIII, XVI, XVIII, XX.

2. Wadia. P. A and Merchant K.T. : Our Economic problem ; (Sixth edition) Chs. XV, XVI, XVII, XIX, XX.

3. Venkatasulbiah. H. : Indian Economy since Independence Chs. III-IX

4. Coale, A.J. and Hoover. E.M. : Population Growth and Economic Development in low Income Countries, chs, II, IV, VIII, IX, X-XV.

5. Ghose, B.C. : Industrial Organisation (Second edition Chs. VI, VIII, IX, X-XV.

6. The five year plans.

7. Report on Intensive Surveys of Agricultural Labour, Vol I 1954.

8. Report of the Foodgrains Enquiry Committee 1957, chs. III-V.

9. Final Report of the National Income committee, 1954, pp 4-23, 105-109.

वाणिज्यशास्त्रम्

खण्ड (अ) अंकेक्षण

अंकेक्षण के उद्देश्य, त्रुटियों एवं जालसाजी का अनुवीक्षण—अधिकारिक सन्नियम के अधीन अंकेक्षण—एकाकी एवं साझेदारी व्यापार प्रतिष्ठान का अंके-

क्षण—विद्यालय, महाविद्यालय बैंक व होटलों के हिसाब किताब के अंकेक्षण के विशेष विचारणीय पक्ष । निरन्तर एवं सावधिक अंकेक्षण । नव अंकेक्षण का आरम्भ —अंकेक्षण कार्यक्रम प्रमाणीकरण के कार्यक्रम—भुगतान का प्रमाणीकरण—पूंजीगत व्यय का प्रमाणीकरण—प्रमाणीकरण की प्राप्तियां । व्यवसायिक सौदों का अंकेक्षण —परिसम्पदा तथा देय का सत्यापन—पूंजी न्यास तथा भंडार का मूल्यांकन । अंकेक्षक के कर्तव्य, उत्तरदायित्व तथा अधिकार । कंम्पनी अंकेक्षण की रूपरेखा । विभाजन लाभ एवं लाभांश ।

खण्ड (ब) व्यावसायिक आधिकारिक सन्नियम

अनुवन्ध, साझेदारी, माल की बिक्री, संयुक्त स्कन्ध वाली कम्पनी, विनिमय-साध्य यन्त्र, शासन प्राप्त संस्थायें (चारटर पार्टीज़), मालवाहन सम्बन्धी विपत्र जीवन, अग्नि और जहाजी बीमा तथा दिवालियापन ।

मनोविज्ञानम्

(क) प्रायोगिक—स्वीकृत प्रयोग और परीक्षण

१. **सामान्य प्रयोग** अवधान संवेदन और अनुभूति	(क) समझ का विस्तार (ख) अनुविम्ब (ग) रंग मिश्रण के नियम (घ) रेटिना के रंग के क्षेत्र में प्लाटिंग
सीखना और याद करना	(ङ) शिक्षण का स्थानान्तरण (च) वस्तु की लम्बाई, प्रकार, विक्षेप का शिक्षण महत्त्व (छ) समस्या समाधान (जलपात्र समस्याएं water jar problems)

(ख) प्रायोगिक

(२) मनोवैज्ञानिक परीक्षण

वुद्धि—रूपात्मक एवं भावात्मक व्यक्तित्त्व	(i) कोह का Lock design परीक्षण (ii) Raven का Progressive Matrices. (iii) मूल्य का अध्ययन

(iv) Maudsley Personality Inventory.

रुचि — (v) सक्सेना का Adjustment Inventory.

झुकाव — (vi) Tweezer Finger चालाकी का परीक्षण

(vii) चटर्जी का Nonverbal Interest Inventory.

(viii) सिन्हा का Anxiety Scale.

(ix & x) कुछ आधुनिक विषय पर Simple Inventory की रचना (विषय यथा—धूम्रपान, शराब आदि की ओर ललक)

टिप्पणी—(१) साल में प्रत्येक छात्र १० प्रयोग और १० परीक्षण करेंगे।

(२) प्रयोगिक परीक्षा तीन-तीन घंटों के दो सत्रों में होगी। एक सत्र में एक प्रयोग किया जायगा तथा दूसरे सत्र में एक परीक्षण।

(३) प्रत्येक प्रयोग में ५० अंकों का विभाजन इस प्रकार होगा—

प्रायोगिक नोट-बुक	१०
वाचिक	१०
परीक्षण	३०

संगीतम्

सैद्धान्तिक

भारतीय संगीत, विश्व की संगीत पद्धतियों में इसका स्थान, भारतीय संगीत के विशिष्ट अंग; हिन्दुस्तानी संगीत और इसकी विशेषताएँ। तकनीकी शब्द जैसे—नाद, श्रुति, स्वर, सप्तक, अनिबद्ध और निबद्ध गान, वादी, संवादी, विवादी, अनुवादी, आवर्तन, मात्रा, लय आदि रागों के सामान्य वर्गीकरण में अलंकार, गमक आदि राग लक्षण, प्रथम, द्वितीय तथा तृतीय वर्षों में विहित रागों का विस्तार, विशिष्ट उक्तियों से रागों की पहचान।

स्मरणशक्ति से संगीत रचनाओं को नोटेशन में लिखना।

प्रयोगिक

विस्तृत अध्ययन के लिये निम्नलिखित राग—

तिलक—कामोद, भीम—पलासी, सोहनी मालकौंस

(१) किन्हीं दो रागो में एक विलम्बित खयाल

(२) अवशिष्ट दो रागों में एक ध्रुपद और एक धमार

(३) चारों रागों में एक द्रुत खयाल

सहायकग्रन्थ

1. Music of Hindustan—Fox Strangways.
2. Story of Indian Music—O. Goswami
3. The Music of India—H.A. Popley.
4. A Comparative Study of the leading music systems of the 15th, 16th, 17th and 18th centuries—Bhatkhande.
5. Great Composers (Series) P. Sambamoorthy.
6. हमारा संगीतरत्न—हाथरस (हिन्दी)
7. हिन्दुस्तानी संगीत पद्धति—भातखण्डे (4 Vols)
8. क्रमिक पुस्तक मालिका—भातखण्डे (१-४ भाग)
9. South Indian Music—P, Sambamoorthy (5 Vols)
10. Traditional renderings of compositions and modern South Indian system of notation for writing music and sight singing.
11. A short historical survey of the music of upper India—Bhatkhande.

हिन्दीसाहित्यम्

(क) कवितावली—तुलसीदास

व्याख्या—२० अंक सामान्य प्रश्न—१० अंक

(ख) निबन्धसंग्रह—

व्याख्या—१० अंक सामान्य प्रश्न—१० अंक

बालकृष्ण भट्ट—साहित्य जनसमूह के हृदय का विकास है। (साहित्य-सुमन, पृष्ठ ११-२३)

प्रतापनारायण मिश्र—धोखा।

महावीरप्रसाद द्विवेदी—कवियों की उर्मिला विषयक उदासीनता।
रामचन्द्र शुक्ल—श्रद्धा और भक्ति।
गुलाबराय—आत्मविश्लेषण (मेरे निबन्ध, पृष्ठ ७-१४)
सियारामशरण गुप्त—बहस की बात।
जैनेन्द्र—सत्यं शिवं सुन्दरम् (साहित्य का श्रेय, पृष्ठ ५८-६६)
नन्ददुलारे वाजपेयी—आधुनिकता बनाम भारतीयता (प्रकीर्णिका से)
हजारीप्रसाद द्विवेदी—अशोक के फूल।
नगेन्द्र—कविता क्या है ?
शान्तिप्रसाद द्विवेदी—प्रकृति का काव्यमय व्यक्तित्व (संचारिणी पृष्ठ २५०-२५७)

(ग) कहानी संग्रह— १०

उसने कहा था—चन्द्रधर शर्मा गुलेरी
आकाशदीप—जयशंकर प्रसाद
पंचपरमेश्वर—प्रेमचन्द
प्रेमतरु—सुदर्शन
मा—उग्र
खेल—जैनेन्द्रकुमार
मूर्ख-क्रोध—यशपाल

(घ) निबन्धः ३०

(ङ) अनुवाद (अंग्रेजी से हिन्दी) १०

भाषाविज्ञानम् १००

निम्नांकित विषयों से सम्बन्धित प्रश्न होंगे।

भाषा परिवर्तन और उसके कारण, भाषाओं का वर्गीकरण, भाषा की ऐतिहासिक और विश्लेषणात्मक पद्धतियां, आर्य भाषाएं, भारोपीय भाषा परिवार, द्रविड़ भाषाएँ, लौकिक तथा वैदिक संस्कृति।

सहायकग्रन्थ

१. तुलनात्मक भाषा विज्ञान—मंगलदेव शास्त्री।
२. संस्कृत का भाषा शास्त्रीय अध्ययन—डा० भोलाशंकर शास्त्री।
३. तुलनात्मक भाषा विज्ञान—पी० डी० गुणे।

4. Elements of the Science of Language—
   J. S. Taraporewala.
५. भाषाशास्त्र की रूपरेखा—उदयनारायण तिवारी ।
6. Sanskrit Language—Burrow.

English Literature

Poetry

Milton—Selections Contained in Fifteen English poets (The Clarenden Press. Oxford)	25
Pope—The Rape of the lock	25
Keats—Selection Contained in Fifteen Poets.	25
Tennyson—Selections Contained in Fifteen Poets.	25

Note—All poems aie meant for detailed textual study.

आचार्य परीक्षा

प्रथमवर्षः

शुक्लयजुर्वेदः

प्रथमपत्रम्—(क) शुक्लयजुर्वेदसंहिता महीधरभाष्यसहिता २१-३० अध्यायाः ६०
(ख) स्वरनिर्देशः-२३, २५, ३० अध्यायाः ४०

द्वितीयपत्रम्—निरुक्तम् सप्तमाष्टमाध्यायौ परिशिष्टं च १००

तृतीयपत्रम्—(क) कात्यायनश्रौतसूत्रम् (कर्कभाष्यं देवयाज्ञिकभाष्यं वा—१-२ अध्यायौ) ६०
(ख) अग्निष्टोमपद्धतिः ४०

चतुर्थपत्रम्—शतपथब्राह्मणम् प्रथमकाण्डं सायणभाष्यसमेतम् १००

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयेतिहासः (वेदभाष्याणां विविधपरम्पराभिः सह) ५०
(ख) शुल्बसूत्रम् कात्यायनप्रणीतम् २५
(ग) प्रतिज्ञापरिशिष्टम् २५

सहायकग्रन्थाः

(१) बलदेव उपाध्याय—वैदिक साहित्य और संस्कृति
(२) भगवद्दत्त—वैदिक साहित्य का इतिहास
(३) गिरिधरशर्मा चतुर्वेदी—भारतीय संस्कृति और वैदिक विज्ञान
(४) हरगोविन्द त्रिवेदी—वैदिक सहित्य
(५) मैक्डोनल—हिस्ट्री ऑफ संस्कृत लिट्रेचर (वैदिको भागः)

धर्मशास्त्रम्

प्रथमपत्रम्—(क) याज्ञवल्क्यस्मृतिः मिताक्षरासहिता प्रायश्चित्ताध्यायः ६०
(ख) प्रायश्चित्तविवेकः पंचमहापातकानां प्रायश्चित्तान्तं यावत् ४०

द्वितीयपत्रम्—(क)	कौटिल्यार्थशास्त्रम्-प्रथमाधिकरणम्	५०
	(ख) महाभारतस्य शान्तिपर्वणि राजधर्मप्रकरणम्	५०
तृतीयपत्रम्—(क)	मीमांसान्यायप्रकाशः पाठक्रमनिरूपणान्तः	५०
	(ख) दत्तक मीमांसा, आनन्दाश्रम, पूना	५०
चतुर्थपत्रम्—(क)	जीमूतवाहनस्य दायभागः	५०
	(ख) बौधायनधर्मसूत्रम्	५०
पञ्चमपत्रम्—	स्वशास्त्रीयेतिहासः	१००

सहायकग्रन्थौ

1. History of Dharmashastra P.V. Kane.
2. धर्म और दर्शन--आचार्य बलदेव उपाध्याय

सर्वदर्शनम्

प्रथमपत्रम्—न्यायसूत्रं वात्स्यायन भाष्यम्-प्रथमोऽध्यायः	१००
द्वितीयपत्रम्—वैशेषिकोपस्कारः	१००
तृतीयपत्रम्—सांख्यप्रवचनभाष्यम् आदितस्तृतीयाध्यायान्तम्	१००
चतुर्थपत्रम्—ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम्—प्रथमोऽध्यायः	१००
पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः	१००

सहायकग्रन्थाः

१. भारतीयदर्शन—आचार्य बलदेव उपाध्याय
२. भारतीयदर्शन—वाचस्पति गैरोला
३. यूरोपीय दर्शन—रामावतार शर्मा
४. The Six Systems of Indian Philosophy—Max Muller.
५. पाश्चात्य आधुनिक दर्शन की समीक्षात्मक व्याख्या—या० मसीह, मोतीलाल बनारसीदास, पटना।

पौरोहित्यम्

प्रथमपत्रम्—पूर्तिकमलाकरः सम्पूर्णः	१००

द्वितीयपत्रम्—(क) शुद्धिविवेक: ५०

(ख) उत्सर्गमयूख: ५०

तृतीयपत्रम्—प्रायश्चित्तमयूख: १००

चतुर्थपत्रम्—पूजापंकज भास्कर: १००

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहास: १००

तत्रापेक्षितो विषय:

मात्स्योक्त: पुराणोक्तो वा वापीकूपतडागारामादीनां प्रतिष्ठाप्रकारा:

साङ्ख्ययोगम्

प्रथमपत्रम्—योगवार्त्तिकम् (प्रथमद्वितीयपादौ) १००

द्वितीयपत्रम्—योगवार्त्तिकम् (तृतीयचतुर्थपादौ) १००

तृतीयपत्रम्—युक्तिदीपिका १००

चतुर्थपत्रम्—(क) सांख्यसार: २०

(ख) तत्त्वसमाससूत्राणि ४०

(ग) चरकसंहिताशरीरस्थानम् ४०

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहास: १००

सहायकग्रन्था:

१. साङ्ख्यदर्शन का इतिहास—श्री उदयवीर शास्त्री, गाजियाबाद (उ०प्र०)।

२. भारतीयदर्शन—श्री बलदेव उपाध्याय:

३. सांख्यदर्शन की ऐतिहासिक परम्परा—डा० आद्याप्रसाद मिश्र

मीमांसा

प्रथमपत्रम्—शास्त्रदीपिका १-३ अाध्याया: १००

द्वितीयपत्रम्—शास्त्रदीपिका ४-५ अध्यायौ १००

तृतीयपत्रम्—तन्त्रवार्त्तिकम् प्रथमद्वितीयाध्यायौ १००

चतुर्थपत्रम्—(क) ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यं चतुःसूत्रीमात्रम् । ५०
(ख) यज्ञतत्त्वप्रकाशः म०म० चिन्नस्वामिशास्त्रिकृतः २५
(ग) व्यासशिक्षा । २५

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थौ

१. मीमांसा दर्शन—डा० मण्डन मिश्र, रमेश बुक डिपो, जयपुर
२. भारतीय दर्शन—श्री वलदेव उपाध्याय

अद्वैतवेदान्तः

प्रथमपत्रम्—छान्दोग्योपनिषत् शाङ्करभाष्यसहिता, ५-८ अध्यायाः १००

द्वितीयपत्रम्—बृहदारण्यकोपनिषत् शाङ्करभाष्यसहिता, १-४ अध्यायाः १००

तृतीयपत्रम्—चित्सुखी आदितः अनिर्वचनीयत्वनिरूपणान्ता । १००

चतुर्थपत्रम्—(क) संक्षेपशारीरकम्, प्रथमाध्यायस्य आदितः १०० श्लोकाः ३०
(ख) सिद्धान्तलेशः प्रथमपरिच्छेदः ३५
(ग) सिद्धान्तबिन्दुः ३५

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थौ

१. भारतीय दर्शन—श्री वलदेव उपाध्याय
२. इन्ट्रोडक्शन टु इंडियन फिलासॉफी—दत्त एवं चटर्जी

प्राचीनन्यायवैशेषिकम्

प्रथमपत्रम्—किरणावली द्रव्यनिरूपणान्ता । १००

द्वितीयपत्रम्—न्यायलीलावती । १००

तृतीयपत्रम्—न्यायवार्त्तिकम् तात्पर्यप्रमाणान्तम् । १००

चतुर्थपत्रम्—न्यायसारः-भूषणसहितः १००
वृत्त्यनुपपत्तिनिरूपणान्तः

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थाः

१. भारतीय दर्शनशास्त्र (न्यायवैशेषिक)—धर्मेन्द्रनाथ शास्त्री

२. भारतीय दर्शन—बलदेव उपाध्याय

३. इन्ट्रोडेक्शन टु इण्डियन फिलासॉफी—दत्त तथा चटर्जी,

४. भारतीय तर्कशास्त्र, ज्ञान शास्त्र तथा पदार्थ बोध (वैशेषिक दर्शन)—अशोककुमार वर्मा, मोतीलाल बनारसीदास।

५. Indian theory of knowledge based upon Jayantas' Nyaya manjari—Dr. C.D. Bijalwen.

नव्यन्यायः

प्रथमपत्रम्—सामान्यनिरुक्तिः—गादाधारी १००

द्वितीयपत्रम्—न्यायभाष्यम् प्रथमद्वितीयाध्यायौ। १००

तृतीयपत्रम्—गादाधरी-सव्यभिचारप्रकरणम् १००

चतुर्थपत्रम्—गादाधरी—सत्प्रतिपक्षप्रकरणम् १००

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थौ

१. भारतीय दर्शन—श्री बलदेव उपाध्याय

२. इन्ट्रोडक्शन टु इण्डियन फिलासॉफी—दत्त तथा चटर्जी

जैनदर्शनम्

प्रथमपत्रम्—प्रमेयकमलमार्तण्डः प्रथमपरिच्छेदः १००

द्वितीयपत्रम्—तत्त्वार्थराजवार्तिकम्-प्रथमद्वितीयपंचमाध्यायाः १००

तृतीयपत्रम्—(क) सन्मतितर्कः ५०

(ख) न्यायकुमुदचन्द्रः प्रथमपरिच्छेदः ५०

चतुर्थपत्रम्—गोम्मटसारः जीवकाण्डः—२१५ गाथान्तः १००

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयेतिहासः ५०

(ख) षड्दर्शनसमुच्चयः ५०

सहायकग्रन्थाः

१. भारतीय दर्शन—श्री बलदेव उपाध्याय

२. पॉपूलर एसेज् इन इण्डियन फिलासॉफी—श्री एम० हिरियाना

३. जैनदर्शन—आचार्य महेन्द्रकुमार जैन

४. जैन साहित्य और इतिहास—नाथूराम प्रेमी

प्राचीनव्याकरणम्

प्रथमपत्रम्—महाभाष्यम्—पञ्चमाह्निकादारभ्य द्वितीयाध्यायपर्यन्तम् १००

द्वितीयपत्रम्—महाभाष्यम्—तृतीयचतुर्थाध्यायौ । १००

तृतीयपत्रम्—महाभाष्यम्—पञ्चमषष्ठाध्यायौ । १००

चतुर्थपत्रम्—(क) न्यायसिद्धान्तमुक्तावली—शब्दखण्डमात्रम् ५०

(ख) परमलघुमञ्जूषा ५०

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः । १००

सहायकग्रन्थाः

(१) संस्कृतव्याकरणशास्त्र का इतिहास, श्री युधिष्ठिर मीमांसक

(२) पतञ्जलिमहाभाष्य—समर्थाह्निक, डा० एस० डी० जोशी (प्रस्तावनामात्र)

(३) Systems of Sanskrit Grammar, S. K. Belvalkar

(४) काशिका वृत्तिवैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्योः तुलनात्मकमध्ययनम् डा० महेशदत्त शर्मा

नव्यव्याकरणम्

प्रथमपत्रम्—लघुशब्देन्दुशेखरः, पञ्चसन्ध्यन्तः १००

द्वितीयपत्रम्—लघुशब्देन्दुशेखरः, अजन्तपुलिङ्गादव्ययप्रकरणान्तः १००

तृतीयपत्रम्—महाभाष्यम्—प्रथमाध्याये ७-९ आह्निकानि १००

चतुर्थपत्रम्—परमलघुमञ्जूषा १००

पचमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः

सहायकग्रन्थाः

(१) संस्कृत व्याकरणशास्त्र का इतिहास, श्री युधिष्ठिर मीमांसक

(२) पतञ्जलिमहाभाष्य—समर्थाह्निक, डा० एस० डी० जोशी (प्रस्तावनामात्र)

(३) संस्कृत शास्त्रों का इतिहास (व्याकरणशास्त्र भाग), आचार्य बलदेव उपाध्याय ।

(४) Systems of Sanskrit Grammar, S. K. Belvalkar.

फलितज्यौतिषम्

प्रथमपत्रम्—भारतीयकुण्डलीविज्ञानम्—मीठालाल हिम्मतलाल १००

द्वितीयपत्रम्—सारावली—कल्याणवर्मा, १-४६ अध्यायाः १००

तृतीयपत्रम्—(क) लघुपाराशरी वैशिष्ट्यसहिता ५०

(ख) नरपतिजयचर्यास्वरोदयः-सर्वतोभद्रचक्रपर्यन्तः ५०

चतुर्थपत्रम्—बृहत्संहिता १००

पूर्वार्द्धे—१-१३, २१-२३, ३२-३४ अध्यायाः

उत्तरार्द्धे—५३, ५४, ५६, ६९, ७०, ८६ अध्यायाः

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थाः

(१) भारतीयज्योतिष—शर्मा तथा दीक्षित

(२) भारतीयज्योतिष—डा० नेमिचन्द्र शास्त्री

(३) गणक तरंगिणी—म० म० सुधाकर द्विवेदी

(४) Hindu Omens by Dr. C. D. Bijalwen.

सिद्धान्तज्यौतिषम्

प्रथमपत्रम्—सूर्यसिद्धान्तः चन्द्रग्रहणाधिकारात् समाप्तिपर्यन्तः १००

द्वितीयपत्रम्—सिद्धान्तशिरोमणिःगणिताध्यायः १००

तृतीयपत्रम्—सिद्धान्तशिरोमणिः गोलाध्यायः १००

चतुर्थपत्रम्—(क) प्रतिभाबोधकम् ५०

(ख) दीर्घवृत्तलक्षणम्-पूर्वार्द्धम् ५०

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थाः

(१) भारतीय ज्योतिष—डा० नेमिचन्दशास्त्री

(२) गणकतरङ्गिणी—म० म० सुधाकर द्विवेदी

(३) ज्यौतिष और आधुनिक विचारधारा—डा० वी० वी० रामन्

पुराणेतिहासम्

प्रथमपत्रम्—(क) महाभारतम्-शान्तिपर्वणिमोक्षधर्मप्रकरणम् ५०

(ख) भक्तिरत्नावली ५०

द्वितीयपत्रम्—श्रीमद्भागवतपुराणम्, दशमस्कन्धस्य पूर्वार्द्धम् १००

तृतीयपत्रम्—श्रीमद्भागवतपुराणम् एकादशस्कन्धः १००

(अध्यायाः—१-३१)

चतुर्थपत्रम्—(क) शिवपुराणम् वायवीयसंहितायाः पूर्वार्द्धम् ५०

(ख) मत्स्यपुराणम्—मूर्तिकलासम्बन्धिनोऽध्यायाः ५०

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थाः

(१) पुराणविमर्श—आचार्य बलदेव उपाध्याय

(२) Studies in Epics and Puranas of India—A. D. Pusalkar.

(३) पुराणोत्पत्तिप्रसङ्ग—मधुसूदन झा

साहित्यम्

प्रथमपत्रम्—काव्यप्रकाशः—१-५ उल्लासाः १००

द्वितीयपत्रम्—काव्यप्रकाशः—६-१० उल्लासाः १००

तृतीयपत्रम्—(क) न्यायसिद्धान्तमुक्तावली शब्दखण्डम् ५०

(ख) ध्वन्यालोकः—प्रथमद्वितीयोद्योतौ ५०

चतुर्थपत्रम्—(क) वक्रोक्तिजीवितम्—प्रथमोन्मेषः ५०

(ख) अलंकारसर्वस्वम् समासोक्तिपर्यन्तम् ५०

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

सहायकग्रन्थाः

(१) History of Sanskrit Poetics—P. V. Kane
(२) History of Sanskrit Poetics—S. K. De
(३) Some Concepts of Alankarashastra—V. Raghavan
(४) महिमभट्ट—ब्रजमोहन चतुर्वेदी

पालिः

प्रथमपत्रम्—(क) महापरिनिब्बाणसुत्तम्
दीघनिकाये बम्हजालसुत्त
मज्झिमनिकाये लीवकसुत्त
धम्मपदे धम्मपदट्ठकथा ५०

(ख) अभिधम्मत्थसंगहो नवनीतटीकायुतः ५०

द्वितीयपत्रम्—(क) कच्चायनव्याकरणम् ५०

अथवा

मोग्गलायनव्याकरणम्

(ख) थेरीगाथाः—१-५ गाथाः ५०

तृतीयपत्रम्—(क) विनयपिटके-भिक्खुपातिमोक्खे-निदानवग्ग संघादिसेसवग्ग, निसग्गियपाचित्तियवग्ग, पाचित्तियवग्ग, ५०

(ख) भिक्खुपातिमोक्ख-महावग्ग, वस्सुपनायिका खंधकपरिवुत्तो, चूलवग्गे-पञ्चसतिकसत्तसतिकखंधकानि ५०

चतुर्थपत्रम्—अंगुत्तरनिकाये-एककदुकनिपात १००

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

प्राकृतम्

प्रथमपत्रम्—(क) गोम्मट्टसारे-जीवसमासअधिकारः, नेमिचन्द्रकृतम् (मूलगाथामात्रम्) ५०

अथवा

बृहद्द्रव्यसंग्रहः—गाथामात्रम्, नेमिचन्द्रकृतः

(ख) पवअनसारः—कुन्दकुन्दाचार्यकृतः (गाथामात्रम्) ५०

द्वितीयपत्रम्—(क) सेतुबन्धः...प्रवरसेनकृतः (प्रथमाश्वासः) ५०

(ख) मृच्छकटिकम् शूद्रककृतम् ५०

तृतीयपत्रम्—(क) प्राकृतव्याकरणम् वररुचि कृतम् ७५

अथवा

प्राकृतव्याकरणम् हेमचन्द्रकृतम्

(ख) प्राकृतछन्दाँसि— २५

गाथा, दूहा, छप्पइया, पादाकुलक, रड्डा, दुवई, दीपक, घत्ता, चउपइया, पज्झटिका, अडिल्ला ।

चतुर्थपत्रम्—(क) उत्तराध्ययनसूत्रम्, मूलगाथामात्रम् १-३ अध्ययनानि ५०

(ख) आचारांगसूत्रम्, मूलगाथामात्रम् प्रथमाध्ययनम् ५०

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

भाषाविज्ञानम्

प्रथमपत्रम्—सामान्यभाषाविज्ञानम् १००

(१) भाषायाः प्रकृतिः, संवादव्यवस्था, संवादव्यवस्थायाः सामान्यसिद्धान्तः, विज्ञाने तदुपयोगिता च, भाषाया वर्णने प्रयुक्ता भिन्नाः पद्धतयः ।

(२) सामान्यसंकेतविज्ञानम्—संकेताः, प्रतीकाः, भाषाशास्त्रीयसंकेताः ।

(३) भाषा, राष्ट्रियता च, जातिः, धर्मः, संस्कृतिः ।

(४) वाङ्मीमांसा भाषाविज्ञानं च ।

(५) प्राचीनभारते भाषाशास्त्राध्ययनस्येतिहासः—
पाणिनिः, यास्कः, प्राचीनभारते स्वनविज्ञानम् शाब्दबोधस्य परिचयः ।

(६) पाश्चात्यदेशेषु भाषाशास्त्राध्ययनस्येतिहासः—ग्रीक-देशः, रोम-देशः, मध्यकालिकसिद्धान्ताः—

पुनरुजीवनकालः, तत्परिणामश्च ;
अष्टादशशताब्दीयं भाषाशास्त्रम् ;
एकोनविंशतिशताब्दीयं भाषाशास्त्रम् ;

अधुनातनकाले भाषाविज्ञानम्—सोस्यूर—हेन्रीस्वीट्—त्रुबेट्स्कोय्—प्राहाविचारशैली च ; हुग्रेम्स्लेवस्य ग्लासिमेटिक्स्-ब्लूम्फील्ड्-अमेरिक विचारशैली च । आधुनिकभारतीयविचारशैली ।

(७) वर्णनात्मकं भाषाविज्ञानम्—वर्णनात्मकप्रक्रिया, रचनान्तरणम्, संरचनात्मकम् ।

(८) ऐतिहासिकं भाषाविज्ञानम् ।

(९) तुलनात्मकं भाषाविज्ञानम् ।

(१०) भाषाणां वर्गीकरणम्—भाषापरिवाराः, भारोपीयभाषाः, भारोपीयेतर-भाषाः ; भाषाभूगोलः सर्वेक्षणपद्धतयश्च ।

(११) भाषा शिक्षाज्ञानं च—शिक्षायाः साधनम्, पुरोगामी-परगामी-भाषाः, पाश्चात्यभाषाणामध्ययनम् तासां सांस्कृतिकोपयोगिता च ; बालभाषा द्विभाषिता च ।

(१२) भाषालेखनम्—लेखनव्यवस्थाया इतिहासः तद्व्याख्यानं च, लिपिः, भारते लेखनपद्धतिः ।

(१३) भाषा, समाजश्च ।

सहायकग्रन्थाः

1. Bloomfield, L. : Language. (Bhasha, Hindi Trans. by B.N. Prasad). Cps. 1 to 5.
2. Gleason, H.A. : An Introduction to Descriptive Linguistics. Cps. 1, 5, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 22, 23, 25 to 28.
3. Hockett, C.F. : A Course in Modern Linguistics, Cps. 1, 2, 7, 14, 16, 20, 26, 57, 62 to 64.
4. Potter, S. : Language in the Modern World (A Pelican Book) Cps. 1 to 4, 7, 8, 10 to 12.
5. Robins, R.H. : A Short History of Linguistics.
6. Lemann, W.P. : Historical Linguistics : An Introduction. Cps. 1 to 3 and 9.
7. Sommerfelt, A, : Language, Society and Culture, NTS XVII.
8. Katre, S.M. : Two Lectures on Linguistics. Agra.
9. सक्सेना, बाबूराम सामान्य भाषा विज्ञान
10. तिवारी, भोलानाथ भाषा विज्ञान

11. तिवारी, उदयनारायण   भाषा-शास्त्र की रूप रेखा

12. Lyons, J. : Introduction to Theoretical Linguistics.

द्वितीयपत्रम्—(क) सामान्य-स्वन-विज्ञानम्

(ख) स्वनिम-विज्ञानम्   ५०

भाषाव्यवस्था—स्वनिक-स्वनिमिक-उपव्यवस्था, स्वनिकविश्लेषणप्रकृतिः, तस्या भाषाशास्त्रीया परिच्छेदकता पार्श्विका प्रकृतिश्च ।

वाक्स्वनानामध्ययन उपगमत्रयम्—श्रवणात्मकम्, उच्चारणात्मकम्, भौतिकं च (यन्त्रग्राह्यम्), उपगमत्रयस्य मुख्यत्वम्, आवश्यकता च । अन्तिमावयव-रचनाः ।

स्वनम्—अविच्छिन्नप्रकारस्य खण्डीकरणम्, तत्त्वानि, लक्षणानि च ।

उच्चारणात्मकं स्वनविज्ञानम्—वागवयवाः तेषां आचरणानि, उच्चारणानि, करणानि, स्थानानि, प्रयत्नाश्च ।

वाग्रचनानां वर्गीकरणम् ।

अक्षरम सन्ध्यक्षरम्, सन्ध्यक्षीकरणम्, श्रुतिः ।

स्वराः—संवृत-विवृत—उच्च-नीच—अग्र-पर—मुख-अनुनासिक—वृत्त-अवृत्त—घोष-अघोष—मूद्र्धन्य-दृढ़-शिथिलादयः ।

व्यञ्जनानि—स्पर्शाः, स्पर्शसंघर्षिणः, संघर्षिणः, पार्श्विकाः, कम्पनस्वनाः, अनुनासिका इत्यादयः ।

सहोच्चारणम्—मोचनम्, अवरोध-धारणौ, द्वित्वं, दीर्घाकरणं च ; संवारः ; स्वनगुणात्मकानि अभिलक्षणानि—मात्रा, आघातः, स्वराघातः, तानः, सन्धिः । वाग्रचनानां प्रतीकात्मकप्रदर्शनम्, रचनात्मकं प्रतिलेखनम्, तदुपयोगिता सीमा च । रचनात्मक प्रतिलेखन-वर्णमात्राः । स्वनविज्ञानं स्वनिमविज्ञानम् इति शास्त्रद्वयस्य परस्परभेदाः, अधीतासु भाषासु उदाहरणानि ।

स्वनिकविश्लेषणम्—

परिपूरकवितरणम् आंशिकपूरणम्, स्वतन्त्रपरिवर्तनम् (अथवा मुक्तविभेदः), वैषम्यम् (अथवा व्यतिरेकः) इत्यादीनां प्रयोजनानि ।

रचनानां गुणाः, घटकानां स्वनलक्षणानि, स्वनिमस्य प्रकृतिः, स्वनिमलक्षणम्, स्वनविज्ञानसिद्धान्ताः—स्वनविज्ञानम्, स्वनिमविज्ञाने स्वनिमात्मके स्वनप्रक्रियायां प्रकार्यात्मके स्वनविज्ञाने च पारिभाषिकशब्दानां विवेचनम् ।

स्वनिमिकविश्लेषणस्य उद्देश्यानि—

(१) भाषा व्यवस्था भवति, (२) सर्वे स्वनाः परस्परं भिन्नाः, (३) पिके-महाशयस्य सिद्धान्तचतुष्टयम्—इत्यादीनां परिशीलनम् ।

स्वनिमिकविश्लेषणस्य नियमाः, आधारभूतपरिच्छेदकानि सार्थकलक्षणानि च, सहायक-वितरणम्, व्यतिरेकः, पूरणं, मुक्तविभेदः ।

सहायक-स्वनिकसादृश्यम् लाघवम्, अभिरचनम्, स्वनिमिकविश्लेषणप्रकारः, यन्त्रद्वारा विषयसङ्कलनम्, सूचनकद्वारा विषयसंकलनमार्गः, आसन्नस्वनात्मकप्रतिलेखनम्, समाकलनम्, न्यूनखण्डीकरणस्य उपरि अतिविभेदनस्य चापनयनम् ।

स्वनः, सस्वनः, स्वनिमः—विषयः परिसरश्च महत्तम—वितरणान्तिमावयवाः, स्वतन्त्रोपस्थितिश्च । अल्पतमयुग्मानि, संदिग्धयुग्मानि, सस्वनः (उपस्वनः) स्वतन्त्र आश्रितश्च । स्वनिमविज्ञाने प्रश्नाः—बहुविधपूरणम्, सस्वनानामतिव्याप्तिः, निर्वैषम्यम् आर्कास्वनिमः, एक-स्वनिमः, गुच्छाः, खण्डात्मकाधिखण्डात्मकस्वनिमाः, सन्धिः, दीर्घघटकाः, स्वनिमिक-पद्धतिः तत्प्रदर्शनं च, कस्याश्चिद् भाषायाः स्वनिमलेखनम् ।

सूचना—स्वनिमविश्लेषणस्य प्रायोगिककार्यं तदीयोऽभ्यासश्चापेक्ष्यते ।

सहायकग्रन्थाः

(1) Bloch and Trager : Outline of Linguistic Analysis.

(2) Pike : Phonetics.

(3) Jone : Outlines of English Phonetics.

(4) Heffner : Genera! Phonetics.

(5) Hockett ; A Mannual Phonology.

(6) Martinet : Phonology of Functional Phonetics.

तृतीयपत्रम्—(क) पदविज्ञानम् ५०

(ख) वाक्यविज्ञानम् ५०

(क) भाषया विधानम्—उपव्यवस्थात्रयम्—(१) स्वनिक—(२) व्याकरणविषयक—(३) रूपस्वनिमिकलेखनम् । परिधीय-उपस्थिति-द्वयम्—(१) स्वनिकः (२) अर्थात्मकश्च । व्याकरणे पुनः उपव्यवस्थाद्वयविभागः—

(१) रूपक्रिया (२) वाक्य-विज्ञानम्, अस्य विभागद्वयस्य प्राबल्यमुपयोगिता च ।

(ख) रूपप्रक्रियायाः सामान्यप्रकृतिः, स्वनिमिकविश्लेषणेन सह तुलना, उभयोः सादृश्यमसादृश्यं च ।

(ग) एकाङ्कान्तिमावयवाः—अधोनिर्दिष्टानां पारिभाषिक-शब्दानां लक्ष-

णानि। रूपम्, उपरूपम्, आर्करूपिमः, स्वनः, सस्वनः, स्वनिम इत्येतैः सह आनुरूप्यम्।

(घ) रूपिमाणाम् अभिनिर्धारणम्—उपरूप-वियोजन-पद्धतयः, रूपिमेषु उपरूपविधानम्, उपरूपाणां आश्रितत्वम्।

(१) रूपात्मक-स्वनात्मक-सोपाधिकत्वम् (२) एकपक्षता अन्योन्यता च (३) पुरोगामी परगामी च, नीडामहाशयस्य तत्त्वानि, हरिसाचार्यस्य संख्याशास्त्रीय-पद्धतिः, ग्रीनबर्गमहाशयस्य वर्गपद्धतिः (प्रायोगिकं कार्यं विधेयम्)

(ङ) शब्दानां विरचनम्—

(१) प्रक्रमाः—प्रत्यययोजनम्, अभ्यासः, आभ्यन्तरपरिवर्तनम्, आसत्तिः, शून्यपरिवर्तनम्।

(२) उपरूपजातयः—सामान्यशून्यः, रिक्तरूपम्, संयुक्तरूपम्, परिवर्तनशीलरूपम्, व्यावर्तकरूपम्, सन्तापी, अंशपाती, अभ्यावर्तकम्, अन्तःपाशनम्, अविच्छिन्नम्, विच्छिन्नम्, योगजम्, आदेशः, ऊनरूपम्, आदर्शः, परिवर्तः, संकोचः।

(३) उपरि-निर्दिष्टयोरुभयोः संवादः।

(४) शब्दगतरचना, सन्निहित-घटकविश्लेषणम्, प्रसारणपद्धतिः, स्थानीय-विश्लेषणम्, व्याकरणगतसंरचना।

(च) रूपस्वनिमविज्ञानम्—लक्षणम्, रूपस्वनिमः, केचन सामान्यरूपस्वनिमीयप्रक्रमाः, स्वाश्रितपरिवर्तनम्, नियमितपरिवर्तनम्; आभ्यन्तर-सन्धिः, बाह्यसन्धिश्च; कस्यांचिद् भाषायां "स्वनिमविज्ञानम्, रूपप्रक्रिया" इति शास्त्राणां परस्परसंबन्धः, कथनपद्धतयः।

(छ) रूपिमवितरणम्, रूपिमिकवर्गाः—व्युत्पत्तिः (व्युत्पादकः), रूपसिद्धिः (विभक्ति-आत्मकः), रूपिमरूपिमवर्गाणां सूचीकरणम्।

(ज) व्याकरणस्य कथनम्—प्रकरणं प्रक्रमश्च, प्रकरणं विन्यासश्च, शब्दः, रूपावली (निदर्शनार्थप्रदर्शितविभक्तिः) च।

(झ) वाक्यविचारः—वाक्यविन्यासप्रकृतिः, रूपप्रक्रिया वाक्यविन्यास इति भेदद्वयम्, विश्लेषणात्मकाः संश्लेषणात्मकाश्च भाषाः। रूपस्वनिमिका वाक्यात्मिका मिश्रिता च। आधारभूतैकात्मिकान्तिमावयवाः, रूपिमः-शब्दिमः, शब्दः, समासः, सिद्धप्रयोगाः, प्रक्रियाः, सन्निहितावयव-विश्लेषणम्, प्रसारणं प्रतिनिधानं च; वाक्यात्मकरचना, बहिःकेन्द्रिक—

अन्तःकेन्द्रिक—वाक्यात्मक-संयोजनानि, व्याकरणगतसंवर्गाः, रूपवर्गाः, शब्दभेदाः, वाक्यप्रकाराः, वाक्यांशः ।

(ञ) भाषाद्वयस्य भाषात्रयस्य वा शब्दरूपात्मक-व्यवस्थायाः संक्षिप्तं विवरणम् ।

सहायकग्रन्थाः

1. Nida : Morphology.
2. Bloch and Trager : Outline of Linguistic analysis.
3. Hockett : A Course in Modern Linguistics, Chapters 14-37.
4. Chomsky : Syntactic Structures.
5. A.A. Hill : Introduction to Linguistic Structures.
6. Lyons, J : Introduction to theoretical Linguistics.
7. Joos, Martin : Reading in Linguistics (New York)

चतुर्थपत्रम्—ऐतिहासिकभाषाविज्ञानम् १००

(१) एकोनविंशतितमशताब्दे विंशतितमशताब्दे च ऐतिहासिकभाषाविज्ञानस्य संक्षिप्तं निरीक्षणम् ।

ऐतिहासिकभाषाविज्ञानविषये वर्णनात्मकभाषाविज्ञानस्य उद्गमः, ऐतिहासिकाध्ययने तत्संपर्कश्च, कालक्रमिकस्वनप्रक्रिया ।

तुलनात्मके पुनर्निर्माणे आभ्यन्तरपुनर्निर्माणे च पद्धतीनां प्रतिपादनम् । पोलशूहार्दत-सोस्यूर-मैथ्ये-आचार्याणां मतानि ।

(२) ऐतिहासिक-भाषा-विज्ञानस्य मूलभूतानि तत्त्वानि, स्वन-परिवर्तन-प्रकारः, तन्नियमितता च, भाषिकबन्धुताविचारः । आदिभाषा, पुनर्निर्माणीकरणोपयोगिता च । उपसमूहीकरणविचारः, भाषिकभेदीकरणसिद्धान्तश्च ।

(३) भाषावर्गीकरणस्याधारः —वंशानुक्रमः, क्षेत्रियः, शब्द-रूपात्मकम्, भाषा-कालक्रम-विवरणम् ।

(४) भाषा-भूगोलः, ऐतिहासिकाध्ययने तद्विवक्षा च, भाषाकालक्रम-विवरणम् ।

(५) भाषिकपरिवर्तनम्—परिवर्तनकारणानि, परिवर्तन-प्रक्रमाः, स्वनिक-परिवृत्तिः तत्प्रकृतिश्च, सादृश्य-मूलकसृष्टिः, तत्प्रभेदाश्च, स्वीकरणानि, परिवर्तन-परिणामाः, भाषिकपरिवर्तनस्य वर्गीकरणम् ।

(६) भाषा-प्रागितिहासः, तुलनात्मकं पुनर्निर्माणीकरणम्, आभ्यन्तरं पुनर्निर्माणं च, भाषाविषयक-प्रत्नविद्या, विपर्यस्तं पुनर्निमाणम्, (प्रायोगिकं कार्यम् विधेयम्)

(७) भाषा-परिवाराः, भारते भाषापरिवारेतिहासश्च ।

(८) भारतं हि भाषाणां क्षेत्रम् ।

सहायकग्रन्थाः

1. Hockett : A Course of Modern Linguistics. Cps. 41 to 60 and 64.

2. Bloomfield : Language. Chapters 17—28,

3. Hoenigswald : Language Change and Linguistic Reconstruction.

4. Greenberg, J.H., : Essay in Linguistics.

5. Lehmann, W.P. : Historical Linguistics—An introduction.

6. Ghatage, A.M. : Historical Linguistics and Indo-Aryan languages.

7. Taraporewala, E.J.S. : Elements of the Science of Language.

8. Bhat, D.N.S. : Sound change, 1972, Poona.

9. Kiparsky, Paul : Linguistic Universals and Linguistic change

पञ्चमपत्रम्—स्वशास्त्रीयेतिहासः १००

भाषेतिहासः—(क) भारतीयार्यभाषाणामितिहासः

अथवा

(ख) तुलनात्मक—द्रविड़भाषाणामितिहासः

सूचना—यथा विषयं केऽपि ग्रन्था: सहायकग्रन्थरूपेण स्वीकरणीयाः ।

आचार्य परीक्षा

द्वितीय वर्षः

शुक्लयजुर्वेदः

प्रथम पत्रम्—(क) शुक्लयजुर्वेदसंहिता महीधरभाष्यसहिता १२-१५ अध्यायाः ६०

(ख) पदपाठः अष्टविकृतयश्च एकत्रिंशद्-अध्याये ४०

द्वितीयपत्रम्—जैमिनीयन्यायमाला—१-३ अध्यायाः १००

तृतीयपत्रम्—(क) शुक्लयजुर्वेदसंहिता महीधरभाष्यसहिता ३५-४० अध्यायाः ६०

(ख) ऋग्वेदभाष्यभूमिका (सायणाचार्यस्य) ४०

चतुर्थपत्रम्—श्रौतयागविमर्शः (स्वशाखीय श्रौतस्मार्तयागः-प्रायोगिकः)

सहायकग्रन्थाः

श्रौतकर्मणि ६०

(१) यज्ञतत्त्वप्रकाशः (म० म० स्व० चिन्नस्वामी शास्त्री)

(२) कात्यायन श्रौतसूत्रभूमिका (म० म० श्रीविद्याधरगौड़) ४०

स्मार्त्ते

शुक्लयजुःशाखीय कर्मकाण्डप्रदीपः (अन्नाशास्त्रीवारे)

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०

(ख) वाक् परीक्षा ५०

धर्मशास्त्रम्

प्रथमपत्रम्—(क) निर्णयसिन्धुः तृतीयपरिच्छेदः ५०

(ख) कालसारः अशौचप्रकरणान्तः

अथवा

समयमयूखः नीलकण्ठकृतः ५०

द्वितीयपत्रम्—कालमाधवः १००

तृतीयपत्रम्—(क) व्यवहारमयूखः ५०

(ख) मीमांसान्यायप्रकाशः ५०
(स्थानक्रमनिरूपणात्समाप्तिपर्यन्तः)

चतुर्थपत्रम्—(क) तत्तद्दायभागानां तुलनात्मकमध्ययनम् (याज्ञवल्क्य-जीमूत-वाहन-वीरमित्रोदयोद्धृतानाम्) ५०

(ख) हिन्दूसंस्काराः, भारतीयसंविधानम् ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) हिन्दू संस्कार—राजबली पाण्डेय ।
(२) भारतीय संविधान—एम. वी. पालथी ।
(३) भारतीय संविधान—विष्णु भगवान ।
(४) भारतीय संविधान एवं नागरिक जीवन—राजनारायण गुप्त ।
(5) Indian Constitution—G. N. Joshi.

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०

(ख) वाक्परीक्षा ५०

सर्वदर्शनम्

प्रथमपत्रम्—प्रमाणवार्तिकम् (प्रमाणपरिच्छेदः) १००

द्वितीयपत्रम्—श्लोकवार्तिकम् शून्यवादखण्डनान्तम् १००

तृतीयपत्रम्—(क) ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम्, द्वितीयोऽध्यायः ५०

(ख) स्याद्वादमञ्जरी ५०

चतुर्थपत्रम्—(क) भारतीयदर्शनानां तुलनात्मकमध्ययनम् ५०

(ख) पाश्चात्यनीतिशास्त्रस्य प्रमुखाः सम्प्रदायाः ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) चटर्जी रावधीरेन्द्र मोहनदास—कन्ट्रेम्प्रेरी ट्रेन्ड्स इन दी फिलासाफी ।
(२) सा. डी. वाइ.—फाइव प्वाइन्टस ऑफ एथिकल थियोरी ।
(३) भारतीयदर्शन—चटर्जी एवं दत्त

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०

(ख) वाक्परीक्षा ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) समकालीन भारतीय दर्शनतिलक—अरविन्द कृष्णचन्द्र भट्टाचार्य ।

(२) समकालीन भारतीय दर्शन की समस्याएँ, अ० भा० दर्शन परिषद्, जयपुर ।

(३) कन्ट्रेम्प्रेरी इण्डियन फिलासाफी—डॉ० आर० एस० श्रीवास्तव ।

पौरोहित्यम्

प्रथमपत्रम्—दानमयूखः	१००
द्वितीयपत्रम्—व्रतोद्यापनकौमुदी	१००
तृतीयपत्रम्—कर्मकाण्डप्रदीपः	१००
चतुर्थपत्रम्—(क) अग्न्याधानपद्धतिः	५०
(ख) आध्वर्यवपद्धतिः	५०
पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः	५०
(ख) वाक्परीक्षा	५०

निबन्धस्य कृते सहायका ग्रन्थाः

(१) म० म० नित्यानन्दपर्वतीयमहोदयानां परिशिष्टग्रन्थाः ।

(२) म० म० श्री गिरिधरशर्मचतुर्वेदिमहोदयानां वैदिकसाहित्यस्येतिहासः ।

(३) श्री मधुसूदनचक्रवर्तिओझामहोदयानां यज्ञमधुसूदनादिग्रन्थाः ।

साङ्ख्ययोगम्

प्रथमपत्रम्—पातञ्जलयोगदर्शनम् तत्त्ववैशारदीसहितम् ।	१००
द्वितीयपत्रम्—साङ्ख्यप्रवचनभाष्यम्, १-६ अध्यायाः ।	१००
तृतीयपत्रम्—(क) साङ्ख्यतत्त्वप्रदीपः	३५
(ख) योगसारसंग्रहः	३५
(ग) श्रीमद्भगवद्गीता मधुसूदनी-टीकोपेता— ३-६ अध्यायाः	३०
चतुर्थपत्रम्—(क) विज्ञानामृतभाष्यम् सम्पूर्णम्	५०
(ख) सांख्यदर्शनस्यान्यभारतीयदर्शनैः सह तुलनात्मकमध्ययनम्	५०

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः	५०
(ख) वाक्परीक्षा	५०

मीमांसा

प्रथमपत्रम्—शास्त्रदीपिका ६-७ अध्यायौ	१००
द्वितीयपत्रम्—शाबरभाष्यम् १-३ अध्यायाः	१००
तृतीयपत्रम्—(क) न्यायरत्नमाला नित्यकाम्यविवेकान्ता	५०
(ख) प्रकरणपञ्चिका, प्रमाणपरायणान्ता	५०
चतुर्थपत्रम्—(क) भाट्टरहस्यम् प्रथमकारकान्तम्	३५
(ख) तौतातिकमततिलकः प्रथमाध्यायः	३५
(ग) भाट्टदीपिका प्रथमोऽध्यायः	३०
पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः	५०
(ख) वाक्परीक्षा	५०

अद्वैतवेदान्तः

प्रथमपत्रम्—चित्सुखी, प्रथमपरिच्छेदस्यावशिष्टांशम्	१००
द्वितीयपत्रम्—पञ्चपादिकाविवरणम् प्रथमवर्णकद्वयम्	१००
तृतीयपत्रम्—अद्वैतसिद्धिः सिद्धान्तदृष्टि-सृष्ट्युपपत्तिनिरूपणान्ताः	१००
चतुर्थपत्रम्—(क) सिद्धान्तलेशः द्वितीयतृतीयचतुर्थपरिच्छेदाः	५०
(ख) विवरणप्रमेयसंग्रहः	५०
पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः	५०
(ख) वाक्परीक्षा	५०

प्राचीनन्यायवैशेषिकम्

प्रथमपत्रम्—आत्मतत्त्वविवेकः क्षणभङ्गात्परमवशिष्टः	१००
द्वितीयपत्रम्—(क) किरणावलिः गुणनिरूपणम्	५०
(ख) न्यायकन्दली गुणनिरूपणम्	५०
तृतीयपत्रम्—(क) न्यायवार्त्तिकतात्पर्यम् प्रथमाध्यायस्य द्वितीयाह्निकम्	५०
(ख) न्यायकुसुमाञ्जलिः द्वितीयस्तवकं गद्यमात्रम्	५०

चतुर्थपत्रम्—(क) न्यायसार: भूषणसहित: वृत्त्यनुपपत्तिनिराकरणान्त: ५०
(ख) प्रमेयविषये नव्यप्राचीनन्याययोर्जैनबौद्धन्याययोश्च तुलनात्मकमध्ययनम् ५०

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्ध: ५०
(ख) वाक्परीक्षा ५०

सहायकग्रन्थौ

(१) भारतीय दर्शनशास्त्र (न्याय-वैशेषिक)—धर्मेन्द्रनाथ शास्त्री ।
(२) भारतीय दर्शन—ग्राचार्य बलदेव उपाध्याय: ।

नव्यन्याय:

प्रथमपत्रम्—ग्रवयवगादाधरी—प्रतिज्ञालक्षणान्ता १००
द्वितीयपत्रम्—प्रामाण्यवाद: प्रथमाविप्रतिपत्तिपर्यन्त: १००
तृतीयपत्रम्—(क) शक्तिवाद: पुष्पवन्नपदशक्तिनिरूपणान्तो भाग: ५०
(ख) व्युत्पत्तिवाद: प्रथमाकारकान्त: ५०
चतुर्थपत्रम्—(क) गादाधरी-ग्रनुमितिप्रकरणम् प्रत्यक्षविषययो: कार्यकारणभावनिरूपणान्तो भाग: ५०
(ख) तुलनात्मकमध्ययनम्—(प्रमाणविषये नव्यप्राचीनन्याययो: जैनबौद्धन्याययोश्च) ५०
पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्ध: ५०
(ख) वाक्परीक्षा ५०

जैनदर्शनम्

प्रथमपत्रम्—(क) ग्रष्टसाहस्री १७७ पृष्ठान्ता ६०
(ख) सत्यशासनपरीक्षा—विद्यानन्दिकृता ४०
द्वितीयपत्रम्—(क) पञ्चास्तिकाय: (मूलगाथा:) ४०
(ख) प्रमेयकमलमार्तण्ड: तृतीयपरिच्छेद: ६०
तृतीयपत्रम्—(क) तत्त्वार्थश्लोकवार्तिकम् प्रथमोऽध्याय: ३०
(ख) ग्रष्टसाहस्री ग्रवशिष्टोभाग: ३५
(ग) पुरुषार्थसिध्युपाय: (चन्द्राचार्यकृत:) ३५

चतुर्थपत्रम्—(क) समयसारः संवरपदार्थपर्यन्तः ५०
(ख) प्रवचनसारः चरित्राधिकारः ५०

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०
(ख) वाक्परीक्षा

सहायकग्रन्थौ

(१) जैनदर्शन—आचार्य महेन्द्रकुमार जैन
(२) जैनदर्शने आत्मद्रव्यविवेचनम्—डा० मुक्ताप्रसाद पटैरिया।

प्राचीनव्याकरणम्

प्रथमपत्रम्—महाभाष्यम्-सप्तमाष्टमाध्यायौ १००
द्वितीयपत्रम्—वाक्यपदीयम्-प्रथमद्वितीयकाण्डौ १००
तृतीयपत्रम्—निरुक्तम् ३, ४, ६ अध्यायाः १००
चतुर्थपत्रम्—(क) शब्दशक्तिप्रकाशिका नामकरणान्ता ३०
(ख) शब्दकौस्तुभः पस्पशाह्निकपर्यन्तः ३०
(ग) तुलनात्मकमध्ययनम्—वैदिकपालिप्राकृतापभ्रंशावेस्ता-व्याकरणानां सामान्यपरिचयः ४०
पंचमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०
(ख) वाक्परीक्षा ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) सिस्टम्स ऑफ संस्कृत ग्रामर—एस० के० बेलवलकर।
(२) संस्कृत व्याकरण शास्त्र का इतिहास, भाग १-२—पं० युधिष्ठिर मीमांसक।
(३) संस्कृत व्याकरण दर्शन—डा० रामसुरेश त्रिपाठी।

नव्यव्याकरणम्

प्रथमपत्रम्—लघुशब्देन्दुशेखरः
स्त्रीप्रत्ययकारकाव्ययीभावान्तः १००
द्वितीयपत्रम्—परिभाषेन्दुशेखरः प्रथमद्वितीयतन्त्रे १००
तृतीयपत्रम्—(क) वाक्यपदीयम् ब्रह्मकाण्डम् ५०

(ख) व्युत्पत्तिवादः प्रथमाकारकान्तः ५०

चतुर्थपत्रम्—(क) परिभाषेन्दुशेखरः ५०
तृतीयतन्त्रम्

(ख) वैदिकपालिप्राकृतापभ्रंश व्याकरणानां ५०
तुलनात्मकमध्ययनम्

सहायकग्रन्थाः

(१) सिस्टम्स ऑफ संस्कृत ग्रामर—एस० के० बेलवल्कर

(२) संस्कृत व्याकरण शास्त्र का इतिहास, भाग १-२
पं० श्री युधिष्ठिर मीमांसक

(३) संस्कृत व्याकरण दर्शन—डा० राम सुरेश त्रिपाठी।

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०

(ख) वाक्परीक्षा ५०

फलितज्यौतिषम्

प्रथमपत्रम्—सूर्यसिद्धान्तः (साधारणोपपत्तिसहितम्) १००

द्वितीयपत्रम्—जातकपारिजातः राजयोगाध्यायपर्यन्तः १००

तृतीयपत्रम्—(क) भावकुतूहलम् जीनाझाविरचितम् ५०

(ख) पञ्चस्वराः ५०

चतुर्थपत्रम्—(क) बृहद्वास्तुमाला ५०

(ख) स्वशास्त्रीयं तुलनात्मकमध्ययनम् ५०

सहायकग्रन्थाः ('ख' भागस्य कृते)

(१) ज्योतिष और आधुनिक विचारधारा—वी० व्ही० रामन्
(२) सौर परिवार—डा० गोरखप्रसाद।

(३) ग्रह नक्षत्र—डा० सम्पूर्णानन्द।

(४) भारतीय ज्यौतिष—शंकर बालकृष्ण दीक्षित।

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ४०

(ख) वाक्परीक्षा ४०

ये सहायकग्रन्थाश्चतुर्थपत्रे निर्दिष्टास्तेऽत्रापि स्वीकरणीयाः।

सिद्धान्तज्यौतिषम्

प्रथमपत्रम्—सिद्धान्ततत्त्वविवेकः बिम्बाधिकारादिः चन्द्रगहणान्तः १००

द्वितीयपत्रम्—आर्यभटीयम् १००

तृतीयपत्रम्—ग्रहलाघवकरणम् त्रिप्रश्नाधिकारान्तम् (सोपपत्तिकम्) १००

चतुर्थपत्रम्—(क) वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतिः ५०
म० म० सुधाकर द्विवेदी
(ख) स्वशास्त्रीयं तुलनात्मकमध्ययनम् ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) सौर परिवार—डा० गोरखप्रसाद
(२) ग्रहनक्षत्र—डा० सम्पूर्णानन्द
(३) नीहारिकाएँ—डा० गोरखप्रसाद

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०
(ख) वाक्परीक्षा ५०

पुराणेतिहासम्

प्रथमपत्रम्—(क) श्रीमद्भागवतपुराणम् द्वादशस्कन्धः ५०
(ख) सनत्सुजातीयम् शांकरभाष्यसहितम् ५०

द्वितीयपत्रम्—(क) शाण्डिल्यभक्तिसूत्रम् नारायणतीर्थविरचितम् ५०
(ख) देवीभागवतम् तृतीयस्कन्धे १—१० अध्यायाः ५०

तृतीयपत्रम्—योगवासिष्ठम् स्थितिप्रकरणम् १००

चतुर्थपत्रम्—(क) महाभारतशान्तिपर्वणि राजधर्मप्रकरणम् ३५
(ख) प्राचीनभारतीयेतिहासः (पञ्चमख्रिष्टाब्दात् द्वादशशतकपर्यन्तः) ३५
(ग) उत्कीर्णलेखाञ्जलिः ३०

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०
(ख) वाक्परीक्षा ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) Studies in Epics and Puranas of India—
A. D. Pusalkar
(२) पुराण विमर्श—बलदेव उपाध्यायः ।
(३) अष्टादश पुराण परिचय—कृष्णमणि त्रिपाठी ।
(४) Ancient Indian Historical Tradition—Pargiter

साहित्यम्

प्रथमपत्रम्—व्यक्तिविवेकः प्रथमविमर्शः १००

द्वितीयपत्रम्—रसगंगाधरः आदितो ध्वनिनिरूपणान्तः १००

तृतीयपत्रम्—अधोलिखितेषु कस्यापि कवेर्विस्तृतमध्ययनम्—
भासः, कालिदासः, बाणभट्टः, भवभूतिः श्रीहर्षः ।

चतुर्थपत्रम्—(क) भरतनाट्यशास्त्रम् १-२, ६ अध्यायाः अभिनवभारतीयुतम् ५०
(ख) पौरस्त्यपाश्चात्यकाव्यशास्त्रयोः प्रमुखसिद्धान्तानां तुलनात्मकमध्ययनम् ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) रससिद्धान्त—डा० नगेन्द्र, अनुवादकः—अमीरचन्द्र शास्त्री
(२) पाश्चात्य समीक्षाशास्त्र—डा० नगेन्द्र
(३) Comparative Aesthetics—K. C. Pandey.

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०
(ख) वाक्परीक्षा ५०

पालिः

प्रथमपत्रम्—(क) सामान्यभाषाविज्ञानम्— ५०
शास्त्रीयपरीक्षातृतीयवर्षस्य अनिवार्यविषयस्य चतुर्थपत्रे ये सहायकग्रन्था निर्दिष्टास्तेऽत्रापि स्वीकरणीयाः ।
(ख) खुद्दकनिकाये—एकक-दुक-तिक-निपाताः ५०

द्वितीयपत्रम्—(क) विसुद्धिमग्गो-शीलकर्मस्थानग्रहणसमाधिनिर्देशाः ५०

(ख) विसुद्धिमग्गो—६-१० निर्देशाः ५०

तृतायपत्रम्—(क) मज्झिमनिकाये-उपालिसुत्त, कुर्वत्तिकसुत्त, अभयराज कुमारसुत्त, चनालुक्यसुत्त, महामालुक्यसुत्त ४०

(ख) दीघनिकाये-सामञ्ञफलसुत्त, महालिसुत्त, जालियसुत्त ३०

(ग) दीघनिकाये-पट्टावदानसुत्त, महानिदानसुत्त, महासति-पट्टानसुत्त, पायासिराञ्ञसुत्त । ३०

चतुर्थपत्रम्—(क) सुत्तनिपाते १-३ निपाताः ३५

(ख) वुत्तोदयः संघरक्खितकृत—इन्द्रवजिरा, उपेन्द्रवजिरा, वसन्ततिलका, सद्दूलविक्कीडित, मन्दाक्रान्ता, दुत्तेविलम्बित—लक्षणोदाहरणसहिताः । ३५

(ग) पालिभाषाविषयकं तुलनात्मकध्ययनम् ३०

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०

(ख) वाक्परीक्षा ५०

सहायक ग्रन्थाः

(१) पालिसाहित्य का इतिहास—डा० भरतसिंह उपाध्याय
(२) अभिधर्म फिलासफी—भिक्षु जगदीश कश्यप
(३) पालिव्याकरण ,,
(४) हिस्ट्री ऑफ पालि लिट्रेचर ,,
(५) हिस्ड्री ऑफ इण्डियन लिट्रेचर, भाग २—विन्टरनित्स
(६) पालि लिट्रेचर एण्ड स्पीच—गाइगर
(७) दी बुद्धिस्ट इंडिया—रतिलाल मेहता

प्राकृतम्

प्रथमपत्रम्—समयसारः (कुन्दकुन्दाचार्यकृतः) १००

द्वितीयपत्रम्—(क) गउडवहो-वाक्पतिकृतम् कविप्रशंसापर्यन्तम् ४०

(ख) कुवलयमाला-उद्योतनकृता (आदितः २५ पृष्ठपर्यन्ता), सिंघी जैन ग्रन्थमाला प्रकाशन, कलकत्ता । ३०

(ग) नाया धम्मकहाओ (चतुर्थाध्ययनम्) ३भ

तृतीयपत्रम्—(क) मयणपराजयचरिउ हरिदेवकृतम् ५०

अथवा

सन्देशरासकः

(ख) पञ्चास्तिकायः (कुन्दकुन्दाचार्यकृतः) नवपदार्थाधिकारात् समाप्तिपर्यन्तः (मूलगाथामात्रम्) ५०

चतुर्थपत्रम्—(क) सुत्तनिपाते उरगवग्गं ५०

(ख) आवश्यकसूत्रे तृतीयमध्ययनम् ५०

पञ्चमपत्रम्—(क) स्वशास्त्रीयो निबन्धः ५०

(ख) वाक्परीक्षा ५०

सहायकग्रन्थाः

(१) प्राकृत साहित्य का इतिहास—डा० जगदीशचन्द्र जैन

(२) अभिनव प्राकृत व्याकरण—डा० नेमिचन्द्र शास्त्री

(३) प्राकृत भाषा और साहित्य का आलोचनात्मक इतिहास—डा० नेमिचन्द्र शास्त्री

भाषाविज्ञानम्

प्रथमपत्रम्—भाषाशिक्षणपद्धतयः १००

(१) भाषाया अध्ययनाध्यापनसिद्धान्तपरिचयः।

(२) भाषाध्ययनप्रयोजनानि—धार्मिक-राजकीय-सांस्कृतिक-प्रतिष्ठाभूतानि; अनूत्तरवर्गीयः सम्बन्धः।

(३) विभिन्नपद्धतीनां भेदास्तासामवधयश्च।

(४) आकृतयः (aspects)।

(५) भाषाशिक्षणं भाषाविज्ञानं च, व्यतिरेकिविश्लेषणम्, भाषानैपुण्यम्, आकाराभ्यासः (Pattern Practice), अत्यध्ययनम्, मातृभाषाध्ययनम्, भाषापरीक्षणम्।

(६) प्रत्यक्षकथनम्, सङ्केतिसहायता, मानवचित्राणि, चलचित्राणि, प्रायोगिकव्यवहाराः, श्रवणम्, पुनरावृत्तिः।

(७) प्राचीनभारते भाषाध्ययनपद्धतयः।

सहायकग्रन्थाः

1. Lado, R. : Language Teaching—A Scientific Approach.

2. Lado, R : Linguistics Across Culture...Language Testing.
3. Halliday, M.A.K. and Others :
   The Linguistic Sciences and language Teaching, London.
4. Bloomfield, L : Outline Guide for the Practical Study of Foreign Languages.
5. Nida : Learning a Foreign Language.
6. Mackey, W.F : Language Teaching-Teaching Analysis.
7. Chandrasekhar, A : A New Approach to Language Teaching.
8. Sapir, E : Language.
9. Hall Robert : Introductory Linguistics.

द्वितीयपत्रम्—भारोपीयभाषाविज्ञानम् (प्राचीनभारोपीयभाषाविज्ञानम्)

(१) प्राचीन-भारोपीय-भाषा, तस्याः विशेषलक्षणानि च ।
(२) प्रधान-भारोपीय-भाषाणां संस्कृत-ग्रीक-लातिन-गोथिक-अवेस्ता-प्राचीन-पारसीकाणां च स्वनप्रक्रियात्मक-व्यवस्था ।
(३) भारोपीय-स्वनिमिकव्यवस्थायाः पुनर्निर्माणम् ।
(४) भारोपीय-स्वनप्रक्रियाया ऐतिहासिकस्वनाध्ययनम् ।
(५) रूपस्वनिमिकपरिवर्तनम् तस्य Laryngeal सिद्धान्तेन सह सम्बद्धः ।
(६) भारोपीयरूपप्रक्रियायाः पुनर्निर्माणम् ।
(७) भारोपीयशब्दसमूहाध्ययनम्, भाषाविषयक-प्रत्नविद्या च ।
(८) भारोपीय-स्वन-प्रक्रियायां रूपप्रक्रियायां च प्रश्नाः ।

पाठ्यग्रन्थाः

1. Lehmann—Proto-Indo-European Phonology
2. A.A. Macdonell—A Vedic Reader for Students (Oxford) the following suktas.

   Agni I I
   Indra ii 12
   Rudra ii 33

3. I.J.S. Taraporewala—Selections from Avesta & Old Persian (Calcutta University), First 2 pieces only
4. Sukumar Sen—Old Persian Inscriptions of the Achaemenian Emperors (Calcutta University) Behistan, column 1 and Nakash-i-Rustam Inscriptions.
5. C. Phar—Hameric Greek.

सहायकग्रन्थाः

6.	W.D. Whitney	Sanskrit Grammar
7.	A.A. Macdonell	A Vedic Grammar for Students
8.	T. Burrow	The Sanskrit Language
9.	C.D. Buck	Comparative Grammar of Latin & Greek.
10.	R.G. Kant	Old Persian
11.	A.V.W. Jackson	Avesta Grammar
12.	J. Wright	Greek Language
13.	K.L. Pike	Phonetics.

तृतीयपत्रम्—सर्वेक्षणपद्धतय भाषाभूगोलश्च ८०

(१) क्षेत्राध्ययनविधितन्त्रम्, प्रश्नावलीप्रकारः, स्थानवरणं, प्रश्नावली-प्रयोजनप्रकाराः, अभिलेखन-विधयः समस्याश्च ; मानचित्रणलक्षणानि।

(२) अज्ञातभाषाया विश्लेषणपद्धतिः—
सूचकेन सह कर्मकरणम्,
विषयस्य निष्कर्षः, अभिलेखनं च,
परिणामविश्लेषणम्, अज्ञातभाषायाः स्वनप्रक्रिया रूपप्रक्रिया च, प्रायोगिकपद्धतयः।

(३) भाषाभूगोलस्य प्रकृतिः—स्वनप्रक्रियायां शब्दसमूहे वाक्यप्रक्रियायां च भाषाया भौगोलिकपरिवर्तनानि।

(४) भाषाभूगोलाध्ययनस्य ऐतिहासिकं पर्यवलोकनम्—शर्मण्य-फ्रॅच-इटालिनवाङ्ग्ल-आङ्गल-आदिदेशस्य भाषाः, मानवचित्रावलीनाम् उद्भवः।

(५) भारते भाषिकपर्यवलोकनम्, भारतीयभाषोपभाषाध्ययनम्, भारत-भाषोपभाषाणां पर्यवलोकनम्।

(६) भाषोपभाषाध्ययनविषये प्रयुक्ता भिन्नाः प्रविधयः।

(७) एककालिकभाषिकविज्ञानम्, पारस्परिकबोधगम्यता, व्यक्तिभाषा, उपभाषा भाषा च ; समानक्रोडः, सर्वसमावेशीयाभिरचना, उपभाषाणां प्रकाराः—भाषिकाऽऽदानानि।

(८) शब्दः भौगोलिकः, शब्दानां लोपः शब्दानां प्रसारणम्, शब्दानां प्रतिस्थापनम्, स्थलनामाध्ययनम्।

(९) उपभाषाणां समभाषांशसीमारेखाणाम् उपभाषासीमानां च अध्ययनम्—एमिक-उपगमः, स्वननियमाः, उपभाषाणामध्ययने तद्विवक्षा च । उपभाषाणामध्ययन ऐतिहासिकसांस्कृतिकप्रभावाः ।

(१०) भाषाभूगोलविषये प्रश्नाः—अतिशोधितरूपाणि, अवशेषक्षेत्राणि, भाषाद्वीपानि, क्षेत्रीयादर्शाः, भाषाविकासविषये नागमहाशयस्य सिद्धान्ताः ।

(११) सामान्यभाषाविज्ञानस्य सांस्कृतिकेतिहासस्य च भाषाभूगोलेन सह सम्बन्धविचारः ।

सहायकग्रन्थाः

1. Nida : Morphology, pp. 175-261
2. Bloomfield : Outline Guide for the Practical Study of Foreign Languages.
3. Hockett : A Course in Modern Linguistics, pp. 102-111. Ch. 12.
5. Swadesh : A Method for Phonetic Accuracy 39. s28-32.
6. Lounsbury : Field Methods and Techniques in Linguistics (Anthropology To-day) pp. 401-416
7. Nida : Field Techniques in Descriptive Linguistics. I.J.A.L. 13—138-46
8. Kurath : Handbooks of the Linguistic Geography of New England.
9. Kurath : A Word Geography of Eastern United States.
10. Bloomfield : Language, Chapter 19.
11. Hockett : A Course in Modern Linguistics, Chapters 38-40.
12. Martinet : Dialect ; Romance Philology, VIII.

चतुर्थपत्रम्—अर्थविज्ञानम् **१००**

(१) अर्थ-विज्ञानाध्ययने भाषिकदार्शनिकाभिरुचिः

(२) शब्दानां प्रकृतिः

(३) शब्दार्थः

(४) स्थिति-सन्दर्भः

(५) अर्थविषये तार्किकसंवेदात्मकोपकरणानि

(६) पर्यायविचार:

(७) अस्पष्टता

(८) अर्थ परिवर्तनम्

(९) शब्द-समूहस्य संरचना

(१०) अनुवाद:

(११) व्याकरणगतमर्थविज्ञानम्

सहायकग्रन्था:

1. R. Carnap ; Introduction to semantics, Cambridge, Mass, 1953.
2. A.L. Kroeber ; 'Sign and symbol in bee communication, Proc. National Academy of Sciences 38 (1952), 753-J.
3. C.K. Ogden and I.A. Richards ; The meaning of meaning, eighth edition, London, 1946.
4. J.P. Postgate ; Translation and Translations, London, 1922.
5. T.H. Savory ; the Art of the Translation, London, 1957.
6. S. Ullmann ; The Principles of Semantics, second edition, Glasgow and Oxford, 1957.
7. S. Ullmann, Semantics, Oxford, 1962.

पञ्चमपत्रम्—

(क) स्वशास्त्रीयो निबन्ध: ५०

(ख) वाक्परीक्षा ५०

शिक्षाशास्त्रपरीक्षा

प्रथमपत्रम् १००

शिक्षासिद्धान्ताः सामान्यशिक्षणविधयश्च

१. शिक्षायाः तात्पर्यम्—भारतीयपरम्परादृष्ट्या पाश्चात्यपरम्परादृष्ट्या च शिक्षाया उद्देश्यानां विवेचनम् ।

२. शिक्षाया आधाराः—

(१) दार्शनिकः—आदर्शवादः, प्रकृतिवादः, प्रयोजनवादश्च ।
(२) मनोवैज्ञानिकः ।
(३) सामाजिकः ।

३. शिक्षाया अभिकरणानि (एजेंसी)—औपचारिकम्—विद्यालयः ; अनौपचरिकाणि—परिवारः, समाजः, राज्यम् धर्मादिकञ्च ।

४. पाठ्यचर्या (करीकुलम्), पाठ्यचर्यारचनायाः सिद्धान्ताः । पाठ्यचर्यावस्तु, पाठशालासु विद्यालयेषु च विभिन्नानां कक्षाणां पाठ्यचर्या ।

५. प्राचीनानाम् आधुनिकानां च शिक्षणविधीनां परिचयः—प्रश्नोत्तरविधिः, मौखिकविधिः, शास्त्रार्थविधिः, प्रगतिप्रणाली (प्राग्रेसिव स्कूल), सक्रियताप्रणाली, हरवार्टीया पञ्चपदी, माण्टेसरीविधिः, ह्यूरिस्टिकविधिः, डाल्टनयोजना, प्रयोजनाविधिः, बेसिकशिक्षा, आगमन-निगमनविधी, संश्लेषण-विश्लेषण-विधी, समाहार-विधिः (एक्लेक्टिक मेथड) ।

६. अनुशासनं स्वातन्त्र्यं च ।

७. अध्यापनस्य आधारभूताः सिद्धान्ताः, विधिसूत्राणि ।

८. शिक्षणस्य युक्तयः—प्रश्नः, उत्तरम्, निदर्शनम् (इलस्ट्रेशन), विशदीकरणम्, व्याख्या, आख्यानम्, वर्णनम्, संशोधनम्, श्रव्यदृश्योपकरणानि ।

९. धारकयुक्तयः, आवृत्तिः, पुनरावृत्तिः (रिकैप्चुलेशन), पुनरालोचनम् (रिव्यु) श्यामफलकसारांशः, गृहकार्यम् ।

१०. पाठानां प्रकाराः—ज्ञानपाठः, सौन्दर्यपाठः, पुनरावृत्तिपाठः ।

११. पाठसूत्रनिर्माणम्—पाठयोजनायाः सिद्धान्तः, तदीयं प्रारूपम्, अन्वितिः (यूनिट) ।

१२. प्राचीनभारते गुरुशिष्यसम्बन्धः ; वैदिककाले, बौद्धकाले, महाकाव्यकाले च शिक्षायाः स्वरूपं शिक्षण-परीक्षण-विषयश्च ।

संस्तुता ग्रन्थाः

१. सरल शिक्षण विधियां—डी० सी० भारद्वाज

२. शिक्षण प्रविधि—बी० एस० माथुर

३. शिक्षण विधि—ब्रजनन्दन प्रसाद

४. शिक्षा के सामान्य सिद्धान्त—पाठक एवं त्यागी

५. शिक्षा और स्वतन्त्रता—जेम्स वी कानेण्ट

६. शिक्षा की पुनर्रचना—के० जी० सेयदेन

७. भारतीय शिक्षा सिद्धान्त—डा० अदावल

8. T. P. Noun—Education Its Data and First Principles.

9. Dewey—The School and Society.

10. Green and Birchenoough—A [Primer of Teaching Practice (Longmans).

11. Stevenson—The Project Method of Teaching

12. Wren—The Indian Teachers Guide (Longmans)

13. Adams—New Teaching (Hodder and Stonghton)

14. Risk—Principles and Practice of Teaching in Modern Secondary Schools (Americans Book Company)

15. Ross James S—Groundwork of Educational Theory

16. Raymont—Principles of Education, IV part

17. Ryburn W.M.—The Progressive School a Study in Methods of Education and of Teaching (Oxford)

18. Bossing—Progressive Method of Teaching in Secondary Schools.

19. Yoakum Simpson—Modern Methods and Techniques of Teaching.
20. Brubachar John—Modern Philosiphies of Education.
21, London, Board of Education—Handbook of Suggestion for Teachers.
22. Sturt and Oakden—Matter and Method of Education.
23. Adams John—Modern Devclopment in Educational Practice,
24. Hughes A. C, & Hughes E. H.—Learning and Teaching.
25. Ward and Rascoe—Approach to Teaching.
26. Hindustan Talimi Sangh—Basic National Education.
27. Indian, Ministary of Education—Understanding Basic Education.
28. Shrimali K. L.—Wardha Scheme (Vidhyabhavan Society, Udai Pur)
29. Salamatullah—Thought on Basic Education (Asia Publishin g House, Bombay-1)
30. Sharma V. P.—Studies in the Philosophy of Education Laxmi Narayan Agarwal, Educational Publishers, Agra).
31. Vedamitra—Education in Ancient India (Arya Book depot, Delhi)
32. Ralpha Borgodi—The Education of the Wholeman (Vallabha Vidyanagar, Gujrat)

द्वितीयपत्रम् १००

शिक्षामनोविज्ञानम् (सैद्धान्तिकं प्रायोगिकं च)

(क) सैद्धान्तिकम्—

१. मनोविज्ञानस्य स्वरूपम्। शिक्षाया मनोविज्ञानस्य च मिथः सम्बन्धः। मनोविज्ञानस्य क्षेत्रं विषयश्च। प्राचीने भारते मनोविज्ञानम्।

२. वंशपरम्परा परिवेशश्च, शिक्षाया तयोः स्थानम्। बालानां शारीरिक-बौद्धिक-रागात्मक-सामाजिक-विकासस्य प्रक्रमः (स्टेज़ेज़्)। विकास्य विभिन्नानां स्तराणां मुख्यानिवैशिष्ट्यानि। शिक्षायां तेषां प्रभावः। किशोरावस्था, तदीयाः समस्याश्च।

३. व्यवहारस्य आधारः—प्रेरणाः, सहजा आवश्यकताः, मूलप्रवृत्तयः, अनुकरणम्, सहानुभूतिः, क्रीडनम्, शिक्षायां तदीयं महत्त्वम्।

४. अधिगमः (लर्निंग) तदीयाः प्रक्रियाः, विधयः नियमाश्च। अधिगमे प्रभावोत्पादकानि तत्त्वानि-प्रत्यक्षीकरणम्, अवधानम्, रुचिः, चिन्तनम्, तर्कः कल्पना, श्रान्तिः, स्मृतिः, शिक्षणस्य स्थानान्तरणम्।

५. वैयक्तिकाः भेदाः—बुद्धि-योग्यता-रुचि-प्रवृत्त्युपलब्धि-व्यक्तित्व-वैशिष्ट्य-मानस-शरीरिकावस्थासु वैयक्तिकाः भेदाः, बालानां शिक्षायां निर्देशने च तेषाम् उपादेयता। असामान्याः (एक्सेप्शनल) बालाः। मेधाविनः, मन्दाः, मानसिकदृष्ट्या मन्दाः बालाश्च।

६. व्यक्तित्वम्—तदीयं स्वरूपं विकासश्च। शिक्षा, व्यक्तित्व-विकासश्च, मानसं समायोजनम् व्यक्तित्वस्य एकीकरणम् (पर्सनेलिटी इन्टीग्रेसन) समायोजनस्य समस्या, मानसं द्वन्द्वम्। मानसं स्वास्थ्यविज्ञानम्, प्राचीन-भारतीय-मनोविज्ञानानुसारेण मानसं स्वास्थ्यम्। निर्देशनसिद्धान्ताः, समाजदृष्ट्या संवेगदृष्ट्या संवेगदृष्ट्या च कुसमायोजिताः बालाः।

७. समूहमनोविज्ञानम्—समूहानां व्यक्तीनां च एकीकरणम् उभयोरुभयत्र प्रभावः।

(ख) साङ्ख्यिकी

शिक्षायां साङ्ख्यिकीयम् अभिगणनम्, दत्तानां व्यवस्थापनम्। केन्द्रीयप्रवृत्तीनां मानम्। गणितीयं माध्यम् (Mean), माध्यम्, माध्यिका (Mediam), बहुलोकाः (Mode) दत्तानां रेखाचित्रणम् विचलनम्, सहसम्बन्धः।

(ग) प्रायोगियम्—अधोर्निर्दिष्टाः प्रयोगा विधास्यन्ते। २०

१. शिक्षणं दर्पणचित्राङ्कनम्

२. प्रत्यक्षीकरणम् अवधानं च, बोधविस्तारः

३. स्मृतिः—(क) तात्कालिकी (ख) स्थायिनी च

४. स्वतन्त्रसाहचर्य्यम्—(अ) शब्दावलीप्रणाली (आ) निरन्तरप्रणाली

५. बद्धसाहचर्य्यम्—विचारः, तर्कश्च

६. सामूहिकं बुद्धिपरीक्षणम् (मौखिकममौखिकं च), अथवा स्टेनफोर्डविनेपवीक्षणम्

संस्तुता ग्रन्थाः

शिक्षामनोविज्ञानम्—वी० एस० वेंकटराघवाचार्य

सरल शिक्षा मनोविज्ञान—डा० एस० एस० माथुर

शिशा और मनोविज्ञान—चार्ल्स ई० स्किन्नर

शैक्षिक मनोविज्ञान—आर० एन० मेहरोत्रा

शिक्षा मनोविज्ञान और सांख्यिकी—विनय कुमार राय

सांख्यिकी के मूल आधार—लाभसिंह

शैक्षिक मूल्यांकन—रामदयालसिंह वर्मा

1. Modern Educational Psychology—Indian Press.
2. The Pcychological Basis of Education—(Olicer and Boyd)
3. Groundwork of Education Psychology—Ross
4. Educational Psychology—(Mac Millan) Gates and Others)
5. Psychology and Its Bearing on Education—(Methuen) Valentine
6. Educational Psychology (Constable) Stephens
7. Social Psychology Education (Routledge Kegan Paul)
8. Experimental Psychology (Methuen) Collins and Drever
9. First Liboratory Guide in Experimental Psychology—Coilins and Drever
10. Mental Health and Hindu Psychology—Akhilanand
11. The Psychology of Education—Sturt and Oakden
12. Hindu Psychology (Routledge) Akhiladand
13. Modern Education, Hindi education by D.N. Mukerji—Raymont
14. Instinct Intelligenee & Character—Thompson

15. An Educational Guidance Project (Publication No. 5) Bureau of Psychology, Allahabad.
16. Fundamental of Psychology—Dumvilla
17. Experimental of Psychology—Woodworth
18. Manual of Child Psychology (wiley) Carmichael Ed.
19. Fundamentals of Psychology (wiley) Boaring, Langfield & weld
20. Adolescence (Kegan Paul) Fleming
21. Theories of Learning (Appleton-Century) Hilgard
22. Troubles of Children of Parents (Methuen) Susam Isacs
23. Modern Clinical psychology (Mc Graw Hill) Richards
24. Technique of Guidance (Harper) Trexle
25. Principles of Guidance (Mr. Graw Hill) Jones
26. Child Treatment & Theraphy of Play (Methuen) Jackson & Todd
27. The Young Celiquent (U.L.P.) Burt
28. Psychology (Harper) Munn
29. A Briefer General Psychology (Harper) Murphy
30. A Modern Child Psychology (Hutchinson) Bowly
31. An Introduction to Child Guidance (Mac Millan) Burbury, Balint and Yapp
32. Fundamental of Educational Psychology—Dougles and Holland
33. Statistic in Education and Psychology—Garrentt

तृतीयपत्रम् १०७

संस्कृतशिक्षणविधिः

१. प्राचीनभाषाया शिक्षणस्य, विशिष्टसंस्कृतशिक्षणस्य उद्देश्यानि। आधुनिकभारतीयभाषाणाम् आधुनिकपाश्चात्यभाषाणां च शिक्षणोद्देश्यैः सह संस्कृतशिक्षणोद्देश्यानां साम्यं वैषम्यं च। भारते संस्कृतस्य स्थितिः। संस्कृतस्य सांस्कृतिकं साहित्यिकं भाषाशास्त्रीयं च महत्त्वम्।

२. विद्यालयीयपाठ्यक्रमे संस्कृतस्य स्थानम्। विभिन्नकक्षासु संस्कृतपाठ्यक्रमस्य स्वरूपम्।

३. पारम्परीणाः संस्कृतशिक्षणविधयः। व्याकरणस्य प्राधान्यकण्ठस्थीकरणम्, मूलग्रन्थस्य टीकानां च अध्ययनाभिमुखदार्ढ्यम्। व्याकरणविधिरनुवादविधिश्च, उभयोरुपादेयत्वं सीमा च, प्रत्यक्षविधिः; एतेषां विधीनां तुलनात्मकं महत्त्वम्, सर्वेषां विधीनां समन्वितस्य कस्यचित् स्वरूपस्य उपयोगिता।

४. गद्यशिक्षणस्य उद्देश्यम्। पुरातनाः नूतनाश्च विधयः।

५. साहित्यिकसौन्दर्यानुभूतिः, तदीयो विकासः। कविताशिक्षणे तदीयं विशिष्टं महत्त्वम्। सौन्दर्यं केन केन प्रकारेण अनुभावयेत्। छन्दोऽलङ्काररसानां शिक्षणम्, व्यासविधिः।

६. संकृतशिक्षणे व्याकरणस्य विशिष्टं महत्त्वम्। व्याकरणाध्यपनस्य उद्देश्यानि विधयश्च। व्याकरणाध्यापनस्य आगमन-निगमन-विधी, परम्परीणाः विधयश्च। विभिन्नासु कक्षासु व्याकरणपाठ्यक्रमस्य स्वरूपम्। संस्कृतध्वनयः। ध्वनीनाम् उत्पत्तेः विशिष्टम् अध्ययनम्, युक्तियुक्तचिह्नद्वारा तदीयम् अभिव्यञ्जनम्।

७. वाचनम्, वाचनस्य महत्त्वम्। स्वराणां व्यञ्जनानां च शुद्धम् उच्चारणम्, मौनवाचनस्य उद्देश्यानि, मौनवाचने प्रभावशैल्याः सफलतायाश्च कृते प्रशिक्षणम् उपायान्तराणि च। मौनवाचने भावावबोधस्य गतेश्च परीक्षणम्। सस्वरवाचनस्य उद्देश्यानि; तदीयं सामाजिकम् अन्यं महत्त्वम्। सस्वरवाचनस्य उत्तमवाचनस्य च वैशिष्ट्यम्: सामान्याः दोषा, निवारणोपायाश्च।

८. निबन्धशिक्षणस्य उद्देश्यानि। विभिन्नकक्षानुसारं निबन्धस्य विभिन्नानि रूपाणि। निबन्धशिक्षणस्य सिद्धान्ताः। मौखिकवार्तालापस्य लैखिकं निबन्धनम्। चित्ररचना-प्रस्तुति-पत्रलेखन-मौखिक-निबन्धानां शिक्षणप्रक्रिया। लैखिककार्याणां संशोधनस्य उपायाः।

९. अनुवादस्य व्यावहारिकं भाषाशास्त्रीयं च महत्त्वम्। अनुवादशिक्षणस्य सिद्धान्तः, विधिश्च। व्याकरणस्य अनुवादस्य च परस्परसम्बन्धः।

१०. संस्कृतपाठ्यपुस्तकानां चयनम् उद्देश्यानि च; विभन्नकक्षासु उत्तमपाठ्यपुस्तकानां विभिन्ना अपेक्षाः द्रुतपाठ्यपुस्तकानि।

११. संस्कृताध्यापनकक्षः, तत्रत्यं वातावरणम् उपकरणाणि च । संस्कृतभाषायां बालसाहित्यम् ।

१२. संस्कृते परीक्षा—प्राचीना-पद्धतिः, शास्त्रार्थपद्धतिः, शलाकापरीक्षा । आधुनिकविधयः नूतनपरीक्षण—(न्यू टाइप टेस्ट) विधयश्च । संस्कृते तेषां समावेशः ।

१३. संस्कृताध्यापकाः, तदीयाः सज्जाः । संस्कृतभाषासाहित्यसम्बद्धं भाषा-शास्त्रसम्बद्धं च, तदीयं ज्ञानम् ।

१४. सहशैक्षिककार्याणि—वाद-विवादप्रतियोगिते, समस्यापूर्तिः, अन्त्याक्षरी-प्रतियोगिता, कविगोष्ठीत्यादीनि ।

संस्तुता ग्रन्थाः

१. संस्कृतशिक्षणविधि—रघुनाथ सफाया
२. संस्कृतशिक्षण—रामशकल पाण्डेय
३. संस्कृतशिक्षण विधि—श्री सीताराम चतुर्वेदी
4. Sanskrit Historical Phonology—Edgerton
5. Sanskait Sandhi and Excercizes—M.B. Emeneau
6. A New Approach to Skt.—B.P. Bokil & N.R. Paranis
7. Language in Education—Micheal West
8. The New Teaching (Specially Chapters I-VI)—J. Adams
9. Linguistic Speculations of the Ancient Hindus—P.C. Chakravarty
10. The Teaching of Latin—W.H.S. Jones
11. The New Teaching (First-five Chapters)—Adams
12. Principles of Language Teaching—Palmer
13. Teaching of Sanskrit—Raja Ram Verma
14. Problems of Sanskrit Teaching—Huparikar
15. Teaching of Skt. in Secondary Schools—Apte & Dougre
16. A Course in Modern Linguistic—Hockelt
17. An Introduction to Comparative Philology—Gune P.D.

चतुर्थपत्रम् १००

सामान्यविषयाणां शिक्षणविधयः

साहित्यम्

१. **साहित्यविधाः**—गद्यम्, पद्यम्, चम्पूः, रूपकम्। संस्कृते छन्दांसि तेषां प्रयोगश्च। रीतयः—वैदर्भी, गौडी, पाञ्चाली, लाटी। संस्कृतसाहित्येऽलङ्कारप्रयोगः तेषां विषयः क्षेत्रञ्च। अलङ्कारशास्त्रस्य विभिन्नानां सम्प्रदायानां सामान्यविकासात्मकपरिचयः। अलङ्कार-रीति-वक्रोक्ति-रसौचित्य-सम्प्रदायाः।

२. (क) **साहित्याध्ययनस्य उद्देश्यानि**—सामान्यविद्यालयेषु संस्कृतपाठशालासु च पाठ्यवस्तु, साहित्याध्यापनाय उचितः स्तरः।

(ख) **साहित्यशिक्षणस्य विधयः**—पारम्परिकविधिः, टीकाविधिः, प्रत्यक्षविधिः, अनुवादविधिः, प्रयोजनविधिः, क्रीडाविधिः, अभिनयविधिः, निरीक्षणविधिः, स्वाध्यायः, निर्देशनम्। प्राचीनानाम् आधुनिकानाञ्च विधीनां समीक्षात्मकं मूल्याङ्कनम्।

३. **प्रायोगिकं कार्यम्**—दृश्यश्रव्यसाधनानां निर्माणं संग्रहश्च, संस्कृतसंग्रहालयस्य प्रदर्शिन्याश्च आयोजनम्।

संस्तुता ग्रन्थाः

१. भरतनाट्यशास्त्रम् १-२, ६ अध्यायाः
२. संस्कृत साहित्य का इतिहास—बलदेव उपाध्याय
३. संस्कृतसाहित्यविमर्श— द्विजेन्द्रनाथ मिश्र
४. Histry of Sanskrit poetics Vol II—S.K. De.
५. The Sanskrit Drama—A.B. Keith
६. Bhoja's Śṛngāra Prakśh—V. Raghavan
७. History of Sanskrit Poetics—P. V. Kane

व्याकरणम्

१. व्याकरणस्य विभिन्नानां सम्प्रदायानां वैकासिकं सर्वेक्षणम्। प्राचीनानां भारतीयानां भाषाशास्त्रीयं चिन्तनम्। वैदिकसंस्कृतस्य लौकिकसंस्कृतेन सह संबन्धः। प्रातिशाख्यानि, निरुक्तम्, संस्कृतवैयाकरणेषु पाणिनेः स्थानम्।

पाणिनिसम्प्रदायः—पाणिनिः, कात्यायनः, पतञ्जलिः। संस्कृतव्याकरणस्य अन्ये सम्प्रदायाः। शब्दार्थयोः प्रसङ्गे संस्कृतव्याकरणे प्रयुक्ताः संश्लेषण-विश्लेषण-विधयः।

२. (क) **व्याकरणशिक्षणस्य उद्देश्यानि**—क्रियात्मकम् औपचारिकञ्च व्याकरणम्। तयोः शिक्षणोद्देश्यानि। विभिन्नेषु स्तरेषु व्याकरणपाठ्यवस्तु।

(ख) **व्याकरणशिक्षणविधयः**—पारम्परिकविधिः, आगमन-निगमन-विधी, वर्णनात्मकविज्ञानस्य रूपे व्याकरणस्य अध्ययनम्। ह्यूरिस्टिकविधेः प्रायोजनविधेश्च व्याकरणशिक्षणे प्रयोगः, चित्रणं रेखाचित्रञ्च, दृश्योपकरणरूपे प्रयोगः, शब्दरूपाणां धातुरूपाणां च कण्ठस्थीकरणस्य महत्त्वम्।

संस्तुता ग्रन्थाः

१. महाभाष्यम् पस्पशाह्निकम्—पतञ्जलिः

२. संस्कृत व्याकरणशास्त्र का इतिहास—युधिष्ठिर मीमांसक

३. Systems of Sanskrit Grammar—S.K. Belvalkar

४. Indian Theories of Meanings—K. Kunjunni Raja

५. Philosophy of Word and Meaning—Gaurinath Shastri

पुराणेतिहासम्

१. पुराणेतिहासयोः स्वरूपम्, जीवनवृत्तात्मकं वर्णनम्, प्राचीनेतिहासस्वरूपे पुराणेतिहासयोर्महत्त्वम्, वैदिकलौकिकसाहित्याभ्यां तयोः सम्बन्धः, रामायणमहाभारतयोः तुलनात्मकम् अध्ययनम्। रामायणमहाभारतयोः पुराणानाञ्च भाषा, सुदूरपूर्वे तेषां प्रभावः, लौकिकसंस्कृते तेषां प्रभावः। महापुराणोपपुराणरूपयोः वर्गीकरणम्। इतिहास-भूगोल-दर्शन-धर्म-समाज शास्त्राणाम् अध्ययनेन सह तेषां सम्बन्धः।

२. (क) पुराणेतिहासयोः शिक्षणस्य उद्देश्यानि—यथा, सामान्य-विशिष्ट-सांस्कृतिक-नैतिक-बौद्धिकेत्यादीनि। कल्पनाया विकासः। विभिन्नस्तरेषु पुराणेतिहासयोः पाठ्यवस्तु।

(ख) पुराणेतिहासयोः शिक्षणस्य पारम्परिको विधिः, पाठ्यपुस्तकवाचनम्, व्याख्यानविधिः, नवीना विधयः, निरीक्षणाधीनः स्वाध्यायः, नाटकीकरणम्, अध्यापनस्य सौकर्याय चित्राणाम् अन्येषां च दृश्योपकरणानां संग्रहः।

संस्तुता ग्रन्थाः

१. पुराणोत्पत्तिप्रसङ्ग—मधुसूदन झा
२. पुराणविमर्श—बलदेव उपाध्याय
३. पुराणदिग्दर्शन—माधवाचार्य
४. अष्टादशपुराण-परिचय—कृष्णमणि त्रिपाठी
५. Winternitz M—History of Indian Literature
६. Hazra R.C.—Studies in Upapuranas
७. Hazra R.C.—Puranic Records on Hindu Rites and Custums
८. Pargiter F. E.—Ancient Indian Historical Tradition
९. Vaidya. C. V.—The Epics

दर्शनम्

१. दर्शनस्य स्वरूपम्—वेदैः सह दर्शनानां सम्बन्धः, आगमाः, पुराणानि, प्रमाणानां प्रमेयानाञ्च अध्ययनम्। दर्शनानाम् आस्तिकनास्तिकभेदौ, अन्ये च उपभेदाः। सृष्टिवादः, मुक्तिवादः। कर्मभक्तिज्ञानसिद्धान्ताः, षड्दर्शनानाम् अतिसंक्षिप्तम् ऐतिहासकं सर्वेक्षणम्।

२. दर्शनशिक्षणस्य उद्देश्यानि, बौद्धिकप्रशिक्षणम्। दर्शनाध्ययनस्य अनुशासनात्मक-व्याख्यात्मक-प्रेरणात्मक-रचनात्मक-मूल्यानि। उच्चस्तरीयदर्शने वेदान्ते रुच्युद्बोधनम्। विभिन्नासु कक्षासु दर्शनस्य पाठ्यवस्तु।

३. दर्शनशिक्षणे व्याख्यानविधिः, विकासविधिः, इतिहासविधिः, समस्याविधिः, प्रदर्शनविधिः, ह्यूरिस्टिकविधिः, शीर्षकविधिः, निरीक्षणाधीनः स्वाध्यायः, अन्यैर्विषयैः सह समवायः, प्रशिक्षणस्य स्थानान्तरणम्, दर्शनज्ञानस्य अन्यज्ञानक्षेत्रेषु उपयोगः।

संस्तुता ग्रन्थाः

(१) सायणमाधव—सर्वदर्शनसंग्रहः
(२) दीवानचन्द्र—सामान्यदर्शन
(३) डा० राजेन्द्र प्रसाद—दर्शन की रूपरेखा
(४) Hiriyanna M.—Essentials of Indian Philosophy,

(५) Pande R. D. and Belvalkar S. K.—History of Indian Philosophy

(६) Radhakrishanan—History of Indian Philosophy

(७) Tatacharya D. T.—Mīmāṃsābhyudaya

(८) Kuppu Swamy Shastri—Primer of Indian Logic (K.S.R. Institute, Madras)

(९) Datta & Chatterji—Indian Philosophy.

वेदाः

१. वेदत्रयी आथर्वणं च। वैदिकलौकिकसंस्कृतयोर्भेदः। अवेस्ताभाषया यूरोपीयभाषाभिश्च सह वैदिकसंस्कृतस्य सम्बन्धः। वेदाङ्गानि तेषाम् उपयोगश्च। वेदपाठस्य व्याख्याः, तत्र पारम्परिका आधुनिकाश्च व्याख्याविधयः। पद-क्रम-जटा-घनपाठादिभिः मूलपाठस्य संरक्षणम्, वेदस्य शुद्धोच्चारणम्, वैदिकसन्धयः। छन्दांसि, स्वराः। वैदिकसाहित्यस्य विकासः, संहिताः, ब्राह्मणानि, आरण्यकानि, कल्पसूत्राणि। वेदानां प्रतिपाद्यम्। सर्वेषां धर्माणां धर्मनिरपेक्ष्यसाहित्यस्य च स्रोतांसि वेदाः।

२. (क) वेदाध्यायनस्य उद्देश्यानि, सांस्कृतिकम् उद्देश्यम्। अतिप्राचीनेतिहासस्य स्त्रोतसः मूलाः वेदाः।

(ख) मूलपाठस्य कण्ठस्थीकरणाय पारम्परिको विधिः आधुनिको विधिश्च। निरीक्षणाधीनः स्वाध्यायः। मीमांसा-कल्पसूत्र-निरुक्तादिभिः वेदस्य व्याख्या। प्राचीनानाम् आधुनिकानां च व्याख्यानां तुलनात्मकम् अध्ययनम्।

संस्तुता ग्रन्थाः

१. ऐतरेयालोचनम्— सत्यव्रत सामश्रमी
२. वैद्दिक वाङ्मय का इतिहास—भगवद्दत्त
३. वैदिक साहित्य और संस्कृति—बलदेव उपाध्याय
४. Linguistic Introduction to Sanskrit—Batakrishna Ghosh
५. Vedic Grammar for Students—Macdonell A.A.
६. History of Sanskrit Literature—Macdonell A.A.
७. History of Indian Literature—Winternitz M.
८ The Religion and Philosophy of the Vedas and Upani—shads Keith A. B.

ज्यौतिषम्

१. ज्यौतिषशास्त्रस्य स्वरूपम्। ज्यौतिषशास्त्रे गणितस्य स्थानम्। वेदांगरूपे ज्यौतिषस्य महत्त्वम्। सामुद्रिकशास्त्रम्। पाश्चात्यसंसारे ज्यौतिषस्य स्थानम्। भारतीयाङ्कानाम् अरब-दक्षिणाफ्रिका-यूरोपादिषु संक्रमणम्। दशमलव-ज्यामिति त्रिकोणमित्याकलनानाम् (Decimal System, Geometry, Triognometry Calculus) भारते उद्भवः। परिक्रमा-व्यवहार-राशि कलशवर्ग-घन-बर्गावर्गेत्यादीनां पदानां चर्चा। मुहूर्तचिन्तनम्, ज्यौतिषशास्त्रस्य अतिसंक्षिप्तो वैकासिकः परिचयः।

२. (क) ज्यौतिषशिक्षणस्य उद्देश्यानि—व्यावहारिक—सामाजिक—सांस्कृतिकानुशासनात्मकानि। विभिन्नेषु स्तरेषु ज्यौतिषशास्त्रस्य पाठ्यवस्तु।

(ख) ज्यौतिषशिक्षणस्य विधयः—आगमननिगमनविधी, विश्लेषणसंश्लेषण-विधी, ह्य रिस्टिकविधिः, प्रायोजनाविधिः, कुण्डलीनिर्माणम्, अध्यापनसौकर्याय चित्राणां प्रतिकृतीनाम् अन्येषां च दृष्योपकरणानां निर्माणम्।

संस्तुता ग्रन्थाः

भारतीय ज्योतिषशास्त्र का इतिहास—शङ्करबालकृष्ण दीक्षित

गणकतरङ्गिणी—सुधाकर द्विवेदी

Datta Vibhuti Bhushan and Singh Avdhesh Narayan—History of Hindu Mathematics Part I & II

कर्मकाण्डम्

१. कर्मकाण्डस्य स्वरूपम्, वर्तमाने समाजे कर्मकाण्डस्य महत्त्वम्। कर्मकाडस्य भेदाः—नित्यः, नैमित्तिकः, काम्यः। संस्कारकर्मपद्धतिः, अनुष्ठानपद्धतिः, मुहूर्तचिन्तनम्।प्रतिष्ठा-शान्ति-त्यागकर्मषु श्राद्धविवेचनम् ज्ञानकाण्डकर्मकाण्डयोर्भेदः विभिन्नधर्मावलम्बिनां कर्मकाण्डस्य तुलनात्मकम् अध्ययनम्। कर्मकाण्डस्य अतिसंक्षिप्तो वैकासिक इतिहासः।

२. (क) कर्मकाण्डशिक्षणस्य उद्देश्यानि—व्यावहारिक-सामाजिक-सांस्कृतिकानुशासनात्मकानि। विभिन्नेषु स्तरेषु कर्मकाण्डस्य पाठ्यवस्तु।

(ख) कर्मकाण्डशिक्षणविधयः—सक्रियताविधिः, ह्यूरिस्टिकविधिः, क्रीडाविधिः, आयोजनाविधिः। अध्यापनसौकर्याय चित्राणां रेखाचित्राणाम् अन्येषां दृश्यसाधनानां निर्माणं प्रयोगश्च।

(ग) मण्डपकुण्डपीठभद्रादीनां रचना।

संस्तुतौ ग्रन्थौ

कुण्डमण्डपसिद्धिः

History of Dharm Shastra—P.V. Kane

धर्मशास्त्रम्

१. धर्मशास्त्रस्य स्वरूपम् । धर्मशास्त्रस्य साम्प्रतिकं महत्त्वम् । स्मृतयः, तत्रत्या मतभेदाः । गृह्यसूत्राणि धर्मसूत्राणि च । आचार-दायभाग-प्रायश्चित्तादीनां सामान्यं ज्ञानम् । धर्मशास्त्रस्य वैकासिकोऽतिसंक्षिप्त इतिहासः । मण्डल-कुण्ठ-पीठ-भद्रादीनां शास्त्रीयं ज्ञानम् ।

२. (क) धर्मशास्त्रशिक्षणस्य उद्देश्यानि—व्यावहारिक-सामाजिक-सांस्कृतिका-नुशासनात्मकानि । धर्मशास्त्रस्य जीवनेन सह सम्बन्धः । विभिन्नस्तरेषु धर्मशास्त्रस्य पाठ्यवस्तु ।

(ख) धर्मशास्त्रशिक्षणस्य विधयः—पारम्परिको विधिः, ह्यूरिस्टिकविधिः प्रायोजनाविधिः, व्याख्यानविधिः, निरीक्षणाधीनः स्वाध्यायः, दृश्यसामग्र्याः निमाणं प्रयोगश्च ।

(ग) कर्मकाण्डसंग्रहालयस्य प्रदर्शिन्याश्च आयोजनम् ,

संस्तुतौ ग्रन्थौ

History of Dharma Shastra—P. V. Kane

मनुस्मृतिः

अंग्रेजी

वैदेशिकभाषारूपेण आंग्लभाषाशिक्षणस्योद्देश्यम्, वाचः प्रारम्भिकशिक्षणम्, आंग्लभाषाशिक्षणे ध्वनिशास्त्रस्य महत्त्वम् । प्रत्यक्षपद्धतिः अनुवादपद्धतिश्च । विभिन्न-स्तरानुसारं वाचनस्य शिक्षणम् । मौखिक मौनं च वाचनम् । विभिन्नशाखानाम् अध्यापनपद्धतयः । पद्यम्, पद्यम्, द्रुतपाठः, अपठितम्, श्रुतलेखः, अनुवादः (निबन्धः, मौखिकस्तथा लिखितः) अनुवृत्तिः, शब्दाक्षरविन्यासः, लिखितकार्याणां संशोधनं व्याकरणशिक्षणं विधियुक्तं व्यावहारिकञ्च । आंग्लभाषाशिक्षणे मातृभाषायाः स्थानम् ।

संस्तुता ग्रन्थाः

(1) The Teaching English in India—Thompson and Wyatt
(2) The Teaching of English Abroad Part I, II, III—French
(3) The Teaching of English as Foreign Language—Gurrey
(4) Teaching of English in India—Mehta
(5) Suggestions for the Teaching of English in India—Ryburn

इतिहासः

इतिहासस्याधुनिकी विचारधारा, विद्यालयपाठ्यक्रमे तस्य स्थानम्, इतिहास-शिक्षणस्य विभिन्नस्तराः, तदर्थं सामग्रीचयनम्, विभिन्नस्तरेषु शिक्षणपद्धतयः, अध्यापक-छात्रयोः कार्यविशेषताः, अतीतस्य वास्तविकीकरणम् इतिहासकक्षः, स्थानीयेतिहासः । ऐतिहासिकं परिभ्रमणम्, मूलस्रोतसामुपयोगः ।

संस्तुता ग्रन्थाः

नवीन इतिहास शिक्षण—तेजबहादुर माथुर
इतिहास शिक्षण—गुरुशरणदास त्यागी
Suggestions for the Teaching of History in India—Ghate V.D.
Teaching of History in India—Mukherjee
Teaching of History—Johnson

कला

कलाया नवीनधाराः, तात्पर्यं तथा विस्तरः, सामाजिके सांस्कृतिके क्षेत्रे च भारतीयकला, कलाशिक्षणस्य महत्त्वं उपादेयता च, कलापाठ्यक्रमः, शिक्षणविधिः शिक्षणोपकरणानि, विभिन्नविषयैः सह कलाया अनुबन्धः, श्यामपट्टे सुन्दरस्य सुपाठ्य-स्य लेखनस्य च शिक्षणम् । अक्षराणां समानुपाते समस्थानादिकेऽवधानम्, छात्राणां प्रायोगिकशिक्षणे सहायकत्वेन मानचित्राङ्कनम्, साधारणरेखाचित्राङ्कनंच ।

संस्तुतौ ग्रन्थौ

Teaching of Art-Margart E Mathia's
काष्ठकलाशिक्षण-सत्यनारायण दुवे शरतेन्दु

भूगोल:

विद्यालयपाठ्यक्रमे भूगोलस्य स्थानम् । भिन्नैर्विद्यालयविषयैः सह भूगोलस्य सम्बन्धः । स्थानीयः भूगोलः । कथापद्धतिः, क्षेत्रीयपद्धतिः, क्रियात्मकपद्धतिः चित्राणां प्रयोगस्तथा शिक्षणप्रकारः, ग्लोब् इत्यस्य तथाऽन्योपकरणानां प्रयोगः, भूगोलशिक्षणे श्रव्यदृश्यशिक्षणम्, भूगोलकक्षस्तथा तस्य सज्जीकरणम्, भौगोलिकज्ञानस्य मूल्याङ्कनम्, योग्यतानिर्धारणम् ।

संस्तुता ग्रन्थाः

भूगोल अध्ययन—मदन लाल जैन
The Teaching of Geography—Welpton
The Teaching of Geography—Willis
The Teaching of Geography—Hottez
The Teaching of Geography—Gopsills
Geography in Schools—Fairgrieve

गणितम्

पाठशालीयपाठ्यक्रमे गणितस्य स्थानम्, अन्यैर्विषयैर्भिन्नाभिः शाखाभिश्च सह गणितस्य सम्बन्धः । विभिन्नस्तराणां कृते पाठ्यक्रमस्यायोजनम्, मौलिकविचारश्च । गणिते सामान्यशिक्षणपद्धतिः । प्रायोगिकगणिते पाठ्यविषयस्य विचारः । अङ्कगणितशिक्षणम् । बीजगणितशिक्षणम् । विभिन्नस्तराणां विशेषसङ्केतपुरःसरं रेखागणितशिक्षणम् । प्रारम्भिकगणितस्य विकास इतिहासश्च । गणिताध्यापकः ।

संस्तुता ग्रन्थाः

गणित शिक्षण—एम० एस० रावत
Teaching of Mathemetics in Elemantary and Secondary Schools—Yong J. W.
Teaching of Mathematics in Secondary Schools—Schulty A.
Teaching of Arithmatics—Clapper P. X.
The Basic Way to Arithmatic—Salamatullah

हिन्दी

१. हिन्दीभाषाया मातृभाषात्वेन राष्ट्रभाषात्वेन राज्यभाषात्वेन च महत्त्वम्, अस्या अध्यापनस्य प्रयोजनानि । पाठ्यक्रमे हिन्दीभाषायाः स्थानम् ।

२. हिन्दीभाषायाः पठनशिक्षणस्य विषयः, हिन्दीभाषाया ध्वनितत्त्वम् शुद्धोच्चारणस्य शिक्षा ।

३. मौनपाठः, सस्वरपाठश्च, मौनपाठ-शिक्षणस्य उद्देश्यानि, सस्वरपाठस्य प्रशिक्षणम् ।

४. लेखनशिक्षणम्, सुलेखः, अनुलेखः, श्रुतलेखः । देवनागरीलिपेः ध्वन्यात्मकं विकासात्मकञ्च अध्ययनम् ।

५. पाठ्यपुस्तकानाम् उद्देश्यानि, तेषां रचनासिद्धान्तः । पाठ्यपुस्तकानां स्वरूपम्—बाह्यम् आभ्यन्तरञ्च । द्रुतपाठ्यपुस्तकानि, तेषाम् अध्यापनप्रकारः ।

६. गद्यशिक्षणविधिः, काव्यशिक्षणम्, विभिन्नेषु स्तरेषु तस्य शिक्षणस्य सिद्धान्ता उद्देश्यानि च, कवितानां चयनस्य सिद्धान्ताः, सौन्दर्यानुभूतिः । नाटकशिक्षणस्य उद्देश्यानि, नाटकशिक्षणस्य विधयः ।

७. विभिन्नेषु स्तरेषु निबन्धलेखनस्य उद्देश्यानि सिद्धान्ताश्च । निबन्धानां प्रकारः । पत्रलेखनं विवरणलेखनं च । संशोधनकर्यं मूल्यांकनञ्च ।

८. अनुवादशिक्षणस्य महत्त्वम् । अनुवादस्य प्रकाराः शिक्षणविधयश्चः ।

९. हिन्दीशिक्षणे व्याकरणस्य स्थानम् । व्याकरणशिक्षणस्य उद्देश्यानि । व्याकरणशिक्षणस्य विधयः, आगमननिगमनविधी ।

१०. छात्राणां साहित्यं प्रति अभिरुच्युत्पादनाय विभिन्नानि साधनानि, विभिन्नाः साहित्यिकप्रतियोगिताः, कविसम्मेलनम्, कविगोष्ठी, विद्यालयपत्रिका, भित्तिपत्रिका, अभिनयः ।

११. दृश्यश्रव्यसामग्र्योरुचितरुपयोगः । हिन्दीशिक्षणे आकाशवाण्या दूरदर्शनस्य चलचित्राणां च स्थानम् ।

संस्तुता ग्रन्थाः

भाषा की शिक्षा—सीताराम चतुर्वेदी
हिन्दीभाषाशिक्षण—भाई योगेन्द्र जीत
हिन्दी शिक्षणकला—मुनेश्वर प्रसाद
हिन्दी शिक्षणविधि—रघुनाथ प्रसाद सिन्हा
भाषा शिक्षण—के०पी० त्रिपाठी
Principles of Language Teaching—Palmer
Suggestions for the Teaching of Mother Tongue in India—Rybnrn W.M.

The Teching of Mother Tongue—Ballard B.B.
Teaching of Poetry—Haddow
Language in Education—West Micheal
Language Teaching in the New Education—Scott D.H.

नागरिकशास्त्रम्

नागरिकशास्त्रस्य क्षेत्रम्, भारते सामाजिकानि परिवर्तनानि, विद्यालयेषु नागरिकशास्त्रस्य अध्यापने च तेषां प्रभावः। नागरिकशास्त्रशिक्षणस्य उद्देश्यानि। विभिन्नासु कक्षासु नागरिकशास्त्रस्य पाठ्यवस्तु। नागरिकशास्त्रस्य अन्यैर्विषयैः सह समवायः। समाजविज्ञानस्य संकलपना। नागरिकशास्त्रशिक्षणस्य विधयः, नवीनतमाः पद्धतयश्च। नागरिकशास्त्रस्य पाठ्यपुस्तकम्। नागरिकशास्त्रे वस्तुनिष्ठपरीक्षणानि।

संस्तुता ग्रन्थाः

नागरिकशास्त्र शिक्षण—जी० डी० सत्संगी
Teaching of Social Studies in Secondary Schools—Bining and Bining
Method of Introduction of Social Studies—Horn
Social Studies for Future Citizen—Nichnolson & Wright
Teaching of Social Studies in High School—Wesley

अर्थशास्त्रम्

अर्थशास्त्रस्य अर्थः क्षेत्रञ्च। विद्यालयेषु अर्थशास्त्रशिक्षणस्य उद्देश्यानि विभिन्नस्तरेषु अर्थशास्त्रस्य उपक्रमः। अर्थशास्त्रस्य पाठ्यक्रमः। अर्थशास्त्रशिक्षणे सहायकोपकरणानि। अर्थशास्त्रशिक्षणे कक्षाशिक्षणे च पद्धतयः। अर्थशास्त्रस्य पाठ्यपुस्तकम्। अर्थशास्त्रे वस्तुनिष्ठपरीक्षणानि।

संस्तुता ग्रन्थाः

अर्थशास्त्र शिक्षण—जी० डी० सतसंगी
Teaching of Social Studies in Secondary School—Bining and Bining
Organising Social Studies in Secondary School—Bining and Others
The Social Framewor—Hicks
Method of Introduction in the Social Studies—Horn
अर्थशास्त्रशिक्षण—गुरुसरनदास त्यागी
अर्थशास्त्रशिक्षण—ए० बी० शर्मा

सामाजिकविज्ञानम्

समाजविज्ञानस्य संकल्पना प्राथमिकविद्यालयेषु माध्यमिकविद्यालयेषु च समाजविज्ञानस्य स्थानम् । समाजविज्ञानशिक्षणस्य उद्देश्यानि । विद्यालयस्य विभिन्नस्तरेषु समाजविज्ञानस्य अध्याप्यवस्तु । इदानीन्तनीनां घटनानाम् अध्ययनम् अध्यापन विधयः—यथा एकस्य विकासः समस्याविधिः, सक्रियताविधिः । समाजशिक्षाध्ययने स्रोतांसि, साधनानि, दृश्यसामग्री च । मूल्यांकन क्षेत्रं विधयश्च ।

संस्तुता ग्रन्थाः

Teaching of Social Studies in High Schol—Wesley
Teaching of Social Studies in Secondary Schools—Bining & Bining.
Theory and Practice of Social Studies—Johnson
Teaching of Social Studies in Element Schools—Preston
Social Studies in Schools—Nesiahk

मातृभाषा (उड़िया-तेलगु-डोगरी-भाषास्वन्यतमा)

भाषा मानसो विकासः । शिशुशिक्षायां मातृभाषाया महत्त्वम् । मातृभाषाशिक्षणस्य उद्देश्यानि सिद्धान्ताश्च । विभिन्नेषु स्तरेषु मातृभाषा शिक्षणस्य विधयः—क्रीडाविधिः, डाल्टनयोजना, प्रायोजनाविधिः । मातृभाषाशिक्षणे दृश्यसामग्र्या उपयोगः । साहित्यिकसौन्दर्यानुभूते रचनात्मिकाया अभिव्यक्तौ च साधनरूपेण मातृभाषा। मातृभाषाशिक्षणे व्याकरणस्य स्थानम् । मौखिकी अभिव्यक्तिः । मातृभाषायाः पाठ्यपुस्तकानि । मातृभाषाया इतरभाषासु अनुवादः इतरभाषाभ्यश्च मातृभाषायाम् अनुवादः । विभिन्नेषु स्तरेषु मातृभाषायाः पाठ्यवस्तु । मूल्यांकनं वस्तुनिष्ठपरीक्षणानि । तेलगुभाषाया उड़ियाभाषाया डोगरीभाषाया वा प्रादेशिकभाषारूपेण महत्त्वम् ।

संस्तुता ग्रन्थाः

Teaching of Mother Tongue—P.B. Ballard.
Suggestions for Teaching of Mother Tongue in India—W.M. Ryborn.
Teaching of Mother Tongue—Kocher S.G.
Regional Language in Secondary Schools—Santhan Krishna Naidu T. P.
Abhinavacharya—Suryanarayana G.
Andhradhypakanu—Krishna Rao, S.

पञ्चमपत्रम्

विद्यालयव्यवस्था आधुनिकशिक्षासमस्याः स्वास्थ्यविज्ञानञ्च

(क) विद्यालयव्यवस्था ६०

१. विद्यालयव्यवस्थायास्तात्पर्यम् । लोकतन्त्रे आधारभूतशिक्षादर्शनस्य महत्त्वम् । विद्यालयव्यवस्थाया निर्देशकसिद्धान्ताः ।

२. भवनम् उपकरणानि च । विद्यालयक्षेत्रस्य मानचित्रम् । विशिष्टाः कक्षा आवश्यकताश्च । छात्रावासः, प्रयोगशाला, क्रीडास्थलानि । विद्यालयानां प्रकाराः—ग्राम्यः, नागरः, बालकविद्यालयः, बालिकाविद्यालयः, लघुः, विशालः । कक्षम्—आकारः, वायुसंचारः, प्रकाशः विद्युद्व्यवस्था । डेस्कानां प्रकारः व्यवस्था च । स्यामपट्टः, मानचित्राधारः (मैपस्टैण्ड) ।

३. प्रधानाध्यापकः—तदीया योग्यता, अधिकारः, कर्तव्यानि, उत्तरदायित्वानि च । शिक्षकाः—तेषां संख्या, योग्यता, निर्वाचनम्, कर्तव्यानि च ; सामान्याः च ; सामान्याः विशेषज्ञाश्च शिक्षकाः । कार्यवितरणम् । शिक्षकगोष्ठी । शिक्षकेषु मिथः सम्बन्धः ।

४. समयसारिणी, तदीयः सिद्धान्तः । विषयाणां सहसम्बन्धः । गृहकार्यम्—तदीया व्यवस्था संशोधनञ्च ।

५. अनुशासनं—तदीयं महत्त्वम् उद्देश्यञ्च । अनुशासननिर्देशकानि सम्बन्धानि । छात्रसंघटनं तदीयं महत्त्वम् । विद्यालीयं संघटितजीवनम्, दण्डः, स्पेंसरमहोदयस्य प्राकृतदण्डसिद्धान्तः । शारीरिकोऽन्यविधश्च दण्डः । दण्डस्य उपयोगिता सीमा च ।

६. सहगामी पाठ्यक्रिया—तासाम् आयोजनं महत्त्वञ्च । छात्राणां स्वशासनपद्धतिः । सहकारिसमितयः । बालचरसंघः । परिभ्रमणं विवादगोष्ठी, अभिनयः, विद्यालयपत्रिका । विद्यालयीया उत्सवाः—वार्षिकोत्सवः, प्रार्थना, सभा, विद्यालयक्रीडा, व्यायामः, युवकसमारोहः, अभिभावकसहयोगः । 'पाठशाला-गृह-समाजेषु मिथः सम्बन्धः प्राचीनच्छात्रदिवसः, नागरिकताप्रशिक्षणम् ।

७. विद्यालस्य कार्यालयः—तत्र कार्यकर्तॄणां नियुक्तिः । पत्रकपंजिकादीनां व्यवस्था । विद्यालयस्य पुस्तकालयः संग्रहालयश्च । तयोः कार्याणि संघटनञ्च ।

८. छात्राणां प्रवेशः कक्षोन्नतिः परीक्षा । विभिन्नेषु विषयेषु समयानुसारेण छात्र-प्रगति-परीक्षायाः पद्धतयः । आधुनिकपरीक्षाणां प्रकारः समालोचना च ।

९. शिक्षायाः प्रशासनम्—शिक्षाविभागः । शिक्षा-सम्बन्धितः स्थानीयप्रशासनस्य प्रादेशीयप्रशासनस्य च अधिकाराः उत्तरदायित्वानि च । प्राथमिक--माध्यमिक---विद्यालयानाम्, व्यावसायिकविद्यालयानाम्, पाठशालानाम्, विशिष्टविषयक-विद्यालयानाञ्च प्रशासनम् । शिक्षा-नीतिनिर्धारणम्, अनिवार्यशिक्षाविषये, सामाजिवशिक्षादिविषये केन्द्रीयप्रादेशिकादिशासनानां सम्बन्धः ।

(ख) आधुनिकशिक्षासमस्याः २०

१. प्राचीनकालाद् आरभ्य आधुनिककालपर्यन्त भारतीयशिक्षाया व्यवस्थायाश्च इतिहासः । तत्रापि अधोनिर्दिष्टानां शैक्षिकपक्षाणां प्रमुखाः—विशेषपूर्वप्राथमिकशिक्षा, प्राथमिकशिक्षा, बेसिकशिक्षा, माध्यमिकशिक्षा, भाषाशिक्षणम्, त्रिभाषासूत्रम्, विश्वविद्यालयीय-शिक्षा, संस्कृतविद्यालयः, तदीयोद्देश्यानि वैशिष्ट्यानि च, परम्परीणा संस्कृतशिक्षा । नारीशिक्षा, सहशिक्षा, समाजशिक्षा च ।

२. प्राविधिक-व्यावसायिकशिक्षा ।

३. शिक्षकाणां प्रशिक्षणम् ।

(ग) स्वास्थ्य विज्ञानम् २०

१. स्वास्थ्यशिक्षाया महत्त्वम्, वैयक्तिकं सामाजिकरूपञ्च, परिसर-स्वच्छता (वातावरणस्वच्छता), पाठशालासमाजस्य संक्रामक-रोगेभ्यः संरक्षणं तथा रोगाणां प्रतिरोधः, जनस्वास्थ्यविभागेन प्रतिरोधः ।

२. पाठशालीयबालानां सामान्यरोगाः, संक्रामकास्तथा संसर्गजा रोगाः, रोगसंक्रमणनिरोधोपायाः ।

३. प्रथमोपचारः—

यथा अस्थिभंगे, आकस्मिकाघाते, सर्पदंशे, दाहे, रक्तस्रावे, जल-मज्जने, उष्माघाते, क्लान्तौ, अपस्मारे ।

४. विद्यालयचिकित्सासेवा, छात्राणां स्वास्थ्यपरीक्षणम् अस्मिन् अध्यापकस्य कर्तव्यम् ।

५. विद्यालयस्य छात्रावासस्य च स्वच्छता, मूत्रालयादिशुद्धिः, मलापसारणम्, प्रणालिकाशुद्धिः ।

संस्तुता ग्रन्थाः

(१) शिक्षालयप्रबन्ध और स्वास्थ्य—सीताराम जायसवाल

(२) पाठशाला प्रबन्ध—सहगल तथा निर्मम

(३) पाठशाला प्रबन्ध—म० ला० जैन एवं प्रसन्नकुमारी जैन

(४) बेसिक शिक्षाविषये जाकिरहुसैनसमितेः प्रतिवेदनम् विश्वविद्यालयाऽऽयोगस्य प्रतिवेदनम्

(५) माध्यमिकशिक्षायोगस्य प्रतिवेदनम् ।

(६) ग्रामीणशिक्षामधिकृत्य श्रीमालिसमितेः प्रतिवेदनम् ।

(७) संस्कृतयोगस्य प्रतिवेदनम् ।

(८) कोठारी-आयोगस्य प्रतिवेदनम् ।

(९) प्राचीन भारतीय शिक्षा पद्धति—प्यारेलाल रावत

(१०) प्राचीन भारतीय शिक्षा का इतिहास—सहगल एवं निर्मम ।

(११) Ancient Indian Education—Mac Millan

(१२) A Textbook of Hygiene for Trainiug College—Avery

(१३) Health Education and Hygiene for Training College—Davies

(१४) First Aid—St. Johns Ambulance Society

(१५) School Hygiene for Training College Sherry

वाचस्पतिः

१. "वाचस्पतिः" इत्युपाधिप्राप्तयेऽभ्यर्थिभिर्निम्नाङ्किता योग्यता, पूरणीया । ते—

(क) राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थानस्याचार्यपरीक्षोत्तीर्णश्छात्राः स्युः ।

(ख) विधिवत्स्थापितस्य कस्यापि विश्वविद्यालस्य शासनद्वारा मान्यता-

प्राप्तस्य कस्यापि शिक्षासंस्थानस्य वा पालि-प्राकृत-संस्कृत-विषयाणामन्यतमेनाचार्यपरीक्षोत्तीर्णाश्छात्राः स्युः ।

अथवा

आचार्यपरीक्षासमकक्षान्यस्नातकोत्तरोपाधिप्राप्ताश्छात्राः स्युः ।

२. प्रवेशमभिलषद्भिः प्रार्थिभिर्जुलाईमासस्य ३१ दिनाङ्कात्पूर्वं स्वयोग्यतानुसन्धेयविषयादीनामूल्लेखपुरस्सरं पूर्वकृतानुसंधानविषयाणां च पूर्णविवरणोपेतं नामाभिलेखनावेदनेपत्रं विद्यापीठद्वारा संस्थाने प्रापणीयम् ।

३. तद् आवेदनपत्रमनुसन्धानोपाधिपरिषदः पुरस्तादुपस्थास्यते । अस्याः परिषदोऽध्यक्षत्वेन संस्थानस्य निदेशकाः, सदस्यत्वेन विद्यापीठानां प्राचार्याः सम्बद्धविभागाध्यक्षाश्च भविष्यन्ति । एभिश्च सह कावप्यन्यौ द्वौ मनोनीतौ सदस्यावपि भवितुमर्हतः ।

४. अनुसन्धानोद्गृहीतानां (Selected) छात्राणां मार्गदर्शनायानुसन्धानोपाधिपरिषद् विद्यापीठस्य कमप्यध्यापकम्, अधिकारिणम् अन्यं वा कमपि विद्वद्धौरेयं यथासौविध्यं निर्णेष्यति । परिषदः कार्यविवरणं परीक्षासमितेः पुरस्ताद् आगामिन्यधिवेशने प्रस्तोष्यते ।

यदि केनापि कारणेन अनुसन्धानोपाधिपरिषदः अधिवेशनं न भवति, तदा संस्थानस्य निदेशकः शैक्षणिकपरिषदः अध्यक्षेण निर्दिष्टनियमानुसारेण छात्राणां वाचस्पत्युपाधये । विद्यावारिध्युपाधये च अस्थायिरूपेण नामाभिलेखनार्थं समर्थः । एतादृशां छात्राणां सूची शैक्षणिकपरिषदः आगमिन्यधिवेशने अनुमोदनार्थं प्रस्तोष्यते ।

प्रार्थिभिर्विद्यापीठे (छात्ररूपेण) वर्तमानैः वर्षद्वयाभ्यन्तरकालेऽनुसन्धानकार्यं प्रपूरयिष्यते । परमनुसन्धानस्य कृते लब्धाधिकार-विद्यापीठाध्यापकानां कृते केवलं षाण्मासिकी नियमितोपस्थितिरावश्यकी । ते इमां षाण्मासिकीमवधिं यथासौविध्यमेकैकेन मासेन विभज्य प्रपूरयितुमपि प्रभविष्यन्ति । इयमवधिर्न्यूनातिन्यूनेन मासमेकेन ततोऽधिकतरेण वा ग्रीष्मावकाशादिकालेनापि प्रपूरयितुशक्या ।

विज्ञप्तिः—अस्य संस्थानस्य, कस्यापि प्राप्ताधिकारस्य शिक्षणसंस्थानस्याध्यापकाः, योग्याः कर्मकरा वा स्वकर्मप्रतिपालयन्तोऽस्याध्यादेशस्यानुसारेण विद्यापीठे शोधं कर्तुं क्षमन्ते ।

५. अनुसन्धानकार्यं तस्मिन्नेव नगरे कर्तुं शक्यते यस्मिन् विद्यापीठं स्थितं वर्तते । शोधकार्याय दूरवासो यदि सहायकस्तर्हि मार्गदर्शकानुसारेण तत्तत्प्राचार्या एकवर्षपर्यन्तं तं छात्रं बहिःस्थातुमाज्ञापयितुं प्रभविष्यन्ति ।

६. प्रवेशकालाद् वर्षैकाभ्यन्तरेण कालेनैव अनुसन्धानोपाधिपरिषदाज्ञप्ताः प्रार्थिनः स्वविषययोजनायां संशोधनं कर्तुं समर्थाः।

७. (क) शोधप्रवन्धस्य भाषा संस्कृतं भविष्यति।

(ख) न कोऽप्यनुसन्धाता अनुसन्धानकार्यारम्भदिनाङ्कादारभ्य वर्षद्वयात्पूर्वं स्वकीयं शोधप्रबन्धं समुपस्थापयितुं प्रभविष्यति। अनुसन्धानमार्गदर्शकेण यदा सूचना प्रदास्यते यत् छात्रस्य प्रवन्धो मासत्रयाभ्यन्तरेण कालेन प्रस्तोतुं शक्यते तदा परीक्षासमितिः परीक्षकद्वयं निर्णेष्यति यस्मिन् न्यूनातिन्यूनौ द्वौ परीक्षकौ वाक्परीक्षां ग्रहीष्यतः। (अस्य कृते शोधकर्ता स्वशोधप्रबन्धोपस्थापनदिनाङ्कस्य न्यूनातिन्यूनतया मासत्रयात् पूर्वं स्वमार्गदर्शकप्रमाणीकृतं शोधप्रबन्धस्य संक्षिप्तस्वरूपं प्रतित्रयोपेतं (Three copies) यथानिर्धारितं च शुल्कादिकं प्रदाय संस्थाने उपस्थापयेत्।)

८. शोधप्रबन्धे पूर्णे जाते सति तस्य टङ्किताः पञ्च प्रतयो वक्ष्यमाणनियमप्रतिपालनपूर्वकं प्रदातव्याः। शोधकार्यं च तादृशमपेक्ष्यते यस्मिन् नवोद्भावितानां विचाराणां, प्रतिपादितानां सिद्धान्तानां वा आधुनिकविचारपूर्वकं समन्वयो भवेत्। परिस्थितिवशात् शोधप्रबन्धो हस्तलेखस्यालोचनात्मकसंपादनस्वरूपेणापि प्रस्तोतुं शक्यते। परमस्य भाषा प्राञ्जला, निर्विवादा, प्रकाशनक्षमा च भवेत्।

९. शोधकर्ता स्पष्टरूपेण प्रतिपादयिष्यति यत् तेन स्वकीये शोधप्रबन्धे कियत्परिमितं तद्विषयकं ज्ञानं स्वकीयेन शब्दप्रवाहेणअध्ययनेन अनुसन्धानेन वा अग्रेसरतां नीतम् इति।

१०. शोधकर्ता स्वसिद्धान्तपुष्टये स्वकीयैरन्यैर्वा सह प्रकाशितेभ्यः शोधपत्रेभ्यः कमप्युपयुक्तभागमुदाहर्तुं शक्नोति। परं तत्र कियान् आत्मीयः कियांश्च परकीय इत्यस्य चर्चा पूर्णत्वेनापेक्ष्यते।

११. अनुसन्धाता स्वकीये शोधप्रबन्धे स्वकीयेभ्योऽन्येभ्यो वा शोधग्रन्थेभ्योंऽशान् उदाहर्तुं शक्नोति परं यं विषयमधिकृत्य अनेन संस्थानेन, विश्वविद्यालयान्तरेण वा उपाधिः प्रदत्तपूर्वस्तेषां शोधग्रन्थानामंशा भागा वा प्रचुरमात्रयामुदाहर्तुं न शक्याः।

१२. अप्रकाशितानाम् अतिप्राचीनग्रन्थानां नवीनतया संस्करणं सम्पादनमेव नियमतः शोधविषयत्वेन स्वीकरिष्यते।

(क) सम्वद्धपाण्डुलिपेरन्याभिः पाण्डुलिपिभिः सह तुलनानन्तरमेव सम्पादनं कर्तव्यम् ।

(ख) पाठान्तरेषु सत्सु सर्वाधिकोपयुक्तः पाठो मूले दातव्यः । पाठान्तगणाम् उल्लेखः पादटिप्पणीषु कर्तव्यः ।

(ग) शोधनीयग्रन्थस्य विभागः उपशीर्षकेषु अनुच्छेदेषु च कर्तव्यः । विचारमात्र-काणाम् (units) एकत्र समावेशम् अधिकृत्य एव विभाजनं कर्तव्यम् ।

(घ) प्रत्येकपृष्ठस्याधोभागे संबद्धपृष्ठसमाविष्टस्य ग्रन्थभागस्य अनुवादः दातव्यः, एतत् ग्रन्थस्य प्रचार-प्रसाराय अतीवावश्यकम् । हिन्दीभाषायां अंग्रेजीभाषायां वा अनुवादो विधेयः ।

(ङ) अनुवादः सरलः सुस्पष्टश्च स्यात् । पारिभाषिकशब्दाः अपि कोष्ठकेषु देयाः ।

(च) यत्र शाब्दिके अनुवादे संबद्धानुच्छेदस्य भावः पूर्णतया समाहितो न स्यात्, तत्र समीक्षात्मकपादटिप्पणयो योजनीयाः ।

(छ) शोधनीयग्रन्थस्य भूमिकायां ग्रन्थस्य ग्रन्थवर्तुश्च परिचयो दातव्यः । सम्बद्धग्रन्थस्य महत्त्वप्रतिपादन-पूर्वकं ग्रन्थे चर्चितानां विषयाणाम् आलोचनात्मकं विश्लेषणमपि कर्तव्यम् ।

(ज) शोधितग्रन्थे विस्तृता विषयतालिका अपि दातव्या ।

(झ) शोधितग्रन्थस्य अन्ते सम्बद्धपारिभाषिकशब्दानां सूची अपि दातव्या ।

(ञ) ग्रन्थकर्त्रा समुद्धृतानां संदर्भाणामुल्लेखः परिशिष्टे कार्यः ।

१२. शोधप्रबन्धस्य परीक्षणे कृते परीक्षका इमं परामर्शं दातुं समर्थाः, यदयं शोधप्रबन्धः स्वीकर्तव्य इति ।

अथवा

परीक्षासमितिनिर्धारितदिनाङ्काद् वर्षद्वयाभ्यन्तरे परं षण्मासानतरं शोधकर्ता संशोधितरूपेण स्वकीयं शोधप्रबन्धं पुनः प्रस्तोतुमाज्ञप्तो भवेद् इति ।

१३. शोधप्रबन्धं परीक्ष्य परीक्षकत्रयेणापि स्वकीयं प्रतिवेदनं युगपत् समवाय-रूपेण, पृथक् पृथक् स्वतन्त्ररूपेण वा पूर्वनिर्धारितेन प्रपत्रेण प्रेषणीयम् । स्वप्रतिवेदन-प्रदानात्पूर्वं तत् परस्परं परामर्ष्टुमप्यर्हम् । शोधप्रबन्धस्य स्वरूपसंसोधनविषयेऽपि तत् निर्णेतुं परामर्ष्टुं वा समर्थम् ।

१४. यदि सर्वे परीक्षकाः शोधप्रबन्धप्रतिपादितसिद्धान्तेन सह सन्तोषं जनयन्ति तदा संस्थानं वाक्परीक्षायाः कृते व्यवस्थापयिष्यति ।

१५. यदि शोधकर्तुर्वाक्परीक्षापि सन्तोषावहा तदा तत्तत्सम्बद्धविभागाध्यक्षाः सर्वेषां शोधप्रबन्धपरीक्षकानां प्रशस्तिप्रमाणानि परीक्षासमितेः पुरस्तात् प्रस्तोष्यन्ति ।

१६. परीक्षासमितिः सर्वजनानुमोदनवचनपूर्वकं तानि प्राप्तप्रशस्तिप्रमाणानि प्रमाणीकरिष्यति । कदाचिद् मताधिक्येऽनुकूले सत्यपि यदि तृतीयपरीक्षकः शोधप्रबन्धोऽयमस्वीकारार्हं इति नैजं मतं प्रस्तौति तदा परीक्षासमितिश्चतुर्थं कमप्यन्यं परीक्षकं निर्धारयिष्यति । यदि चतुर्थः परीक्षकः शोधप्रबन्धस्वीकृतिपक्षे प्रतिवेदनं प्रदास्यति तदा संस्थानं वाक्परीक्षायाः कृते व्यवस्थापयिष्यति । मताधिक्येन सर्वे परीक्षका नियमानुसारेण विनियुक्तश्च चतुर्थः परीक्षकः शोधप्रबन्धमस्वीकरिष्यति चेत्तदा अस्मिन् विषये पुनः कोऽप्यग्रिमो विधिर्न विधास्यते ।

१७. कस्यामप्यवस्थायां यदि वाक्परीक्षायाः कृते नियुक्ताः परीक्षकाः शोधप्रबन्धपरीक्षकानां प्रशस्तिप्रमाणेन सह अजातसन्तोषास्तदा शोधकर्ता निर्देक्ष्यते यत् स वर्षैकाभ्यन्तरेण कालेन पुनर्वाक्परीक्षार्थं सन्नद्धो भवेत् । यदि शोधकर्ता पुनरपि परीक्षकेभ्यः सन्तोषप्रदाने नास्ति सक्षमस्तदा तस्य शोधप्रबन्धोऽस्वीकारार्हं इति उद्घोषयिष्यते ।

१८. सर्वेभ्यः शोधकर्तृभ्यः पुनः संशोधितस्वरूपेण शोधप्रबंधमुपस्थापयितुं सकृदेव समयः प्रदास्यते, न तु असकृत् । तथैव तदनन्तरं सकृदेव वाक्परीक्षायै स्वीकरिष्यते, न तु असकृत् ।

१९. शोधप्रबन्धप्रकाशनसमये शोधप्रबन्धस्य मुखपृष्ठे शोधकर्तृभिरिदमुल्लेखनीयम् यदयं शोधप्रबन्धो राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन 'वाचस्पतिः' इत्युपाधये स्वीकृतः ।

२०. **'वाचस्पतिः'** इत्युपाधये परीक्षकानां प्रतिवेदनम्

परीक्षका अधोलिखितप्रमाणेनेदं प्रतिवेदनं प्रस्तोष्यन्ति यदनेन श्री........ विदुषा स्वकीयः शोधप्रबन्धो 'वाचस्पतिः' इत्युपाधये समुपस्थापितः ।

प्रथमो भागः

(केवलं शोधप्रबन्धपरीक्षकेभ्यः)

शोधप्रबन्धपरीक्षानन्तरं परीक्षकस्येदं प्रतिवेदनं यत् शोधकर्तुः शोधप्रबन्धेऽधोलिखितानि वैशिष्ट्यानि समुपलभ्यन्ते ।

१. (क) नूतनतथ्यानामाविष्करणम्

अथवा

(ख) पुरातनसिद्धान्तानां स्पष्टीकरणे नवविचारसरणियुक्ता शोधपद्धतिः ।

२. शोधप्रबन्धपठनानन्तरमिदं निर्विवादेन सिध्यति यत् शोधकर्ता समालोचनात्मकपरीक्षणविधौ सिद्धान्तप्रतिपादने च समानरूपेण द्वयेऽपि सक्षमः ।

३. शोधप्रबन्धस्य भाषा सन्तोषावहा । "वाचस्पतिः" इत्युपाधये राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेनायं स्वीकृतशोधप्रबन्धरूपेण सर्वथा प्रकाशनार्हः ।

अथवा

४. शोधप्रबन्धपरीक्षानन्तरं परीक्षकस्येदमभिमतं यत् शोधकर्ता स्वकीयं शोधप्रबन्धं संशोधितस्वरूपेण पुनरुपस्थापयेत् ।

अथवा

५. शोधप्रबन्धपरीक्षानन्तरं परीक्षकस्येदं चिकीर्षितं यत् शोधकर्तुः परीक्षान्तरेण विनैव शोधप्रबन्धोऽयमस्वीकारार्हः ।

द्वितीयो भागः

(केवलं वाक्परीक्षापरीक्षकेभ्यः)

परीक्षकस्येदं प्रतिवेदनं यत् शोधकर्तुः शोधप्रबन्धविषये तस्य वाक्परीक्षा विहिता—

(क) शोधकर्ता सर्वतोभावेन शोधप्रबन्धगृहीतविषये पूर्णपरिचितः ।

(ख) शोधप्रबन्धोऽयं वस्तुतः शोधकर्त्रा लिखितः ।

(ग) शोधकर्ता निर्विवादरूपेण समालोचनात्मकपरीक्षणविधौ निर्णयप्रदाने च सर्वथा समर्थः ।

तृतीयो भागः

(अत्र परीक्षकैस्तेषां प्रकरणानां संक्षिप्तं विवरणं प्रदातव्यं यान्यधिकृत्य प्रथमे द्वितीये च भागे उपरिनिर्दिष्टा निर्णया नीताः ।)

....

....

....

चतुर्थो भागः

परीक्षकस्य प्रतिवेदनं विद्यते यत्—

(क) शोधकर्त्रे "वाचस्पतिः" इत्युपाधिः प्रदातव्यः।

(ख) शोधकर्ता अस्माद् निर्धारितदिनाङ्कात् षण्मासाभ्यन्तरेण कालेन पुनर्वाक्परीक्षायै निर्देष्टव्यः।

(ग) शोक्षकर्त्रे "वाचस्पतिः" इत्युपाधिर्न प्रदातव्यः।

वाक्परीक्षायाः परीक्षकः   शोधप्रबन्धपरीक्षकः

....

विद्यावारिधिः

१. 'विद्यावारिधिः' इत्युपाधिप्राप्तयेऽभ्यर्थिभिरधोलिखिते योग्यतापेक्ष्यते।

(क) राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य "वाचस्पतिः" इत्युपाधिधारिणश्छात्राः स्युः।

अथवा

नियमानुसारेण समुपस्थितस्य कस्यापि विश्वविद्यालयस्य संस्कृत-पालि-प्राकृत-भाषाणामन्यतमेन विषयेण तत्समकक्षान्योपाधिप्राप्ताश्छात्राः स्युः।

(ख) राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य, विधिवत्समुपस्थापितस्य विश्वविद्यालयान्तरस्य, सर्वकारेण प्रदत्तमान्यताकस्य कस्याप्यन्यस्य संस्थानस्य वा सप्तवर्षपूर्वकाले आचार्यपरीक्षोत्तीर्णाश्छात्राः स्युः।

अथवा

पालि-प्राकृत-संस्कृत-विषयाणामन्यतमेन विषयेण सप्तवर्षपूर्वकाले 'एम. ए.' इत्युपाधिप्राप्ताश्छात्राः स्युः (परमनेनोपाधिनां सह प्रकाशितस्तादृशः कोऽप्यन्योऽनुसन्धानपूर्णप्रबन्धोऽपेक्ष्यते योऽनयानुसन्धानपरिषदा 'वाचस्पति' इत्युपाधेस्तत्समकक्षोपाधेर्वा परित्यागविधावुपयुक्तत्वेन स्वीकृतः स्यात्।)

२. प्रार्थिभिः स्वकीये नामाभिलेखनावेदनपत्रे प्राप्तोपाधेः पूर्वकृतानुसन्धान-कार्यस्य, वर्षस्य, श्रेण्याः, संस्थायाश्च पूर्णविवरणमुल्लेखनीयम् । प्रथम-नियमान्तर्गतस्य 'ख' वर्गानुसारेण निर्णयार्थ प्रार्थिभिः स्वशोधप्रबन्धस्यैका प्रतिः (टङ्किता मुद्रिता वा) प्रेषणीया । सर्वास्ववस्थासु नामाभिलेखना-वेदनपत्रेण सह यं विषयमधिकृत्यानुसन्धानकार्यं चिकीर्षितं तद्विद्यापीठस्य विषयविभागाध्यक्ष-स्यैतादृशमभिप्रायबोधकं प्रमाणपत्रं सङ्ग्रथितव्यं यद् आवेदकोऽयं प्रकृति-चरित्र-ज्ञानादि-दृष्ट्या विद्यावारिधिः इत्युपाधये समुपयुक्तां योग्यतां धत्त इति । यस्मिंश्च विशिष्टविषयेऽनुसन्धानमभीप्सितं तस्य नामोल्लेखः स्पष्टरूपेण कर्त्तव्यः ।

३. पूरितमावेदनपत्रमनुसन्धानपरिषदः पुरस्तात् प्रस्तोष्यते । परिषदि निम्नां-किताः सदस्याः स्थास्यन्ति—

(१) संस्थानस्य निदेशका अध्यक्षत्वेन ।
(२) संस्थानस्य आचार्याः सम्बद्धविभागाध्यक्षाश्च सदस्यत्वेन ।
(३) अनुसन्धानपरिषदा मनोनीतौ द्वौ कावप्यन्यौ सदस्यौ ।

यदि परिषत् सन्तुष्टा यदस्य संस्थानस्य तत्त्वावधाने मार्गदर्शकस्य च मार्गदर्शने विषयोऽयं सफलतापूर्वकमनुसन्धातुं योग्यः, आवेदकश्चा-पेक्षितयोग्यतासम्पन्नस्तदावेदनपत्रं स्वीकर्त्तुं शक्यते ।

यदि केनापि कारणेन अनुसन्धानोपाधिपरिषदः अधिवेशनं न भवति, तदा संस्थानस्य निदेशकः शैक्षणिकपरिषदः अध्यक्षेण निर्दिष्ट-नियमानुसारेण छात्राणां विद्यावारिध्युपाधये च अस्थायिरूपेण नामाभि-लेखनार्थं समर्थः । एतादृशां छात्राणां सूची शैक्षणिकपरिषदः आगामिन्य-धिवेशने अनुमोदनार्थं प्रस्तोष्यते ।

अनुसन्धातुर्मार्गदर्शनार्थं संस्थानं कमपि तादृशमध्यापकं निर्धार-यिष्यति यो न्यूनातिन्यूनतया प्रध्यापकपदं प्रवक्तृपदं वा अधितिष्ठति तद्विषये च विशिष्टं ज्ञानं धत्ते ।

अनुसन्धानोपाधिपरिषद् अनुसन्धेयविषये कदाचित् परिवर्तनमपि निर्देक्ष्यति । प्रपतिते हि तादृश आगामिपरीक्षासमितेरधिवेशने विवरणं प्रस्तोष्यति ।

४. आवेदकोऽनुसन्धानोपाधिपरिषदा स्वीकृतं शोधविषयमधिकृत्य निर्धारितमार्गदर्शने विद्यापीठप्रवेशदिनाङ्कादारभ्य वर्षद्वयानन्तरं शोधप्रबन्धं समुपस्थातुं प्रभविष्यति ।

५. अनुसन्धाता तस्मिन्नेव नगरेऽनुसन्धानकर्म करिष्यति यस्मिन् विद्यापीठं स्थितम् । परमनुसन्धातुः शोधाकर्मणेऽन्यत्र गमनमनिवार्यमिति मार्गदर्शकस्य लेखस्तदा वर्षैकपर्यंतं वहिर्गन्तुं निर्देक्ष्यते ।

६. अनुसन्धाता प्रवेशोत्तरवर्षेकाभ्यन्तरेऽनुसन्धानोपाधिपरिषद्निर्देशेन स्वविषय योजनायां संशोधनं कर्तुमर्हति ।

७. शोधप्रबन्धस्य भाषा संस्कृतं भविष्यति, नास्त्यत्र कोऽप्यपवादः ।

८. शोधकर्ता मासत्रयाभ्यन्तरेण कालेन स्वकीयं शोधप्रबन्धमुपस्थापयितुमलमिति—मार्गदर्शकेन संसूचिते सत्येतादृशे परीक्षासमितिः परीक्षकत्रयं नियोक्ष्यति तस्माद् द्वौ वाक्परीक्षकौ भवितुमर्हतः (परमितः पूर्वं शोधकर्ता मार्गदर्शकेन प्रमाणीकृतं स्वप्रबन्धस्य संक्षिप्तं स्वरूपं (प्रतित्रयोपेतं) यथानिर्धारितं शुल्कादिकं च प्रदाय संस्थाने समुपस्थापयेत्) ।

९. पूर्णतां प्राप्ते हि शोधप्रबन्धे शोधकर्ता स्वकीयस्य शोधप्रबन्धस्य मुद्रितं टङ्कितं वा प्रति-पञ्चकमुपस्थापयेत् । शोधप्रबन्धेचाधोलिखिता नियमाः प्रतिपालनीयाः—

अनुसन्धातृ-लिखित-शोधप्रबन्धः पूर्णतोभावेन नवीनानुसन्धानपद्धत्यातथ्यपूर्णनवसिद्धान्तप्रतिपादनेन च सह विशिष्टज्ञानधारायै मौलिकत्वेनापेक्ष्यते; यस्मिश्चाभ्यर्थिन आलोचनात्मकपरीक्षणविधिना, निर्णयेन, प्रतिपादितसिद्धान्तेन च दृढं ज्ञानं स्पष्टतया परिलक्ष्येत । एवञ्च प्रबन्धस्य भाषा सुललिता, सुव्यक्ता, सन्तोषप्रदा, प्रकाशनसक्षमा चापेक्ष्यते ।

अप्रकाशितानाम् अतिप्राचीनग्रन्थानां नवीनतया संस्करणं संपादनमेव नियमतः शोधविषयत्वेन स्वीकरिष्यते ।

(क) सम्बद्धपाण्डुलिपरन्याभिः पाण्डुलिपिभिः सह तुलनानन्तरमेव संपादनं कर्तव्यम् ।

(ख) पाठान्तरेषु सत्सु सर्वाधिकोप्युक्तिः पाठो मूले दातव्यः । पाठान्तराणाम् उल्लेखः पादटिप्पणीषु कर्तव्यः ।

(ग) शोधनीयग्रन्थस्य विभागः उपशीर्षकेषु अनुच्छेदेषु च कर्त्तव्यः। विचारमात्रकाणाम् (units) एकत्र समावेशम् अधिकृत्य एव विभाजनं कर्तव्यम् ।

(घ) प्रत्येक पृष्ठस्याधोभागे संबद्धपृष्ठसमाविष्टस्य ग्रन्थभागस्य अनुवादः दातव्यः। एतत् ग्रन्थस्य प्रचार-प्रसाराय अतीवावश्यकम्। हिन्दी भाषायां अंग्रेजी भाषायां वा अनुवादो विधेयः।

(ङ) अनुवादः सरलः सुस्पष्टः च स्यात्। पारिभाषिकशब्दाः अपि कोष्ठकेषु देयाः।

(च) यत्र शाब्दिके अनुवादे संबद्धानुच्छेदस्य भावः पूर्णतया समाहितो न स्यात्, तत्र समीक्षात्मक पादटिप्पणयो योजनीयाः।

(छ) शोधनीयग्रन्थस्य भूमिकायां ग्रन्थस्य ग्रन्थकर्तुश्च परिचयो दातव्यः। संवद्धग्रन्थस्य महात्वप्रतिपादनपूर्वकं ग्रन्थे चर्चितानां विषयाणाम् आलोचनात्मकं विश्लेषणमपिक कर्तव्यम्।

(ज) शोधितग्रन्थे विस्तृता विषयतालिका अपि दातव्या।

(झ) शोधित ग्रन्थस्य-अन्ते सम्बद्धपारिभाषिक शब्दानां सूची अपि दातव्या।

(ञ) ग्रन्थकर्त्रा समुद्धृतानां सर्दर्भाणां मुल्लेखः परिशिष्टे कार्यः।

१०. शोधप्रवन्धोपस्थापकः स्पष्टरूपेण निर्दिशेत् यत्तस्य प्रवन्धोऽयमियत्परिमितैर्दिवसैः संसाधितायाः साधनाया निर्विध्यासनायाश्च परिणामः। केषुचिदंशेषु च तत्कृतानुसन्धानं स्वीकृतविषयस्याध्ययने प्रगतिकारि वर्तते इति।

११. अभ्यर्थी स्वविषयपुष्टिकरं मुद्रितविषयान्तरमपि गौणसामग्रिस्वरूपेणोपस्थापयितुं शक्यत्ते यत्रेन आत्मनैव द्वितीय पुरुषसहकारेण वैतत् प्रकाशितं वर्तते। अस्यां गौणसामार्ग्रप्रस्तुतायां परिस्थितौ शोधप्रवन्धकेनेदं विवरण पुरस्सरं स्पष्टरूपेण निर्देष्टव्यं यद् द्वितीयपुरुषसहकारेण प्रकाशिते ग्रन्थे तस्यैतावान् नैजो भागो विषय इति।

१२. अभ्यर्थी स्वशोधप्रबन्धे तादृशीं कामपि ग्रन्थसामग्रीं साहाय्यत्वेनोदाहर्तु समर्थों या सामग्री तेन पूर्वप्रकाशिता। परं तत्र स तादृशं कमपि ग्रन्थं तत्सारांशं वा न सन्निवेष्टुमर्हति यमधिकृत्यानेन संस्थानेनाहोस्वित् केनापि विश्वविद्यालयेनोपाधिः प्रदत्तो भवेत्।

१३. परीक्षकः शोधप्रबन्धस्य परीक्षानन्तरं निर्धारिते प्रपत्रे स्वकीयं प्रतिवेदनं प्रदास्यति ।

१४. शोधप्रबन्धपठनानन्तरं परीक्षकः स्वसम्मति प्रदाता यत् शोधप्रबन्धोऽयं मनं स्वीकरणार्ह इति ।

अथवा

अभ्यर्थिनेऽनुमतिः प्रदेया यत्स न्यूनातिन्यूनेन षण्मासाभ्यन्तरकालेनाधिकतरेण वर्षैकाभ्यन्तरकालेन वा स्वकीयं शोधप्रबन्धं पुनः संशोधित स्वरूपेणोपस्थापयेत् इति ।

१५. सर्वैः परीक्षकैः शोधप्रबन्ध विषये संप्राप्ते सन्तोषावहे प्रतिवेदने संस्थानं वाक् परीक्षार्थं व्यवस्थास्यति ।

१६. वाक्यपरीक्षया सन्तुष्टेषु परीक्षकेषु तत्सम्बद्धविषयविभागाध्यक्षा आवश्यककार्यहेतवे परीक्षासमित्याः पुरस्तात् शोधप्रबन्ध-मौखिक-परीक्षासम्बन्धिपरीक्षकानां सम्मतिमुपस्थास्यन्ति ।

१७. सर्वसम्मतेन प्राप्तां सं स्तुति परीक्षासमितिः स्वीकरिष्यति । यदि मताधिक्येन पक्षः समर्थ्यते परं तृतीयेन परीक्षकेण शोधप्रबन्धोऽस्वीकृतः तदा संस्थानं कमपि तुरीयं परीक्षकं निर्देक्ष्यति । चतुर्थोऽपि परीक्षकः शोधप्रबन्धमस्वीकरिष्यति चेत् तदा स प्रबन्धः सर्वतोभावेनास्वीकरिष्यते ।

१८. वाक्-शोधप्रबन्ध-परीक्षा-परीक्षक-प्रस्तुत-प्रतिवेदनेष्वन्योऽन्यं विरुद्धेषु सत्सु शोधकर्त्रे वर्षैकाभ्यन्तरकालेऽन्तरङ्गपरीक्षकस्य तृतीयबहिरङ्गपरीक्षकस्य च सहकारेण समायोजितायाः समित्याः पुरस्तात् न पुर्वाक्परीक्षायै आत्मानमुपस्थापयितुमनुमतिः प्रदास्यते । यदि शोधकर्ता द्वितीयवारमपि वाक्परीक्षकान् सन्तोषयितुं नार्हस्तदा तस्य शोधप्रबन्धोऽस्वीकारार्हो भविष्यति ।

१९. प्रकाशिते शोधप्रबन्धे शोधकर्ता तस्य मुखपृष्ठे तादृशमुल्लेखं कुर्याद् यदयं शोधप्रबन्धो राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन 'विद्यावारिधिः' इत्युपाधये स्वीकृतः ।

संस्थानस्य "विद्यावारिधिः" इत्युपाधये परीक्षकाणां प्रतिवेदनम्

परीक्षकस्य प्रतिवेदनं वर्तते यत् श्री.............विद्यावारिधिः इत्युपाधये स्वकीयः शोधप्रबन्धः समुपस्थापितः ।

प्रथमो भागः

(केवलं शोधप्रबन्धपरीक्षकेभ्यः)

शोधप्रबन्धपरीक्षानन्तरं परीक्षकस्य प्रतिवेदनं विद्यते यदयं शोधप्रबन्धः—

(१) अधोलिखितहेतुभिर्विशिष्टज्ञानपरम्परायामधोलिखितान् मूलगामि-विचारान् प्रस्तौति—

(क) शोधप्रबन्धेऽस्मिन् नवीनतथ्यानामुद्घाटनं महत्त्वं च वरीवृत्यते ।

अथवा

(ख) नवीनतथ्यानां सिद्धान्तानां च नवीनचिकित्सापद्धत्या प्रतिपादनं कृतं वर्तते ।

(२) शोधकर्तुरालोचनात्मकपरीक्षणपद्धतेः सिद्धान्तप्रतिपादनस्य च योग्यतां सर्वत्र प्रकटयति ।

(क) शोधप्रबन्धोऽयं प्रतिपादित-सिद्धान्त-भाषा-शैली-दृष्टया सर्वथा निर्दिष्टः सक्षमश्च वर्ततेऽतः संस्थानस्य 'विद्यावारिधि' इत्युपाधये स्वीकृतशोधप्रबन्ध-स्वरूपेण प्रकाशनक्षमः ।

(ख) शोधप्रबन्धपरीक्षानन्तरं परीक्षकस्येदमभिमतं यद् वक्परीक्षां विना शोधकर्ता 'विद्यावारिधिः' इत्युपाधये पात्रत्वेन नार्हति ।

(ग) शोधप्रबन्धपरीक्षानन्तरं परीक्षकोऽभ्यर्थिनं स्वकीयं शोधप्रवन्धं पुनः संशोधितस्वरूपेणोपस्थातुं परामृशति ।

द्वितीयो भागः

(केवल वाक्परीक्षकेभ्यः)

परीक्षकाणां प्रतिवेदनं विद्यते यदभ्यर्थिना स्वशोधप्रबन्धविषयमाधिकृत्य स्वकीया वाक्परीक्षा परिपूर्णा तन्नियुक्ताः सर्वे च परीक्षका जातसन्तोषाः ।

(क) शोधकर्ता शोधविषयवाङ्मयेन सुपरिचितः ।

(ख) शोधप्रबन्धकोऽयं शोधकर्तुर्मौलिको ग्रन्थः ।

(ग) शोधप्रबन्धोऽयमालोचनात्मकपरीक्षणविधौ सयुक्तिनिर्णयप्रदाने च समुचितां योग्यतां धत्ते ।

तृतीयो भागः

(अस्मिन् स्थाने परीक्षकैः समासेन स्वकीयमभिमतं निर्देष्टव्यं यदधिकृत्य प्रथमभागे द्वितीयभागे चाधिकृतो संक्षिप्तनिर्णयोलिखितः)......................

....

....

....

चतुर्थो भागः

परीक्षकस्य प्रतिवेदनं वर्तते यत्—

(क) शोधकर्त्रे 'विद्यावारिधि' इत्युपाधिः प्रदातव्यः ।

(ख) शोधकर्ता निर्धारितदिनाङ्कात् षण्मासाभ्यन्तरकालेन वाक्परीक्षायै पुनर्निर्देष्टव्यः ।

(ग) शोधकर्ता 'विद्यावारिधिः इत्युपाधिप्राप्तये नास्ति केनापि प्रकारेण योग्यः ।

शोधप्रबन्धस्य परीक्षकः	वाक्परीक्षायाः परीक्षकः
....	....

२२. सम्मानितोपाधिः

सामान्येन 'विद्यावारिधि' इति सम्मानितोपाधिस्तेभ्यो ज्ञानवृद्धजनेभ्यः प्रदास्यते ये जना विद्याभ्यासोन्नयनकर्मणि सततं सहकारित्वेन वर्तमानाः ।

अथवा

यैर्जनैः संस्कृतशिक्षाप्रसारप्रचाराभ्यां स्वं विशिष्टं कर्मसर्वस्वं समर्पितम् ।

APPENDIX

Name of the Universities which have given recognion to the Examinations of the Sansthan.

1. Maharaja Sayajirao University vide latter No. AC/II/2216 Dated 30.6.73

Shastri	Equivalent to	Shastri
Acharya	,,	Acharya

2. Sagar University, Sagar, No. Gen/Recog/974 at 16.6.76

Madhyama	Equivalent to	Intermediate
Shastri	,,	B.A.
Acharya	,,	M.A.

3. Vikram Vishwavidyalaya Prashasan/Manyata/73 9th August 1973

Shastri	Equivalect to	B.A.
Acharya	,,	M.A.
Shiksha Shastri	,,	B. Ed.
Vachaspati	,,	Ph. D.
Vidyavaridhi	,,	D. Litt.

4. Andhra University, No. L(6)/3925/72. 22.9.1973.

Shiksha Shastri	Equivalent to	B. Ed.

5. Rajasthan University, No. F : 4-1/72(Acd-II/1146 A, Dated 22.5.73.

Shastri	Equivalent to	Shastri

6. Calicut : **University. Ref. No. G A. (D4)/899/72. 28.11.1973.**

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.
Vachaspati	,,	Ph. D.
Vidya Varidhi	,,	D. Litt.

7. **Sri Venkateswara University. R.O.C. No. C 1-33017/73. Dated 12.12.1973.**

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.

8. **Magadha University. No. 4767-4823 DII/Bodh Gaya. Dated 4th December, 73.**

Madhyama	Equivalent to	Higher Secondary
Shastri	,,	B.A.
Acharya	,,	M.A.
Shiksha Shastri	,,	B. Ed.
Vachaspati	,,	Ph. D.

9. **Jammu University. No. F. Acd/V/153/74/4/4195-99. Dated 14.2.1974.**

Mhdhyama	Equivalent to	Pre-University
Shastri Part I	,,	B.A. Part I
Shastri Part III	,,	B.A. (final)
Acharya	,,	M.A. (in Skt. or Sahitya Acharya)

10. **Annamalai University. L. Dis. P. R. 21/B3/73 Dated** 22.2.1974.

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.

11. **Burdwan University. RC 1/Equi/141/376/74** dated 24.6.1974.

Madhyama	Equivalent to	University entrance Exam.
Shastri	,,	3 Yrs. Degree Exam. in Arts.
Acharya	,,	M.A,
Vachaspati	,,	Ph. D.
Vidya Varidhi	,,	D. Litt.

12. **Kanpur University : P:S.K.V./Board/4318/74-75 Dated** 20.11.1974.

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.

13. **Utkal University No. A C-1/P.M./171/435/88/75. Dated** 23.5.75.

Shastri	Equivalent to	B.A.

14. **Poona University : Eig/Equi-109/3949 dated** 26.4.1975-

Prak Shastri	Equivalent to	Pre degree
Shastri	,,	B.A. (Sanskrit)
Acharya	,,	M.A. (Sanskrit)
Shiksha Shastri	,,	B. Ed. (Sanskrit)

15. **University of Udaipur No. E/3013. Dated 15.5.1975.**

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.

16. **Kurukshetra University : No. ACM-II/137/**6115/ACM-11/137/176/18904 Dated 7.8.76.

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.

17. **Gujarat University. Exam./B./Recog/No.** 32482 **dated** 17.9.1975.

Shastri	Equivalent to	B.A.

18. **Sri Venkateswara University. Tirupati. No. C-1/330/7/73 dated 19.1.76**

Shastri	Equivalent to	B.A.

19. **Viswa Bharati No.** C-/330/7/73 **elected** 19-1-1976 **G/D-4.3 dated** 23.4.1976.

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya	,,	M.A.
Vachaspati	,,	Ph. D,
Vidya Varidhi	,,	D. Litt.

20. **Osmania University. No. 3693/L/942/II/75/Acd dated** 2.7.1976.

21. Kerala University. No. C. 3/720/76 dated 22.3.76 .

Shastri	Equivalent to	B.A.
Acharya		M.A.

———

Name of the Governments which have given recognition to the Examinations of the Sansthan.

1.	No. 6/12/71-Estt. (D) Government of India, Cabinet Secretariat, Department of Personnel, New Delhi. Dated 18th July, 1972.	1. Prathama—Middle School. 2. Madhya—Higher Secondary. 3. Shastri—B.A. 4. Acharya—M.A. 5. Shiksha Shastri—B. Ed. 6. Vachaspati—Ph. D. 7. Vidyavaridhi—D. Litt,
2.	Madhya Pradesh Shasan, Samanya Prashasan Vibhag, No. 795/786/1(3)/72 Bhopal, Dated 5.12.1972	-do-
3.	Government of Punjab. No. 472-453-II-72/2686 Dated January, 1972.	-do-
4.	Director of Education, Delhi F-32/1/25/ten/72 Dated 28-8-1972	-do-
5.	Director of Education, Manipur, 11/3/71 SE, Dated 30th Aug., 72	-do-
6.	Goa, Daman and Diu, SPL-EST-2065-II, 23 Oct., 1972	-do-
7.	Govt. of Tamilnadu, Memo. No. 94120/H 1-72-2-Edun., 2 January, 1973	Shiksha Shastri—B. Ed.

8.	Govt. of Maharashtra, Addandum, No. SSN 3271/ 117427-E, Dated 23 Oct., 1972.	-do-
9.	Govt. of U.P., No, 10/3/ 1972-Niyukti (4) Lucknow, Dated 27 Aug., 73	1. Prathama—Middle School (8th Class) 2. Purva Madhyama--High Schoo 3. Uttar Madhyama—Inter-mediate 4. Shastri—B.A. 5. Acharya—M.A. 6. Shiksha Shastri—B.Ed. 7. Vachaspati—Ph. D. 8. Vidyavaridhi—D. Litt.
10.	Govt. of Haryana, No. 218-C-Shiksha (4E)74/14620, Chandigarh, Dated 15-5-74	1. Prathama—Middle III. 2. Madhyama--Higher Sec. or Intermediate. 3. Shastri—B.A. 4. Acharya—M.A. 5. Shiksha Shastri—B. Ed. 6. Vidya Vachaspati—Ph. D. 7. Vidyavaridi—D. Litt.
11.	Govt. of Tripura, No. F. 93(4-12)-DE/73, Dated Agartala, 16-7-72	-do-
12.	Govt. of Gujarat, Resolution, No. SSN-3266/78127 (73)1/75883-G Sachivalaya, Gandhinagar, Dated 30th April, 1968	Shiksha Shastri—B. Ed.
13.	Govt. of Himachal Pradesh No. 23-62/73/Score/Edn-A Vol. 3 Dated 17-3-1973	Shiksha Shastri equivalent to B. Ed.

14. Govt. of Rajasthan, F. 9 (75) S.P./71/Shiksha-5 Dated 18-3-1975	Shiksha Shastri equivalent to B. Ed.
15. Govt. of Jammu and Kashmir, No. Edun-9/E/74-Recog. Dated 23-6-75	Madhyama equivalent to Hr. Sec. or P.U.C. Shastri equivalent to B.A. Acharya equaivalent to M.A. Shiksha Shastri equivalent to B. Ed. Vacaspati—D. Litt. Vidya varidhi—Ph. D.
16. Government of Orissa 17610 Eys Dated 19-6-1975	Shastri—B.A. Achrya—M.A.

592